

TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

Bilge

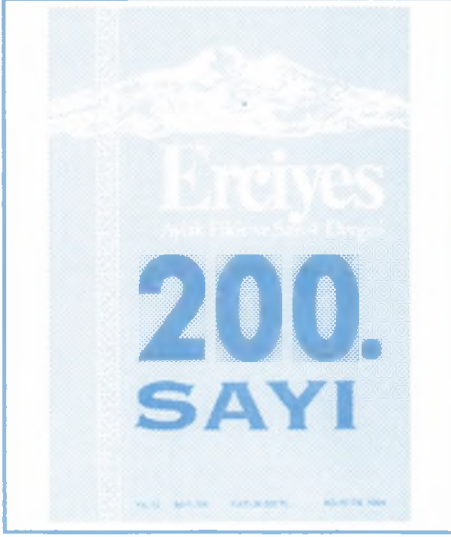

OCAK 95

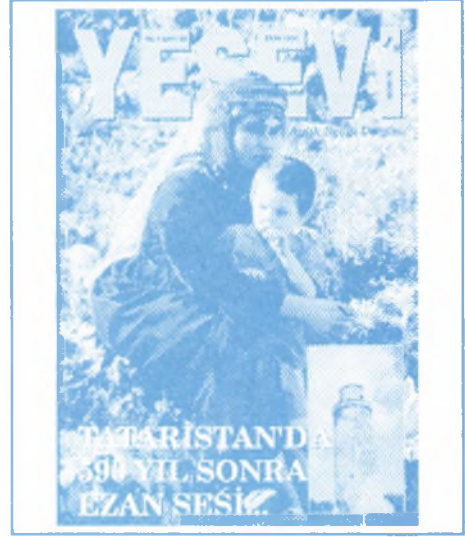
KIŞ 3

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

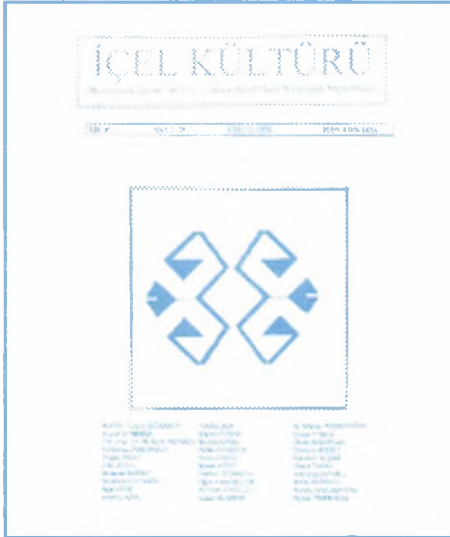
ANADOLU'DAN DERGİLER

Haberleşme Adresi: Alim Gerçel P.K. 218 38002 Kayseri

Haberleşme Adresi: P.K. 30 34490 Beyazıt/İstanbul

Haberleşme Adresi: Mersin Halk Eğitimi Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü
Adalet Sarayı Karşısı 33100 Mersin

Haberleşme Adresi: P.K. 30 34490 Beyazıt/İstanbul

*Uluğ Bey Rasathanesinden
Bir Detay : Güneş Saati*

Yönetim Yeri

Atatürk Bulvarı 225
06680 - Kavaklıdere / ANKARA
Telefonlar
Santral : 468 42 85
Yazı İşleri : 468 42 85 / 106
Abone İşleri : 468 42 85 / 149 / 154
Belgegeçer (Faks) : 426 93 30

Abone Şartları

Yıllığı 150.000, altı aylığı 75.000;
öğretmen ve öğrencilere
yıllığı 100.000, altı aylığı
50.000 lira, dış ülkeler için
yıllığı 50 \$
Posta Çeki no : 212938

Baskı - Dizgi

İLKÖZ MATBAACILIK
362 80 61 - 319 56 66

ISSN 1300 - 283X

Bilge

Türkiye Halk Bankası Genel Müdürlüğünün
maddî ve manevî desteğiyle yayımlanmaktadır.

Bilge

OCAK1995, Kış/3

**Atatürk Kültür Merkezi
Başkanlığı
Adına Sahibi**

Prof. Dr. Sadık TURAL

Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA
(Merkez Sekreteri)

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Berin YURDADOĞ
Prof. Dr. Sevim TEKELİ
Prof. Dr. İter UZEL
Dr. Müjgan CUNBUR
Prof. Dr. Cihat ÖZÖNDER

Teknik Kurul
İdris KARAKUŞ
Mesut ÇETİNTAŞ - Ejder ÇELİK
Atilla BAŞÇUHADAR
Tayyar AKSOY

Yurtdışı Temsilciliği
Azerbaycan : **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**
Türkmenistan : **Dr. Cebbarmehmet GÖKLENOV**
Romanya: **Prof. Dr. Enver MAHMUT**

Bu Sayıda

Sadık TURALBilge Bir İhtiyaçtır.

MAKALELER

Mübahat TÜRKER - KÜYEL Kutadgu Bilig'de Aile/7

Dursun DAĞAŞAN TÖMER'deki Türkçe Öğretimi ve Türkçe Öğreniyoruz Adlı Kitaplar/14

KİTAPLAR

M. Akif TURAL Ercüment Hoca'nın Bazı Makaleleri Toplandı/18

İsenbike TOGAN Waqf in Central Asia/25

Süleyman KAZMAZ Etnik Tuzak/32

Esin KAHYA Information of Science and Medicine/37

Fahri TEMİZYÜREK Ermeni Olayları Tarihi/39

Nadir DEVLET Osmanische Friedhöfe und Grabsteine in Istanbul/42

Nevin BALTA Televizyon'da Anne Çocuk İlişkisi/44

Nusret ALPEREN Sorular ve Cevaplarla Kültür, Edebiyat, Dil Münasebetiyle/48

Erkin EKREM Bay Mirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler/51

İdriş KARAKUŞ Bilinmeyen Bir Eser Ravzatu'l İslâm Üzerine/55

Abdulkerim ABDÜLKADİROĞLU Şiir ve Mûsikînin İzdivacı yahut "Doruktan Doruğa Güfte Şairleri"/59

Kemal GÜLER Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları/63

Himmet KONUR Kaynak Eser Olarak Menakıbnameler /65

DERGİLER

Ejder ÇELİK Avrasya Etüdüleri/68

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

İlter UZEL İslâm Ansiklopedisi'nde Bazı Tıp Tarihi Maddeleri/70

Atilla BAŞÇUHADAR Kürtçe'nin Etimolojik Sözlüğü/72

DERS KİTAPLARI

Mübahat TÜRKER-KÜYEL Felsefeyi Öğretemeyen Ders Kitapları/74

Harid FEDAI Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın İşlenişi Üzerine Eleştiriler/83

ÇOCUK KİTAPLARI

Zeki GÜREL Çizgi Roman ve Çocuk/88

BİLGE BİR İHTİYAÇTIR

Bir dergi veya bir kitap ne için çıkar? Eğer bir şahsı veya kırkı bulmayan bir yazar kadrosunu tatmin için kitap ve dergi basılıyorsa, bu hem gereksiz, hem faydasız, hem de israftır. Her dergi, her kitap bir toplumun kültür ortak paydasına ulaşan su kaynaklarıdır. Bize göre kültürleri büyütüp zenginleştiren, başka kültürlerin dahi etkilenmesini sağlayan en önde gelen sebeplerden biri, kitap yazacak ve kitap okutacak kadar duyguya düşünceye bağlı yeni cümlelere oturan, bilgilendirme ve belgelendirme gücü....

Her insan topluluğu, hür ve bağımsız bir şekilde yaşamak için benzeştiği insanlarla, devlet denilen yüksek seviyede bir idare kurar; bu idare, ferdin ve toplumun hukukunu, güvenliğini, millî benlik ve kimliğini koruyan, geliştiren, zenginleştiren kurum ve kuruluşlara imkân hazırlar. Devlet, içte huzur, güvenlik ve sosyal adâletli paylaşım, dışta bağımsızlık ve haysiyetin oluşmasını sağlayan bir yüksek teşkilâtlanmadır.

İstiklâl (bağımsızlık) sahibî bir devlet kurmak sanıldığından çok zordur; ancak, bağımsızlığını kazanmış bir devleti, bu özelliğini taşıyacak şekilde yaşatmak çok daha zordur : Fikir, bilim, sanat ve siyaset alanlarında bağımsız olmak ve bağımsızlığını koruyabilmek, teorik olarak dahi, çok güç ve karmaşık bir gerçekliktir. Fikir, bilim ve sanatta bağımsızlığı olmayan bir toplumun, önce siyasette, sonra da ekonomik meselelerde yarı bağımlılık, hatta bağımlılık kısılcasına düşmesi kaçınılmazdır.

Türkiye gerçeğini düşündüğümüzde, yukarıdaki hükmü daha iyi anlamak kolaylaşır: Yerli ve millî düşüncenin; yerli ve millî duyguların mahallîliği aşan bir ölçekte, fikir, sanat ve edebiyat eserlerine dönüşmesini sağlayabildik mi? Mahalli görünümün bölücülük anlamında kullanılması karşısında tarihî, sosyolojik, jeo-politik haklılığımızı bilim ve edebiyat eserleriyle ortaya koyduk mu? Kendi toplumumuzun fikrî, dinî ve bedî (estetik) ihtiyaçlarına yeterince cevap verebildik mi? 60 milyonu Türkiye'de, 3 milyonu çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımızın %52'sinin otuz yaşın altında olduğunu düşünerek, bunları, kültür emperyalizminin örtülü ve açık etkilerinden yeterince koruyabildik mi?

Hiç şüphesiz, insan kaynağının millî benlik ve kimlikle donatıldığı, yer altı ve yer üstü kaynaklarının en verimli şekilde işletildiği; ahlâk, haysiyet ve şahsiyetin fert ve toplum ölçeğinde herkesi yönlendiren ölçütler olduğu bir toplum hâline dönüşmek konusunda, devletin hedefleri, plân ve programları bulunması gerekir. Onuncu Yıl Nutku yeni baştan okunmalıdır.

Hiç şüphesiz, Eğitim Bakanlığı, millî benlik ve kimliğin, duygu, düşünce ve davranış hâline dönüşmesini sağlayıcı talim ve terbiye anlayışında kararlı ve ısrarlı olmalıdır. Hiç şüphesiz, toplumun iman, kanaat ve bilgi edinme hürriyeti yanında, bunların çatışmasına imkân vermeyici bir örgün ve yaygın eğitim anlayışı tartışılmaz üst politika olmalıdır.

Demıştik ki: "Türk milletinin kimliği ile ilgili ilk on iki göstergesi yazınız" denilse, ortaya

çıkacak mutabakatsızlık Talim-Terbiye Kurulu'nun tarih, edebiyat, dil ve sosyolojik ders kitapları konusundaki çalışmalarının yetersizliğini apaçık biçimde göstermiş olmaz mı? (Bilge İkinci Sayı)

Aydın (ziyalı, münevver, entellektüel) olmanın şartlarından biri, belki de birincisi, doğrunun, yeninin, güzelin ve faydalının ortaya çıkmasında, öncelikle kendi mensup olduğu toplumunun millî benlik, kimlik, huzur ve refahı adına duygu ve düşüncelerini eser hâline getirmektir. Bilim, sanat ve edebiyat dünyasındaki kavram, değer ve terim kargaşasından rahatsız olmayıp, bu konuda imâl-i fikretmek sorumluluğunu üstlenmeyene aydın denmez. Kendisini bir saha ile sınırlayan ve o sahanın kavram, terim, değer ve meselelerine metodlu bir şekilde cevap arayan aydına, bilim adamı denir. Aydın ile bilim adamının tam ve kamil manada yerine oturmadığı toplumlarda, şarlatan diğerlerini gölgeleyecek kadar cazip bir vitrin kurar. Şarlatanın da dergisi, kitabı eser gibi görünen kâğıt israfı olduğu zamanla anlaşılacak tezahürleri vardır; hattâ bu tezahürler, kalp paranın hakiki parayı piyasadan kovduğu gibi, gerçek aydın ve bilim adamını usandırıp, bezdirip, küstürebilir.

Birinci sayıda "BAŞLARKEN" demiştik ki :

"Türkiye'de her yıl 6500 ile 7500 arasında farklı adlı kitap yayımlanmaktadır. Bunların 1000'e yakını, örgün eğitimin çeşitli kademelerindeki mecburi ders kitaplarıdır; 1/3'i bulan farklı adlı kitap ise, çeşitli seviyelerdeki okuyucuya hitap eden dinî kitaplardır. Bunların dışında kalanlar bilim, edebiyat, sanat ve siyâset alanlarıyla ilgili eserlerdir.

Türkiye'deki yayınların, bir eleştiriden ve tahlilden geçmediğini hemen herkes kabul ediyor. Her basılanın (kitap, dergi v.b.) yeterince değil gereğince bile tanıtılmaması, nüfusu 7000'i aşan her yerleşim birimine ulaştırılmaması bir başka problem alanıdır. Dağıtım ile ilgili model kuruluş ihtiyacı devam etmektedir.b

Bu anlayış içinde Bilge adını verdiğimiz yılda dört defa çıkacak olan dergimizle, büyük bir açığın çok küçük bir kısmına çözüm bulmaya çalışacağız. Husumete imkân vermeyen eksik ve hatalıyı Bilge'ce bir tavırla ortaya koyan yazılara olan ihtiyaç devam etmektedir."

Barışık ve uzlaşık bir toplum olmanın en temel şartı hoşgörüdür. Hoşgörü, eleştiri ve tahlilin düşmanı değildir. Gerçek hoşgörünün içinde hasımlıktan ziyade hısımlık duyguları bulunan seviyeli bir eleştiri anlayışı yatar. Çirkine, eğriye, faydasıza, yanlış hoşgörülü davranmak ne lüzumlu, ne de faydalıdır. Bilge'de yukarıdan beri saydığımız temel ölçütleri yerleştirmeye çalışıyoruz.

Türk milletini küçümsemek, yaptıklarını küçültmek ve aşağılamak isteyenlerin bir kısmı, Türk düşmanı yabancılarıdır; bir kısmı ise, millet gerçeğini reddeden ideolojilere köleliği kabullenenlerdir. Türk milletinin, gerek Asya, gerekse Anadolu ve Avrupa devresinde çevre kültürlerine ve dünya kültürüne birçok katkısı olmuştur. İbn-i Sina, Fârabî, Buharî, Ali Şîr Nevâî, Nizamî, Uluğ Beğ, Gelenbevi, Hoca İshak, Hoca Sadettin vb. gibi dünya bilim ve tefekkürüne katkıda bulunmuş, ölümsüz şahsiyetlerimiz vardır. Yunus, Mevlâna, Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Nâbî, Şeyh Galip, Mahdum Kulu, Yahya Kemâl yaşayanı da Cengiz Aytmatov olmak üzere sanat ve

edebiyat alanında dünya çapında klâsiklerimiz vardır.

Dünya tarihine, devlet, siyaset, askerlik, bilim, fikir, sanat ve edebiyat alanlarında **katkımız olmadığını söylemek gafletten doğmuyorsa, çirkin ve basit bir ihanettir.**

Yeni yetişen gençlere, geçmişin zenginliklerini öncelikle **bilgi sayesinde öğrenmek**, sonra, millî benlik uyarıcısı olarak bu **bilginin heyecanını duymak**; daha sonra da, bilgiye ve bilgi yaratanlara **lâyık olmak arzusu**; **yeni eserler ortaya koymak** niyeti aşılmalıdır. Kollektif değer ve şuur, ortak kültürel kimlik paydası böyle oluşturulur. Bilgi, heyecan ve yaratma niyeti **öncelikle ders kitabı, program ve öğretmeniyle** Eğitim Bakanlığı sistemli bir şekilde gerçekleştirmeye çalışır; yaygın eğitim kurum ve kuruluşları da, Eğitim Bakanlığına destek verir. Tanıtma, bilgi kazandırarak eleştirme ve yeni eserler ortaya koymaya yöneltme... Bilim tefekkür ve sanat hayatındaki çıkmaz açmazlar geçmiş bilgisinin yeterince verilemeyeşinden ve bu bilginin yaratıcılarına hürmet ve muhabbet ile sahip çıkılmayışından kaynaklanmaktadır. **Bilim, tefekkür, sanat ve edebiyat hayatı**, geçmişteki zenginliğin, **kavrama derecesinde bilinerek**, yeni ihtiyaçlara cevap aranarak, hür ve serbest tenkide millî benlik ve kimlik adına saygı göstererek, yeniden zenginleştirilebilir. Tanıtma, tahlil, ve eleştiri olmayınca bilgi, bilginin heyecanı nasıl oluşur?

Bilge bir ihtiyaçtan doğdu. Türk bilim ve fikir hayatıyla sanat ve edebiyat dünyasına metodik bir şekilde yaklaşan eserlerin tahlil, tenkit ve tanıtması ile ilgili yazılar yayımlamaya uğraşyoruz. Üslûp, mizacın aynasıdır. Üslûba müdahale doğru değildir; ancak gazezâr, husumet taşıyıcı ifadeler bulunan yazıları koymuyoruz. Bu vesîleyle ifade edeyim ki, daima nazik ve yumuşak üslûplu bir kimse olarak tanıdığım Sayın Prof. Dr. Bozkurt Güvenç'in tercüme ettiği bir kitapla ilgili yayımladığımız tahlil yazısı beni bir kere daha düşündürmüştür: Bütünüyle doğruları taşısa dahi, üslûbundaki sertliği bir eser münasebetiyle, şahsa yöneltmiş yazılara yer vermek doğru değildir. **Bilge** de bu hassasiyeti gösterecektir.

Bilge ile bilim ve fikir dünyasındaki kavram, terim, metot ve hüküm karmaşasını önlemeye çalışmak istedik. Başta Prof. Dr. Orhan Fuat Köprülü ile Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel olmak üzere yarım yüzyıldan fazla bir zamandır yayın hayatının içinde münekkit tavrıyla yaşamış insanlar heyecanımızı paylaştılar. İkinci sayı eline ulaştınca bu derginin yaşayabileceğine inandıkları için tebrik mektubu yazanların, bizi alkışlayanların sayısı çoğaldı. Yurt dışında 1100 merkez ile kişiye ulaştırılmış olmamız da, **Bilge**'nin ayrı bir başarı göstergesidir. Hiç şüphesiz eksikleri ve hataları da bulunabilir; ancak, niyetimiz, güzelliklerin iyiliklerin, doğrulukların ve faydalı olanın daha belirginleşmesi olduğundan, eksik ve hatalarımızı bize bildirmemiz bizleri bahtiyar eder.

Bilindiği üzere bu derginin maddî finansmanını Atatürk'ün kurduğu Halk Bankası üstlenmiştir. Atatürk Yüksek Kurumu'nun bir bağlı kuruluşu olan Atatürk Kültür Merkezi'nin bir dergisini, yine ulu Atatürk'ün kurduğu Halk Bankası'nca desteklenmesi, özlenen, beklenen bir sonuçtur. Bu vesîleyle başta Sayın Genel Müdür H. Ufuk Söylemez olmak üzere Halk Bankası'nın değerli üst yönetimine teşekkürlerimi bildirmek zevkli bir vazifedir.

Bu sayıyı 96 sayfa olarak 5.500 adet bastık. Bu sayıdan itibaren abonelik işlemlerini (Birinci

sayıdan veya üçüncü sayıdan) başlatmayanlara da dördüncü sayının gönderilmeyeceği hususunu bildirmeye mecburuz.

21 Mart Türklerin Bahar'a Erme ve Demir Dağı Eritme bayramıdır. 21 Mart 1995'te dergimizin dördüncü sayısı elinize ulaşacaktır.

Türkiye ve Türk dünyası, kavram kargaşasından, fikir anarşisinden kurtarılıp yerli ve millî bir duygu, düşünce, hayal ve davranış modeli etrafında bütünleşmezse, üç yüz yılda bir kere ele geçen fırsat kaçırılmış olacaktır. Felâket tellallığı ve parçalanmayı körüklemek yerine, millî benliğin ve kimliğin oluşturduğu ortak paydaya dikkatlerimizi yöneltmek, gelecek adına sorumluluklarımızı idrak edip gereğini yapmak yolunda akıl, iz'an ve insaf sahiplerine bir çağrıda bulunuyoruz.

Sadık TURAL

11 EKİM 1994 tarihinde Halk Bankası Genel Müdürlüğü'ne atanan

H. Ufuk SÖYLEMEZ'i

Tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyoruz.

BİLGE

KUTADGU BİLİG'DE AİLE KAVRAMI

Prof. Dr. Mübahat TÜRKER-KÜYEL

Atatürk Kültür Merkezi
Yürütme Kurulu Üyesi

Yazı sahibi olan hemen hemen her kültür çevresinde, eski çağlardan beri, kadın ve aile konusunda, fikir beyan edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu konuda, yazında, eldeki en eski belgelerden birisi, Sumerlilerin "Kılkamış Destanı'ndaki, Kılkamış'ın İnanna'nın (Astatre, Venüs) yüzüne haykırmış olduğu sözleridir¹. Yine, şurası da bilinmektedir ki, "Semâvî Kitaplar'da da insanın ele alınmış olduğu her defada, neredeyse, kadın ve aile konusu da işlenmiş bulunmaktaydı. **Dede Korkut Kitabı**'mızın ana temalarından birini de, yine, Türk kadını ve aile kavramı oluşturmakta idi². Yayın hayatına atılalberi, Erdem'de, Türk kültürünün bu çok önemli bir ögesini oluşturan 'Türk kadını konusu'na ilişkin makaleler yayımlanmıştır. Bu makaleler, Türk kadınına, İslâm öncesi Türk toplumunda ve Selçuklu Osmanlı ve Cumhuriyet Devirleri'nde, bize tanıtacak durumda bulunmaktadır³. Bu konudaki son yayınlar arasında, L. Beck ve K. Nihki'nin "**Women in the Muslim World**"ünü zikredebiliriz⁴. Türk kadınına ilişkin olarak, yabancı literatürde, zikredebileceğimiz son eserler arasında, birde Polonya İlimler Akademisi-Doğu incelemeleri Komitesi'nden, Danuta Chmielowska'nın "**Nâbi, Vehbî ve Vâsıf'ın Eserlerinde Türk Kadını**" adlı doktora tezi bulunmaktadır⁵.

Fârâbî, **es-Siyâset ul-Medeniyye (Mebâdî'ul - Mevcûdât)**'sinde⁶, Yûsuf Has Hâcib ise, şimdilik bilinen en eski hikmet kitabımız olan **Kutadgu Bilig**'inde, kadın, çocuk ve aileye ilişkin bir kısım görüşlerini serimlemişlerdir⁷.

Bilindiği üzere, toplumsal varlıklar, yurttan dünyaya, ya saha araştırması yapılarak yahutta tarihî araştırma yoluyla, ancak bilimsel olarak, incelenebilmektedir; ve, onlardaki değişen ve değişmeyen taraflar gösterilebilmektedir. Bir toplumsal varlık olan aile için de durum, aynen, böyledir.

Bu incelemede, biz, "(Değişme süreci içerisinde) Aile"ye, tarihî yönden yaklaşarak, **Kutadgu Bilig**'deki aile görüşünü ortaya koymaya ve, orada, de-

mokrazi anlayışı bulunup bulunmadığı hakkında bir katkıda bulunmaya çalışacağız. Bunu gerçekleştirmek için, ilkin, Türklerin kendi felsefe kültürlerinin aslı öğelerini, kısaca, gözden geçirip, sonra, temas etmiş oldukları kültürlerin felsefe alanındaki aslı öğelerine bakacağız. Tâ ki, **Kutadgu Bilig**'de, aileyi ele aldığımızda, ortada, yadırganacak bir tarafa rastlamış olmayalım.

Bilindiği gibi, **Kutadgu Bilig**, Yenisey mezar kütaneleri, Orhun anıtları, eski Türk şiirleri ile destanlarımız, atasözlerimiz, masallarımız dışında, bizim en eski hikmet kitabımızdır; Yusuf Has Hâcib tarafından milâdî 1069 yılında Balasagun'da ve Kaşgâr'da kaleme alınmıştır; yaklaşık 6660 beyitlik manzum bir eserdir. Onda eski Çin, Hind, İnan, Bizans etkileri aranmış⁸ ve, hatta, son olarak da, Sumerliler bir Asya kavmi olmakla, dolaylı yoldan, Mezopotamya kültürleriyle paralellikler gösterilebilmiştir⁹.

Türkler çok hareketli bir kavim olarak, Şamanizm, atalar ruhu, tengricilik, dikotomik üniversalizm, gönül ve kut gibi kendi felsefe kültürlerinin aslı kavramları yanında, Kung Fu'nun, Lao Tze'nin, Brahmanların, Buddha'nın, Zaratustra'nın ve Mani'nin inançlarından ve hikmetinden de haberdar olmuşlardır; Hıristiyan ve Yahudi dinlerini tanımışlar, en sonda da, İslâmiyeti kabul etmişlerdir.

Yine, bilindiği gibi, kültürler karşılaşırlar, etkileşirler, birbirlerine bir takım kültür öğeleri aşırlar; birbirlerinin içerisine kendilerinden birtakım kalıntılar bırakırlar; bu suretle, yeni yeni kültürler oluştururlar. Asya'daki ve Avrasya'daki herhangi bir kültürü, bilimsel açıdan anlamaya çalışırken, işte bu gerçekleri gözönünde tutan, özellikle, yüzyılımızdaki hindolog, sumerolog ve sinolog olan bilginler, araştırmalarıyla, klâsik filologların aşırılıklarını engellemişler, onların yanlışlarını düzeltmişler, göremediklerini göstermişler, onların eksiklerini tamamlamışlar, bilimsel yöntemin gereklerine uyarak, eski ve eskimiş birtakım bilgilerimiz üzerine yeni yeni bilgiler katmışlardır; içinde insanlık kültürünün algı-

landığı ufkumuzu, genişliğine ve derinliğine doğru, geliştirip zenginleştirmişlerdir. Kaşgâr'ın (1) Çang An-Lo Yang-Büyük Çöl-Hami-Barköl-Çungarya-Balkaş-Talas-Seyhun-Bizans veya (2) Kuça-Karaşahr-Lob Nor-Lo Yang-Tun Huan-Çang Ye-Çang An-Lo Ya-ng-Pamir-Bedeşan-Banyan-Gazne-Hive veya (3) Merv-Harezmi-Tokmak-Kaşgâr-Hoten-Kuça veya (4) Antakya-Membic-Fırat-Hemedan-Rey-Merv-Belh-Pamir Komodag Dağı-Taş Kule (Taş Kurgan)-Kaşgâr-Yarkent-Hoten-Ninze-Miran-Tun Huan-Çang An-Lo Yang gibi "İpek yolları" üzerinde bulunmuş olması da kültür karşılaşması vâkiasını, hiç şüphesiz olarak, kolaylaştırmıştır.

Türklerin felsefe kültürlerinin temelinde bulunan aslı inançlarından ilkinin şamanizm olduğu malûmdur. Antropologlara göre, "Kuzey Kutup Dairesi" çepeçevre, "Shamanist area" sayılmaktadır. "Şaman" kelimesi ise, Sankritten değil, Türkçeden (Tunguzcadan) çıkıp gelmektedir. Kelime öteki dillere buradan geçmiştir. (Sanskritte **şramana**, Taoculara **Shamēn**, Chiin ve Han'lara **hsien-men**, Farsçaya **Sāman** ... olarak.)¹⁰. Temelde, ister bir Tanrıya inanç olsun, isterse olmasın, "Şaman" veya "Kam", şifali otları ve eczayı tanıdığı için, hastaları tedavi edebilen ve ruhlardan doğru bilgi almak için, transa geçerek, esrükleşerek, esirerek, ruhlarla ilişki kurup onlarla konuşarak, tundralarda yalnız gezerek veya "oyun" ve sıçrama teknikleriyle kendisini transa hazırlayan büyücü veya sihirbaz tiptir. Şamanın konumunu ilgilendiren asıl yanı ise, kısa bir müddet de olsa, transa hazırlanmak için, toplumdan, bedeninden güncel bir toplumsallıktan, aileden, mukabil cinsten uzakta kalmasıdır; yalnız gezmesidir -"Yalnız gezen kaz" terimi şamanın bu karakterini göstermektedir¹¹-. Demek ki, Şamanizme göre, doğrulara ulaşmanın bir şartı transa geçebilmek, transa ulaşabilmektir. Trans, atalar ruhuna ulaşmak amacıyla, ruhunu, bedeninden ve toplumundan, bu dünyadan ve aileden bir müddet için kurtarmaktır. Bu karakter, bir prototip olarak, "zühd ü takvâ"nın temelinde yer alacaktır. Şaman, transta, doğruları, atalarının ruhlarına ulaşarak elde etmeye çalışır. Sonra, onları, toplumunda, dilden döker; toplumuna fayda sağlamaya gayret eder. Türklerde Tengri, bilindiği üzere, hem Gök hem de tek Tanrı anlamına gelmektedir. Çinlilerin Thien (Gök)lerinin bile Tengri kelimesinden bozma olduğu hakkında literatür bulunmaktadır¹². Gök Tengri kılar, eder, türetir, yani, yaratır; var eder. Yasa kor. Kut, güç ve yarlık verir; yarlıgar. Hesap sorar, denetler. Cezalandırır, yok eder. Mâdem, Gök Tengri, yaratıklara varlıklarını, yasalarını, kutlarını, güçlerini, yarlıklarını veriyor, onları denetliyor, aksine hareket edenleri ise ce-

zalandırıp yok ediyorsa, bunun anlamı, Gök Tengrinin **adetâ**, teşriî, icrâî ve kazâî güçlerin ilkesi olması demektir¹³.

Literatürde, Türklerde, Kut'un birçok anlamlara gelmiş olduğu gösterilmiştir. Baht, talih, uğur, hak edilmiş şans, iyi şans, ikbal, **fortuna**, rahatlık, servet, hayataki başarı, saadet, "**mana**", ruh, şefaât, inâyet, izzet, haşmet, şeref, asalet, ihtiram, muhterem, mubarek, yümn, meymenet, ehliyet, bereket, bolluk, cûd, rahmet, ilâhî lûtuf, **kharizma**, devlet, devlet oluş, devletli oluş, tanrısal bir gücün desteği, insanın bir nevi otonom ruhî kudreti, iktidar=**imperium**, hakimiyet, hakimiyete liyakat, hakimiyet hakkı, hükümlerlik hukuku... gibi. Bunlara güç, "rûy-i rahmet", "kutlu üy"=dünya, ong, ongun, gönenc, ok, "tüz", "teng", "köni" gibi anlamların da eklenmesi gerektir¹⁴. Sonuçta, kut varlığını ve olumlu değerini ideal sınırına ulaşma halidir; hattâ, bunların tâ kendisidir; varlığı ve olumlu değeri ideal sınıra ulaştırılan sebeptir.

Gönüle gelince : Bilinen en eski şairimiz Çısiya Tutung'a göre, Gönül, Tanrının tâ kendisidir. Ona göre, "köni ögeli büyü yola giren" bir kimse, artık, "Tanrı gönüldür" demez, bilakis, "Gönül Tanrıdır" der¹⁵. Bu görüş, 'Creatio Dei' teorisine dayalı, Tanrının insanı yarattıktan sonra, kendisine, insanın kalbinde bir mesken tuttuğu hakkındaki sumerli görüşle bağdaşır. Netekim, İslâmî edebiyatımızda, gönül, "kiblegâh-ı Kibriya" sayılmıştır :

"Kiblegâh-ı Kibriyadır

"Yıkma kalbin kimsenin.

"Gönül bir sırça saraydır.

"Kırılırsa yapılmaz.

"

"

'Dikotomik üniversalizm'e göre, varlık, 'Yer' ve 'Gök'ün birbirlerini tamamlamakta oldukları bir bütündür. 'Yer' ve 'Gök' birbirlerine zıd değildir. Bu görüş Türklerin 'hümanist' anlayışıyla de bağdaşır. Bunu Kutadgu Bilig'de açıkça görmekteyiz :

"Togar kün arıg ya arıgsız timez

"Kamıgka yarıkılık birür hiç eksümez, 831

(Güneş, bu temizdir, bu plstir diye bir ayırım yapmadan, hiç eksilmeden herkesi aydınlatır.)

Çin, bilindiği üzere, MÖ. 2000 ile MS. 2000 arasında üç kez bölünmüş, dört kez birleşmiştir¹⁶. Han-

lar Devri'nde (MÖ.1000-500) Çin, oraya dikotomik üniversalizmi, tengriciliği, demir endüstrisini, takvimi ve arabayı getiren ve aralarında Türklerin de bulunduğu Çuların istilâsından sonra, (MÖ. XI-600) feodal beyler arasındaki sürtüşmeler ve savaşlardan doğan kavram kargaşasına son vermek için, Shangların (MÖ. 1500-1000), bu eski bilge hükümdarların, değerlerine dönmek lüzumunu hissetmiştir. Bu dönüşün teorisyeni 'isimlerin takıldıkları şeylere uygun olmasını isteyen Kung Fu'dur. Ona göre, 'Her şeyin kökü göklerde, toplumun kökü ise ailededir. Ju Chia=Literati Okulu denen, "Eskiye tefsir eden" "Mübdi olmayan, geçirici olan" bu okulun, toplumu kargaşadan kurtarmak işinde, ilkin, zihinleri toparlamayı, zihinleri kavram kargaşasından kurtarmayı, dili düzeltmeyi ilke edindiğini görmekteyiz : "(Moral alanda) isimler, takılmış oldukları objelerine uymalı ki (ilkin zihinler düzelsin, sonra da) toplumda bir düzen kurulabilsin". Bu, "Rectification of names" diye İngilizceye çevrilmiş Chên Ming kavramıdır. -Demekki, dili bozmak toplumu bozmakla aynı anlama gelmektedir. XIX. yüz yıl'da, Pozitivistler, dili, "statik sosyal" saymakla, durumun farkına varmışlardır. Tanzimatla ülkemize giren bu akımı, biz bugün hâlâ yaşamaktayız. Bu **Chen Ming** baba-oğul, karı-koca, ağabey-kardeş, dostlar arasındaki ilişkilerin tarif edilmesi demektir.

İnsan için, toplumda, yerine getirilmesi mecburî bir takım vecibeler mevcuttur. İnsan, kendisinde mevcut olan **Jen=Human heartedness** ve **Yi=Righthoudness** (halin icabına bakmak) ile bu vecibelerini yerine getirir, başarır; "Ötekilerini (kendisinden başkasını) sever". -Yûnus'un "İşin kolayını turalım. Sevelim, sevillelim. Bu dünya kimseye kalmaz" dediği de herhalde işte bu olsa gerekli. Kung Fu'nun öğrencisi Mencius'a göre de, insan, tabiatı itibariyle iyidir; insan başkasının acı çekmesine dayanamaz (**unbearing mind**). İşte, **Jen**, başkasının acı çekmesine dayanamayan bu bilinci geliştirmektir. İnsan bu bilinci geliştirerek kendini bilir. Kendini bilmek, Gök'ü, Gök'ün yasasını bilmektir. İnsanın tabiatı, Gök'ün bahşetmiş olduğudur. Gök, evrenin tâ kendisidir. Evren ise, moral evrenden, değerler evreninden başka bir şey değildir. Moralın ilkeleri evrenin ilkeleridir. Bu ilkeler, insanın tabiatında görülür. Gök'ü bilmek, bu tabiatı bilmektir. Bu tabiatı bilmek demek Gök ile özdeşleşmek demektir. Bu da egoizmi yok etmekten başka bir şey değildir. -Bu görüşte, anlaşıldığı üzere "Fert yok cemiyet vardır" esası getirilmektedir-. Kung Fu'nun öteki öğrencisi Hsun Tzu'ya göre, tam tersine, insan tabiatı itibarı ile kötüdür. Acaba, insan, kötü tabiatını nasıl yenibilir? Değeri insan yarattığına göre, dayanışarak ye-

nebilir. İnsanlarda dayanışmayı, toplumdaki **kurumlar** ve **moral** yoluyla, davranış kuralları sağlar. İnsanlar bir çok şey ister. Ama, istekler büyük, insanlara verilenler ise küçüktür. Toplumdaki karışıklık işte buradan gelir. Eğer, herkes aynı şeyi isterse, bu, uygun olmaz. Herkes haddini bilmelidir. İnsan, en yüksek iyiye ulaşmak için davranışlarını standartlaştırmalıdır.

Kung Fu'nun eski Shang'ların hikmetine dönmesinin anlamı ise şunlardır : 1. Ferdi, onun sosyal kökenine bakmadan, dilin güzellikleriyle eğitmelidir. Sonra da, eğitilmiş olan o ferde lâyük olduğu sosyal mevki verilmelidir. -Netekim **Kutadgu Bilig**'de eğer hükümdar olarak eğitilmişse, 'Devlet başkanı, bir köle de olsa ona itaat et' anlamına gelen tavsiyeden haberdarız :

Aynı durum, İslâmiyette de, imamet meselesi halledilirken, hâsıl olmuştur. Öyleki, İmamın Kureyş ailesinden gelmesi şart değildir; bir müslüman Habeş köle bile İmam olarak seçilebilir-. Fert doğru dürüst eğitilirse, doğru dürüst hizmet verilir. -Netekim, bu aynı görüş **Kutadgu Bilig**'de de dile getirilmektedir :

2. Eğitilmiş olan geleceğin bürokratu, doğru yolu, 'tao'yu takip eder. İdaresi altında bulunanlara sertlikle değil, yumuşaklıkla davranır. Bayağı olmaz; samimiyetle hareket eder. Komşusunu sever; kendisini de ona sevdirebilir. Kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi o da başkasına yapmaz. Bu, eğitim yoluyla, ruhu dengeye getirmektir; ve, eğitimi, sosyal bir sınıfın hakimiyetinden, belki de tasallutundan, kurtarmaktır; demokrat ruhu yerleştirmek ve sağlamlaştırmaktır; tabii bilimleri öğretmekle demokrasi arasında bir ilgi kurmaktır. 3. Devletin amacı, halkının mutluluğu ve refahıdır. Buna, tabii kanunları ve iyi ahlâkı yumuşaklıkla uygulayarak, akıl ile sempati ile öğretim ve eğitim yoluyla ulaşılır. Yüksek bürokrat olmak için, doğuş şartları içerisinde zenginlik ve toplumsal mevki gibi bir takım şartlar gerekmez. Doğru davranış ve eğitim yeter. Kim ki doğruyu öğrenir, o, doğru hüküm verebilir; doğruyu anladığını isbat edebilir. İşte o zaman, idare, ona teslim edilebilir. Araştırmacıların 'Entellektüel demokrasi' dedikleri budur. Eğer hükümdar erdemli ise halk da erdemli olur. -Netekim, **Medine-i Fâzıla**'nın ana fikirlerinden birisi de budur. Bu düşünce, 'Balık baştan kokar' cümlesinde atasözü olarak halk içerisinde halâ yaşamaktadır-. Topluma erdem, sulh ve adâlet yerleştirilince, o toplumda kargaşa ortadan kalkar. İşte **Chên Min**= 'Rectification of names' denen şey budur. ('Precise definition of actions and relations'. Tao : 'Proper way of life for social humanity,' 'Cooperative society in which men's interest complemented each other

without conflict' halinde **Thien**'e uyar. 'Hikmet=Halka âdil olmak'tır. Hanların bürokratik toplumunun doğru üstelik resmî olan görüşü budur).

Lao Tze'nin görüşü (Taoism) ise, tam, Kung Fu'nun görüşünün karşısında yer alır. Bu görüşte, insanın, kendi egosunu öne çıkarmak, kendi hayatını yükseltmek ve kurtarmak için, "Şeyleri istihkar etme"si gerekir. "Şeyleri istihkar etmek" ise, toplumdan kaçarak, toplum dışına çıkarak, toplumu reddederek, toplumu terk ederek, toplumdan yüz çevirerek, **aile kurmayarak**, gerçekleştirilebilir. İnsan, bu suretle, duraganlığın değil, değişmenin gerçek olduğunu görür. Kötülüklerden kurtulmak için, değişmeyi kendi lehine çevirir; Tao'yu=Doğru Yol'u bulur. Öyleki, her şey '**Tao**' iledir. 'Tao' ise hiçbir şey ile değildir. O, isimlidir; 'wu wei'dir, '(Tao'nun zıddını) yapmamaktadır'. Vasıflar artarsa, o vasıflar tersine döner. Öyleki, meselâ, çoğaltırsan azaltmış olursun. Bu demektir ki, varlık, kendi zıddı ile oluşur. İnsanın 'Te'yi (kendisiyle varlığın meydana geldiği şeyi), 'Tao' dan alıp yakalaması ve geliştirmesi gerekir. 'Tao', ferdi açılardan farklı, kendi açısından aynıdır (coincidentia oppositorum). İnsan, '**Tao**' ile aynılaşmalıdır; bağımsızlaşmalıdır. Ancak bu suretle, insan, aslında zengin fakir, fakirin zengin olduğunu görür; idare edilenin idare eden olduğunu, idare edenin de idare edilen olduğunu anlar. Bağımsızlaşmak, 'İçindeki birlik bilincine ulaş; ve ona dön' diyen Kung-Fu'nun tam tersine, herkesten ayrılarak, birliğe karşı çıkarak, o toplumdan kaçarak, gerçekleştirebilir; o da bu âlemin reddi anlamına gelir. -Şairimizin 'Bir ben vardır, benden içeru' dediği, herhalde, bu olsa gerektir-. Şurasını eklemek gerekir ki, Wei'ler (T'opa'lar) zamanında, Buddhizm, Nagarcuna'nın fikriyatı, Taocu terimlerle verilecektir.

Çin kültüründe, Kung Fu ile Lao Tze'nin görüşleri arasında tesbit edilen bu karşıtlık, Hind kültüründe, Brahmanlarla Buddhistler arasında da tesbit edilebilmektedir. Öyle ki değişip duran bu dünya karşısında, bu korkulu rüya=**maya** önünde, Brahman olan insanın ebediyetini sağlamak için, 'Aham Brahmasmi' (Ben Tanrıyım) diyerek, kendisini tanımlayan, kendinden geyrîyi ise bilincinin içeriklerinden ibaret gören Brahmana karşı mücadelesinde, Buddha, Brahmanın bilincini -netice itibarıyla, Brahmanın öğretisini de-, bir **maya**, bir hiç kabul etmiş, onu, hiçe indirgemiş olur. Vefasızlık, fakirlik, hastalık, ihtiyarlık ve ölümden ibaret bir 'Hayat seli' (**Samsâra**, Brahmanın '**maya**'sı'nın önünden 'kurtulup', ruhunu sükûnete ('**Moksa**'ya, Brah-

manın 'Nirvana'sına) erdirmek için 'uyanmış' olan, yani kendi görüşünü ileriye sürmüş olan Buddha da, bu görüşünün gerçekleşmesi için, kendi bedeninden, bu dünyadan, toplumdaki, netice itibarıyla de aileden kaçır. -Gerçi, Buddhist olmak için, ilkin, ailenin gereksinimlerini karşılamak şarttır-. 'Kurtuluş', ferdin kurtuluşunu amaç edinen 'Küçük gemiyi kurtarmak (**Hinayâna**) ile toplumun kurtuluşunu amaç edinen 'Büyük gemiyi kurtarmak (**Mahayâna**)' olmak üzere, iki şekilde gerçekleşir. -Bilindiği üzere, Türkler, '**Mahayana**'yı benimsemişlerdir. Çünkü, 'İnsanların acı çektiğini bile bile, bir insan mutlu olamaz. Bu görüşün temelinde, Türklerde, 'Gönül' kavramı bulunmaktadır. Yazılılarıyla bilinen en eski şairimiz Çırsıya Tutung, 'Köni ögeli böğü (doğru) yola giren yarak ve közi yarak (uyanık) iduklarka (kutlu kişilere 'yakın' garan (varan) bir kimse'nin, artık, Tanrının Gönül olduğunu değil, Gönül'ün Tanrı olduğunu söyleyen, dikkatle okuyoruz. (Eski Türk Şiiri, Arat neşri, s. 120).

İran kültüründe, Ahura Mazda'ya, gerçek bir karşıt olarak, her ne kadar, Angra Mainyu konulmakta ise de, Zaratustra'nın görüşünde, **zühd ü takvâ**'ya yer yoktur. Ancak, Zerdüştlüğün karşıtı olan Manicilik, '**Işık**'ları, karışmış olduğu 'Karanlık'tan '**Kurtarmak**' için, bu dünyayı ve bedeni tahkir etmek, netice itibarıyla, insan neslinin sürmesine set çekmek gerektiğini ileri sürmüştür. -Bir Türk hükümdarının, Maniciliğin ne kadar çok etkisinde kalmış olduğunu, Manici rahipler önünde diz çökerek 'Beni de kurtarın' diye yakarışından anlıyoruz-.

İnsan kültürünün tarihteki derinliklerine inildikçe, ruh-beden ayrılığına ya da mevcut Status quo'ya karşı yeni bir nizam kurmak için inanç temelinde, ruhu arındırmak' (**Katharsis**), yukarıda verilmiş olan örnekler dışında, bu dünyadan ve bu bedenden kaçışa dair, daha başka örnekler de gösterilebilir. Eski Yunanda Kybele Kültü, Eleusis âyinleri, Pithagorasçılar, Platoncular, Plotinos ve Plotinosçular gibi Eski Mısırdaki Salaman-Absal motifi, eski Mezopotamyalı Kalkamış, Enkidu ve İnanna'nın 'öte Dünyaya seyahat' motifleri gibi. Demek ki, bu cihet, ılıman kuşak kültürlerinde, müşterek bir karakter olarak ortaya çıkmaktadır. Kitaplı dinlerde ise manastır ve tekke gibi müesseseler bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig'de de, işte bu birbirine karşıt olan iki durum görülmektedir. Birisi, bu dünyadan, toplumdaki, bedeninden, netice itibarıyla de **aile**den kaçıştır. Ötekisi, bu dünyaya, bedenine, toplumuna, netice itibarıyla aileye dönüşür.

Toplumdan kaçış, toplumu red, bedeni (aileyi)

inkâr, Has Hâcib tarafından, Odgurmuş'ın şahsında temsil edilmiştir; tezlerinde belirtilmiştir. Odgurmuş'a göre, her şey değişme halindedir. Bu yüzden, insan için de ebediyet yoktur. Bu dünya, bu gençlik, bu sağlık, bu zenginlik gelip geçicidir; çünkü, bu dünyada, insanı vefasızlık, hastalık, fakirlik, ihtiyarlık ve ölüm beklemektedir. O halde, bu acılara tekrar maruz kalacak olan insan neslini sürdürmenin bir gereği yoktur, ibadet yoluyla Tanrıya sığınmaktan başka (631)! Bu dünya, ilk defalar, genç kızların tebessümü gibidir (5227); bu dünya, tıpkı, süslenmiş bir genç kız (6122), süslenmiş bir gelin gibidir; gönül olan çeker; o, gönüle heyecan verir (3567). İnsan ona gönül verince, o, ya dırdırcı, huy-suz olursa? (3541). Ya, vefasız ve dönecek olursa, kocasıyla üç ay bile beraber kalıp geçinememse? (3542). Netekim, gök de, kararıp, dul elbisesi giymez mi? (5824). İşte onun için, akıllı bir kişi, fânî olana gönül vermez (3558, 3559). Bu hayat fânîdir, bu dünya misafirhanedir; ona güvenilmez. Bu dünya bir **oyundur**, bir gölgedir, bir rüyadır (Brahman, Buddhist terim) (5930); **seraptır** (3627), karanlıktır (Manici terim), zindandır, dibi bataktır. Bu dünya, insana düşmandır (3591). İnsanı Tanrı'dan uzaklaştırır. Dine karşı kin güder. Bu dünya bir 'Temizlenme evi'dir (Hıristiyan terim). Dünya=memleket=şehir=beden=zenginlik=mal=mülk=**aile** insanın nefsinin esir eden aynı şeylerdir. Bu dünya 'fakr'a engel olur (3527), gönülü aşağılaştırır. Oysa, bu dünyaya çıplak geldik, çıplak gideceğiz (3528). Zâhidler ve tarikat ehli bu dünyanın nasıl olup da zehir olduğunu bilir; onun için zâhidlerdir dünyadan, bedeninden, toplumdan, zenginlikten, mal+mülkten, çocuk+çocuktan ve aileden vaz geçer; kendisini ibadete verir (6385). İnsana değil, Tanrı'ya kulluk eder.

Topluma dönüş, toplumu yani aileyi tasdik, Has Hâcib tarafından, Ögdilmiş'in, Ay Toldı'nın ve Kün Togdı'nın kişiliğinde temsil edilmiştir; tezlerinde belirtilmiştir. Ögdilmiş, ölümü anlamış, 'uyanmış' (Oduğ), 'doğru yol'a girmiştir (1536). (ölümüg ukup yolka könmüş odunmuş kişi 'negütir eşitgil' ile 'köni ögeli bögüş odukun sakın' paraleldir) Öyleki, gerçekten de doğan ölür. Gerçi Tanrı ölmez. Çünkü, O, doğmamıştır (1347). Hayat, iyilik ve doğruluk'un tâ kendisidir (5922) (5923); tüzden şaşmamaktır. Ölü diye asıl, kötü kişiye denir (3417). Adâlet, yani, iyilik, yerin göğün kanunudur -Ünlü Türk kuralı : "Küfr ile dünya durur, ama zulm ile durmaz" (**Siyâset Nâme, Kenz ul-Küberâ, Koçi Bey Risâleleri, Nâbî, Şinasî v.s.**)- Eğer, hükümdar, adâlete riayet ederek toplumunu idâre ederse, (5576), halkının aleyhinde olarak gümüşün değeriyle oynamazsa, (5575), vergiyi zen-

ginden alacağı yere, orta direktten alıpta orta direği yok etmezse, fakiri orta, ortayı zengin ederse, asayişli sağlarsa (5577), bu yönden kazanacağı ün, onu ebedî kılar. Zaten öldükten sonra hayır ile anılmak, hatıralarda ebedî olarak yaşamak, işte asıl 'Yeniden doğuş' (réincarnation) budur (5571). Bu, kulu tanrılaştırmaktır. Böyle âdil ve iyi olduğu için hatırası ebedî olan hükümdara karşı, halkının görevi, **aile** kurmaktır, vergisini muntazam ödemektir; yasalara itaat etmektir; hükümdarının dostuna dost, düşmanına düşman olmaktır (5560, 5561, 5562). Meselâ, düşmanın Burxan'ını kırmak, onun yerine câmi yapmaktır. Düşmanın yerini yurdunu dağıtmaktır, aldıklarını halkına vermektir. 'Toplumda insan artıkları' var akraba uzak duruyor, evlâtlar hayırsız, kadın ise aldatici, dost ve ahab yükü ağır, gönülleri kırılıveriyor (3392), onun için ne başkasını kendine yük et, ne de sen başkasına yük ol (3427), çoluk çocuk ise insanın düşmanıdır, düşmansız yaşamaya bakmalıdır (3380) diyerek, eğer, insanlardan, memleketten, şehirden (6599) dünyadan (3695) çöllere kaçayım (6572), adımı bilmesinler, beni görmesinler (6600) temennisinde bulunursan ve herkes de senin gibi düşünürse, dağlara çekilirse, işte o zaman dünyanın nizamı bozulur, insan nesli ortadan kalkar (3652) (3653). İnsanlardan kaçırıyorsun. Onlar sana ne yaptı? Niçin, dağda, aç ve çıplak yaşıyorsun? (3328). Niçin kendine eziyet ediyorsun? (3333). Niçin dinde selâmet budur diyerek bedenine eziyet ediyorsun? (3339). İnsanlardan kaçıp yalnız yaşama! İnsanlar arasında karış! Onlar gibi yaşa (3502)! -**Dede Korkut**'ta ve Kılmamış Destanı'nda aynı motif, cümlelerine kadar aynen tekrarlanmıştır-. Müslümanlara karış! Onların işini gör! 'Vahşi hayvan (Sab')' gibi davranma! Çünkü, dinin yolu, ibadeti şehirde yapmaktır (3214). Dağda yaşayan için, bir oruç, bir de namaz ibadeti mümkün olabilir. Halbuki şehirde, adâleti temele alan pek çok ibadet vesilesi mevcuttur : Muhtaca yardım etmek, akrabaya yakınlık göstermek, kör kötürüme, dul yetime yardım etmek gibi. -Burada hastane müessesesinin niçin Türkler arasında gelişmiş olduğunun, vakıf müessesesinin niçin terviç edilmiş bulunduğu gerekçeleri ortaya çıkmaktadır-. O halde, helâl yoldan dünyalık kazan ve onu fakirlere dağıt (3240). İbadetini cemaatle yap; namazını onlarla kıl; -Gerçi ibadet gizlidir- (3251). Halkına karşı, iyi, şefkatli ve merhametli ol! Bu yol ile ün kazan! Bu şekilde ibadet etmeyen bir kulun dinliliği bir "**mecaz**"dan başka bir şey değildir (3252). İnsan demek, gayra faydalı olan demektir. İyi demek, başkasının ihtiyacını gören ve halka faydalı olan demektir. (3271). Hem, Tanrı, senin

ibadetine hiç de muhtaç değildir (3251). Malı şahsın için toplama! Fakir fukara için onlara dağıtmak için toplama! Şahsının menfaatıyla memleketinin menfaatini telif et! İnsana tapın; kulluk et. -Burada da temelde, Gönül kavramı bulunmakta olduğu anlaşılmaktadır. -Zira insana kulluk etmek, Tanrıya kulluk etmektir. -Bu görüş, yukarıda, bir başka vesile ile temas etmiş olduğumuz gibi, en eski metinlerine sahip olduğumuz için en eski şairimiz sayılan Çırsıya Tutung'la dile getirilmiş görüşe uygun bulunmaktadır : O der ki : "Yolun közi yaruk iduklarka barır" ise = Eğer sen, gözü aydınlık gören kutlu kişiler gibi düşünürsen 'Köni ögeli bügü yola girersen, artık, Tanrının gönül olduğunu söylemezsin, bilakis, Gönülün Tanrı olduğunu söylersin"- . Hâcib de bu suretle, "Közi yaruk olan iduklarka barmış" olmaktadır. Hâcib, "Togar kün arıg ya arıgsız tımez. Yarukluk birür kamuya hiç eksümez" beyiti ile bu görüşü pekiştirmektedir.

Dost, arkadaş edin! Akrabalarını ara! İyi arkadaş edinmek senin yararınadır. Çünkü dostların, senin sevincini de, kederini de paylaşırlar (3411). Hiç kimse insan olarak yalnız yapamaz (3330). Hükümdar bile. Çünkü, hükümdarın da, kendisine hizmet arzeden erdemli kişilere ihtiyacı vardır (3123). Kaba söze kibarlıkla, cefaya vefa ile, uzaklığa yakınlık ile, zulme adâletle, suça afv ile karşılık ver!

Dünya zevki dediğin şey yemek, içmek, giyim, kuşam, sağlık ve kadın kişidir. Kadın kişi konusunda, güzel çirkin aranmaz (3609). Er kişi diye, bir şeyi yapmaya muktedir olduğu halde, kendisini tutabilene denir (3450). Nesli yaşatan kadındır (6474). Eğer, kadın, başıboş bırakılırsa, kapalı tutulmazsa, (1303), örtünmezse, hayadan yoksul olursa (6474), kötülük kaynağı olur (1303). Bu bakımdan, yabancıyı eve sokmamalıdır, kadını dışarı salmamalıdır. İnsanları denemelidir (1304). Erkeğin evlenmesi, çoluk çocuğa karışması gereklidir. Çünkü, 'Evlâtsizdir' demek, insan için, bir hakarettir (3371). Evlâtsiz insan ölürken, pişmanlığını ikrar eder "Ey benden sonra gelenler, çoluk çocuk sahibi olun" (3373) der. Öldükten sonra evlâdı kalan bir baba için, "O artık yaşamıyor" denemez. Çünkü, o baba, artık, evlâdında yaşamaktadır (3374). Evlâtsiz insanın, o insan ölünce, artık nesli kesilir; dünyadan adı sanı silinir; ve, yeri boş kalır (3375). Terbiyeye gelince : Çocuklara sıkı terbiye vermelidir. Ancak bu suretle emekler boşa gitmemiş olur (1220), ana baba da mesut olmuş olur. (1219). Çocukları nazlı büyütmemelidir (1223). Çocuklar başı boş bırakılma-

malıdır. Aksi halde, baba, suçlu düşer (1224). Çünkü, kabahat, çocuklarda değildir; onları kötü terbiye eden ana ve babadadır (1225). Eğer, evlât, hayırsız olursa, babayı inletir, babasının adını da unuttur; onu anmaz olur (3378). Eğer, evlât hayırlı olursa, durum tersine döner (3377). Eğer, ana, evlâdına hırsızlık öğretirse, o ülke batar (6768). Evlâda kazandırılan iyi ahlâk, anaların ak sütüdür (5881). Hükümdarların da eğitime ihtiyacı vardır. İyi eğitim görmüş olmak, hükümdarı da yüceltir (5792). -Orhun anıtlarından da öyle anlaşılmaktadır ki, hükümdar, halkını "boşgurur", yani, yüksek seviyeden eğitim almasını sağlar-. İşte bu yüzden "Ey hükümdar! İyi eğitilmiş, sakınlık, odug, kılıncı köni olan kişiyi hizmetine al, kötülerini zengin etme (3146)". Çocuğun kabiliyeti daha küçük iken anlaşılır (1648). Akıllı olmak insan için doğuştandır. Bilgi sonradan kazanılır. Bilgi, eğitim ile, ailede, toplumda ve Devletin idare kademelerinde kazanılır (1680-1682) "Bilgi kişiyi er yapar; bilgisizlik" ise "eri tişi". Oğul, babaya çeker (1624). Oğul, babanın yerine geçer (1552). Oğul, baba nasihatı tutarsa, kutu künde artar (1566). Eğer, çocuk, babayı ve anayı hoşnut ederse, sonu hayırlı olur (1569). Oğula bilgiyi daha küçük yaşta öğretmelidir ki, o hayatta başarılı olur (1493). Küçükken öğrenmiş olduklarını, çocuk, ömrü boyunca, artık, unutmaz. Eğer, gerekirse, oğula ve kıza dayak atabilmelidir; çünkü, dayak, onlara birşeyler öğretir (1494). Baba, oğulu, oğulun yararına terbiye eder (1218). İyi eğitilmiş kişi, devlet hizmetinde, erdemleriyle yer alır. -Bu fikirleriyle Has Hâcib, demokrasinin tariflerinden birinin yani, "entellektüel demokrasi" kavramına uygun olarak hareket etmiş olmaktadır-. Eğer, hükümdar iyi eğitilmişse, o, köle bile olsa, halkı ona itaat etmelidir. Evlilik, bir gemiye binip, engin denize açılmaktır (3386). Oğul veya kız doğunca o gemi parçalanır; içindeki herkes boğulur gider (3387). Oğul-kız derdi dipsiz bir denizdir; insanın benzini soldurur (1164). Karısı, kızı ve oğulu olan kişi, artık, geceleri rahat bir uyku uyuyamaz (1165). Çocuklar kayıtsız olursa, baba, oğul ve kızıdan eziyet görür; çünkü onlar, babaya acımazlar (1166); hürmet etmezler (6491); oğul babaya emreder, kul da beye (6485). Ama, oğul-kız, babanın giderilemez gölgesidirler (3382). Sen, onlar için üzülürsün (3540), onlar ise bunu hiç anlamazlar (3385). İşte bütün bu bakımlardan, oğul ve kız sahibi olanların kusurlarına bakmamalıdır (3388). Eğer, çocuklar hayırsız ise (3388), babayı bir kez olsun anmazlar (3385). Baba, fil gibi, her tür ezaya, cefaya katlanır, çalışır (3391). Didinir oysa hayırsız çocuk kötü, cefakâr ve vefakar olur. Bütün

bunlarla birlikte çocuklar konusunda, Hâcib'in son sözü şudur :

"Yime yahşı aymış bu Türk buyruki

"Körür köz yaruk, oğul kız okı (1163)¹⁷.

(Türk buyruğu güzel söylemiş, oğul kız görür gözün ışığıdır diye).

Sonuç olarak, Yusuf Has Hâcib bu fikirleriyle, eski Türk inançlarını temele almaktadır. Gerçi bir takım noktalarda Kung Fu'un fikirleriyle paralellikler göstermektedir. Yusuf Has Hâcib gerek, Taocu, Buddhist, Manici ve muhitte gerekse İslâm aleminde dünyadan, bedenden, toplumdaki, aileden kaçmaya yönelen bütün görüşlere de, bu suretle, karşı çıkmış olmaktadır. Çünkü, bunlar, aileyi, dolayısıyla insan neslini yok eden, imdi, yeni bir nizam kurmak için mevcut "Nizâm-ı âlem"e aykırı olan görüşlerdir.

Dipnotlar

1. *Gılgamış Destanı*, s. 43-44, Ramazanoğlu çevirisi, MEB, 1994, Ankara. Krş. Mübahat Türker-Küyel, *Edebiyatımızda Sumerli Kültür izleri Var mıdır?* s. 393, Erdem, VI, 17, Mayıs 1990, 1992. Ayrıca, Bk. Kramer, *Tarih Sumerde Başlar*, Çev. M. Çiğ, 1990, TTK. 9., 18., 21., 22., 35. Bahisler.

2. *Kitâb-ı Dede Korkut*, O.Ş. Gökyay neşri; Mehmet Kaplan, *Dede Korkut Kitabı'nda Kadın, Türkiye Mecmuası*, IX, İstanbul.

3. Emel Doğramacı, *Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını* Erdem, I, 1, 1985, 111-123; Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi Erken Safhalar*, Erdem I, 2, 1985, 409-429; Müjgan Cunbur, *Selçuklular ve Osmanlılar Devrinde Kadınların Kurdukları Şifahâneler*, III, 8, 1987, 341-348; *Atatürk'e Göre Türk Kadınıyla İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler*, Erdem, IV, 12, 1989, 685-732; J.P. Roux, *La Femme Turque Médiévale*, I (Orta Çağ Türk Kadını. Çev. Gönül Yılmaz), Erdem, V, 13, 1990, 169-226; Tülay Reyhanlı

Gendjei, Nicolay de Nicolay'ın Türkiye Seyâhat Nâmesi, Erdem, V, 14, 1990, 571-616; Gül Celkan, *British Women Travelers in Ottoman Territories During the 19'uncu th Century* (ve Türkçesi), Erdem, V, 15, 1991, 803-847.

4. Harvard University Press, Cambridge, Mess, London, 1978.

5. *La Femme Turque Dans l'Oeuvre de Nabi, Vehbi et Vâsıf*, 1986, Varsovie, Çev. M. T. Küyel.

6. Kültür Bakanlığı, Kaynak Eserler, 1980, İst, s. 67-68.

7. Arat neşri, 1947, 1979 TDK, 1164, 1165, 1166, 1216, 1303, 1304, 2278, 2283, 3502, 3653, 3658, 4504, 6205..

8. Otto Alberts, *Aristotelische Philosophie in der türkischen Literatur des 11. Jahrhunderts*, Kaemmerer, Halle, 1900, 3-28; *Der Dichter des in uigurish-türkischen Dialect geschriebenen Kutatgu Bilig*, Berlin 1901, 319-336. (Türkçe çeviri için Bk. Mübahat Türker-Küyel, Erdem, I, 1, 1984, 217-230); A. Ateş, *Belleten*, 157-163, 1949, XIII, 949, H. İnalçık, *Arat Armağanı*, Ankara, 1966; Bombacı, *Köprülü Armağanı*, 1953, O. Yalçın; Dankoff, *KB çevirisi* (Wisdom of Royal Glory), Chicago, 1983; Bonelli, 1933 Napoli; Malov, Moskova, 1951 (Krş. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Öüken; 1981

9. Mübahat Türker Küyel, *Kutatgu Bilig et Fârâbî, (KB ve Fârâbî)*, Acts, TTK, 1990; *Fârâbî, Hikmet ve Kutatgu Bilig* Erdem, 20, 1994.

10. Needhem, *Science and Civilisation in China*, Cambridge, 1965, s. 133 v.d. J.P. Roux, *Türklerin ve Mogolların Eski Dini*, A. Kazancıgil, İşaret, 1994, İstanbul

11. Emel Esin, *Türk Kültürü El Kitabı*.

12. J.P. Roux, *L'Histoire des Turcs*, Arthème Fayard, 1986, s.

13. Mübahat Türker-Küyel, *Türklerde Adâlet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Var mıdır?* TTK. Kongresi, 1991 Ankara TTK bsm., s. 736.

14. Mübahat Türker-Küyel, *"Kut, İbn-i Sînâ'da al-^cAkl al-Fa^câl için Bir Temel Oluşturulabilir mi?, İbn Sînâ Armağanı*, 1984, TTK bsm., Ankara, s.

15. Reşit Rahmetî Arat, *Eski Türk Şiiri*, S. 120, 1991, Ankara, TTK Bsm.

16. Needham, a.g.e.

17. "Ok" için Bk. Mübahat Türker-Küyel, *İbn-i Sînâ'da al-^cAkl al-Fa^câl'in Kökleri, İbn-i Sînâ Armağanı*, S. 591-670, 1984, TTK Bsm. Ankara, s. 651 v.d.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ERDEM DERGİSİ

Yakında Çıkıyor

Aydın Sayılı Özel
Sayısı

TÖMER'DE TÜRK SOYLULARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ VE "TÜRKÇE ÖĞRENİYORUZ" ADLI KİTAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dursun DAĞAŞAN

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğr. Gör.

Çağımızda ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu dünya küçülmüş, toplumların birbirleriyle sosyal, siyasî, kültürel ve ekonomik alanlardaki yoğun temas, iş birliği ve etkileşimleri ile birlikte karşılıklı anlaşma ihtiyacı da son derece artmıştır. Bu ihtiyaç, ikinci dil öğrenme arzusunu beraberinde getirmiştir. Ayrıca, gelişmiş ülkeler de, kültürlerini ve teknolojilerini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yayabilmek için öncelikle dillerini yaygınlaştırma çabası göstermektedirler.

Dünyada yaygın olarak kullanılan belirli sayıda dil vardır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı bünyesinde İngilizce, Fransızca, Rusça, Çince, İspanyolca ve Arapça; Nato'da ve Avrupa Konseyi'nde İngilizce ve Fransızca kullanılmaktadır. Türkçe, UNESCO tarafından, dünyada en yaygın beş dilden biri olarak kabul edilmektedir.

Türk Toplulukları ve Türkçe, Sovyetler Birliği'nin dağıtılmasından sonra, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için özel ilgi odağı haline gelmiştir. Bu ilginin sebebi yeni pazar ihtiyacı, Türk Soylu toplulukların yaşadığı bölgelerdeki zengin hammadde kaynakları ve dünyada yeniden şekillenmeye başlayan güç dengelerinde Türklerin oynayacağı rol konusundaki senaryolardır.

Türkiye Türklüğü; yüzyıllar süren bir devlet geleneğine sahip bulunması, dışa en erken açılan Türk

Topluluğu olması, demokrasi tecrübesi ve bunlara dayalı birikimleri sebebiyle Türk Dünyası'na bir çok alanda öncü kabul edilmektedir. Bu sebeple Türkçe'nin ikinci dil olarak öğreniminde Türkiye Türkçesi öncelik taşımaktadır. Günümüzde, Almanya'da, Amerika Birleşik Devletlerinde, Avustralya'da, Avusturya'da, Belçika'da, Irak'ta, İngiltere'de, İran'da, İspanya'da, İsrail'de, İsveç'te, İtalya'da, Japonya'da, Kanada'da, Kore'de, Lübnan'da,

Macaristan'da, Mısır'da, Norveç'te, Pakistan'da, Polonya'da, Romanya'da, Rusya'da ve Yugoslavya'da üniversitelerde veya özel kurslarda Türkçe öğretimi yapılmaktadır. 1992'den sonra bu ülkelere Türk Cumhuriyetleri de katılmıştır (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan).

Türkiye'de yabancılarla ve Türk soylulara ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde devletin ve akademik çevrelerin muhatap kabul ettiği en kıdemli kuruluş Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER)'dir. 1984 yılında kurulan TÖMER, yurt içinde ve yurt dışında açtığı bir çok şube ile Türkiye Türkçesi'nin ikinci dil olarak öğretilmesi faaliyetlerini sürdürmekte, 1992 yılından itibaren de Türkiye'de öğrenim görmek üzere gelen Türk soylu öğrencilere Türkçe öğretimi görevini üstlenmiş bulunmaktadır.

Türk soylu öğrencilerin Türkiye'de öğrenim görmeleri, Türkiye'yi sevmeleri, insanımızla kaynaşmaları

Türk soylu öğrencilerin Türkiye'de öğrenim görmeleri, Türkiye'yi sevmeleri, insanımızla kaynaşmaları ve başarılı olmaları Türk dünyasının ve Türkiye'nin geleceği açısından hayati öneme sahiptir. Bütün bunlar için temel şart, Türkiye Türkçesini mümkün olan en kısa zamanda ve en üst seviyede öğrenmeleridir. Meseleye bu açıdan bakıldığında TÖMER'in Türk soylulara Türkiye Türkçesini öğretmedeki başarı seviyesini yeterli bulmak mümkün

ve başarılı olmaları Türk Dünyasının ve Türkiye'nin geleceği açısından hayati önemi haizdir. Bütün bunlar için temel şart, Türkiye Türkçesi'ni mümkün olan en kısa zamanda ve en üst seviyede öğrenmeleridir. Meseleye bu açıdan bakıldığında TÖMER'in Türk soylulara Türkiye Türkçesi'ni öğretmedeki başarı seviyesini yeterli bulmak mümkün değildir. Konuyla ilgili ayrıntılı bir araştırma çalışması sürdürülmekte olup yakın zamanda tamamlanacaktır. Burada, Türkçe öğretiminde sağlanan başarıya (daha doğru bir ifade ile, başarısızlığa) örnek olmak üzere 1993/1994 Akademik yılında, TÖMER'deki Türkiye Türkçesi öğrenimini başarıyla tamamlayarak Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydolmuş on yedi öğrenciden onaltısının, bölüm programındaki "Türkiye Türkçesi" dersinden başarısız olduğunu zikretmekle yetineceğiz. Bu başarısızlığın çeşitli sebepleri bulunmakta, bunlardan bir tanesini de Türkçe öğretiminde kullanılan kitapların yetersizliği ve amaca uygun olmayışı teşkil etmektedir.

TÖMER'de, başarıdan itibaren, Türkiye Türkçesi'nin öğretiminde, hedef kitlenin Türk soylu olduğu, Türk soylular arasında alfabe ve şive farklılaşmasından kaynaklanan dil problemleri bulunduğu göz önüne alınmamış; Amerikalılara, İngilizlere ya da Afrikalılara Türkçe öğretmek için kullanılan kitapların Türk soylulara da Türkçe öğretimi amacıyla kullanımı sürdürülmüştür.

Bu kitapları tahlil eden birisi olarak adigeçen kitapların benimsediği metodu ve kaynağını da araştırmaya çalıştık. Prof. Dr. Sadık Tural'ın ifadesine göre incelediğimiz kitaplar Goethe Enstitülerinde şimdiye kadar kullanılmış bulunan çeşitli kitaplardan bir grubu örnek alınarak oluşturulmuş. Sayın Sadık Tural'ın ifadesiyle söyleyelim "Hind-Avrupa dil grubunun yapısı, mantığı, öğretimle ilgili metodikası ve didaktikası Ural-Altay dil grubundan çok farklıdır. Hengirmen, bir ihtiyacı karşılamak üzere oluşturduğu bu kitaplarda, bu gerçeği dikkate alamamıştır." (Örnek alınan kitapların ne olduğunu Sayın Tural bize gösterdi. "Deutsch als Fremdsprache 1B Neubearbeitung"). Ayrıca kitaplarda, verimli bir eğitim-öğretim için sakinca yaratan ve aşağıda özetlenen hususların yeniden düzenlenmesi gerekirdi.

Kitaplardaki metinlerde Türk kültürü ile ilgili kavram ve motifler yerine özellikle 2'nci kitaptan sonra Türkiye'nin turistik eşya ve yörelerinin tanıtımına ağırlık verilmiştir. Bu tavır İngilizlere, Amerikalılara, Fransızlara ya da Nijeryalılara Türkçe öğretimi sırasında olumlu bulunabilir. Ama Türk soylular için ortak kültür değerlerinin tanıtımı daha fazla

a - Konuşma metinlerinde Türkiyelilerin yanında Almanlar bulunmakta, Nijeryalılardan, İranlılardan ve İtalyanlardan da söz edilmektedir. Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topulukları ile ilgili şahıs ya da yer ismi mevcut değildir. Halbuki bu konudaki isim ve bilgiler motivasyon açısından çok önemlidir.

b - Kitaplardaki metinlerde Türk Kültürü ile ilgili kavram ve motifler yerine özellikle 2'nci kitaptan sonra Türkiye'nin turistik eşya ve yörelerinin tanıtımına ağırlık verilmiştir. Bu tavır İngilizlere, Amerikalılara, Fransızlara ya da Nijeryalılara Türkçe öğretimi sırasında olumlu bulunabilir. Ama Türk Soylular için ortak kültür değerlerinin tanıtımı daha fazla önem taşır.

c - Kitaplardaki ifadeler güncelleştirilmemiştir. Kitapların kapağındaki basım tarihinin "Ekim 1992" olarak belirtilmiş olmasına rağmen, hazırlanış tarihinin ortalama 15 yıl daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Kitaplarda bu durumu gösteren ifadeler oldukça fazladır.

"Ankara Üniversitesi'nde asistanım" (1'inci kitap, s. 43)

(1982 yılında ya-

yımlanan 2541 sayılı Kanunla Üniversitelerde asistanlık ünvanı kaldırılmıştır.)

"Evim Çankaya'da, kirası onbin lira." (1'inci kitap, s. 115)

"Bir mark 41 lira 28 kuruş" (1'inci kitap, s. 143)

"Bir kilo peynir 300 lira, 1 yumurta 10 lira." (1'inci kitap, s. 70)

d - Dilbilgisi terimlerinde, Türkiye Türkçesinde yıllardır tartışılmakta olan tasfiyecilik akımının etkisi görülmekte, zaman zaman da çelişkiler sergilenmektedir.

Edat, isim, fiil, ek fiil, bağ fiil, sıfat fiil, zarf fiil, zarf terimlerinin yerine "ilgeç, ad, eylem, ek eylem, ulaç, ortaç, belirteç" kullanılmış; kaynaştırma sesleri veya yardımcı sesler yerine "koruyucu sesler" denilmiştir. "Son sesi ünlü olan eylemler ile gelecek zaman arasında -y- koruyucu ünsüzü girer." (1'inci kitap, s. 73)

Eylem kelimesi "hareket" karşılığıdır. "fiil" ise, dilbilgisi terimi olarak, hareket bildiren kelimelerin adıdır. Boykot yapan öğrenciler "boykot eylemi" yapmaktadırlar. Fiil çekimi ise tamamen başka bir iştir. "Türkçe

öğreniyoruz" adlı kitapta "Eylem çekimi, ek eylem, et- tirgen eylem yapan ekler" gibi ifadeler kullanılmakta; bunun yanında 2'nci kitabın 45'inci sayfasında "Aşağıdaki eylemlerden sonra inmek fiilinin hikâyesini getiriniz" denilmektedir.

İsmin halleri, "ad durumu" olmuş; -den hali, "uzaklaşma durumu" (1'inci kitap s. 90) ve "çıkma du- rumu" (1'inci kitap, s. 15) olarak iki değişik ifadeyle an- latılmıştır.

1 - Özel isimlere gelen ekler ayrılmamıştır.

Lütfi Beyi arıyorum.> Lütfi bey'i arıyorum.

Türkçeyi öğrenmek istiyorum > Türkçe'yi öğrenmek istiyorum. (s. 97)

2 - Soru ekleri ayrılmamıştır.

Niçin oradan almıyorsunuz? > almıyor sunuz? (2'nci kitap, s. 45)

Duydunmu Hanım...> Duydun mu Hanım (3'üncü kitap, s. 89)

3 - Kelimelerin birleşik veya ayrı yazılmasına özen gösterilmemiştir.

"Adam Hoca'nın okuması yoksanır > yok sanır (3'üncü kitap, s. 68)

4 - Büyük harf-küçük harf kullanımında özen gös- terilmemiştir..

"Üç beş kişi duysun ve Belediye> belediye (2'nci kitap, s. 105)

5,- Yarım bırakılan bir cümlelerin, karışık olarak sıralanmış bir öbekten karşılığının bulunmasını isteyen alıştırmalara yer verilmiş, ancak alıştırmalar eksik ha- zırlanmıştır.

"19 - Neden bu ateş yüzyıllardır hiç"

"20 - Emin Bey ve Esen Hanım hem ateşe...."

yarım cümlelerinin karşılıkları yoktur. (2'nci kitap, s. 57)

f - Kitaplarda dilbilgisi açısından terim, kavram ve tanım yanlışlıkları yapılmıştır.

1 - Bağlaç olan "ile" ve edat olan "ile" birbirinden ayrılmamış; edatlar, örneklerde bağlaç olarak gös- terilmiştir.

"Eşekle köye gidiyor."

"Sevim ile İstanbul'a gitti."

"Paket ile trene bin." (1'inci kitap, s. 46)

2 - "kadar" edatı anlatılırken "ne" ve "kadar" ke- limelerinin birlikte kullanılmasından oluşan "ne kadar" sorusundaki "kadar" edat olarak tanımlanmıştır. Oysa

"ne kadar" grubu soru zarfı veya soru sıfatı olarak kul- lanılmıştır.

"Ne kadar paran var?"

"ne kadar uyudun?" (1'inci kitap, s. 158)

3 - Gereklilik kipi (-malı, -meli) verildikten sonra, bu ekler kullanılmadan da -ma ekiyle gereklilik anlamı verilebileceği ifade edilmiş ve şu örnekler verilmiştir :

Derslere çok çalışmalıyım. > Derslere çok ça- lışmam lazım.

Derslere çok çalışmam icap ediyor.

Derslere çok çalışmam gerekiyor.

Burada "-ma" eki fiilden isim yapmaktadır. Ge- reklilik anlam katan "lazım, icap ediyor, gerekiyor" ke- limeleridir. Aynı yanlışlık -mak/-mek ekiyle ilgili olarak da yapılmıştır :

"Başarıya ulaşmak için çok çalışmak gerek"

"Sağlığımızı korumak için sigarayı az içmek gerek" (2'nci kitap, s. 73)

4 - Sıfat fiil yapan eklerden -ar/-er ekine

"Rüzgar eker, fırtına biçer" atasözü örnek olarak verilmiştir. Burada hem atasözü yanlış, hem de ata- sözündeki -er eki sıfat fiil değil geniş zaman ekidir. (2'nci kitap, s. 36)

5 - 2'nci Kitabın 25'inci sayfasında "p, m, s, r," sesleri pekiştirme sıfatları;

85'inci sayfasında -ca/-ce, -ça/-çe, -cık/-cik, -cuk/- cük, -cağız/-ceğiz küçültme sıfatları olarak gösterilmiştir. Sesler ve ekler tek başlarına sıfat olmazlar, bu ifadeler "sıfat" tanımına aykırıdır. "küçültme sıfatları" yerine "kü- çültme ekleri" denilmesi gerekir. Ayrıca küçültme ekleri her zaman sıfat yapmaz, eklendikleri kelimeye küçüklük, acıma, sevgi, muhabbet, şefkat anlamları katar.

".... yavaş-ça yaklaştı." (zarf).

"Zavallı bebekçeğiz soğukta hemen üşüttü." (isim). (2'nci kitap, s : 85)

6- 2'nci Kitabın 141'inci sayfasında "ortaç- -dikten sonra" ifadesi yanlıştır. Zira "ortaç" denilebilmesi için bu ekin sıfat yapması gerekir. Oysa örneklerde sıfat değil, zarf fiil yaptığı görülmektedir.

"Cumhurbaşkanı **geldikten sonra** tören baş- layacak."

"Sabahları **uyandıktan sonra** çantamı hazır- larım."

Bu durumda "zarf fiil" veya "ulaç" denmesi gerekir.

7 - Zamirler verilirken "kendi" dönüşlülük zamiri verilmemiştir. (1'inci kitap, s. 86-99)

g - Kitaplarda, Türkçe'ye uygun olmayan, Türkçe'nin yapısında bulunmayan ve adeta yabancı bir dilden kötü tercüme edildiği izlenimi veren ifadeler ve cümle kalıpları bulunmaktadır.

"**Bu bay** ne yapıyor?" (1'inci kitap, s. 44)

"Bir mide ve **akciğer filmi aldırın.**" (1'inci kitap, s. 84)

"Kahvaltı ve yol **bir saatten eksik sürmüyor.**" (1'inci kitap, s. 89)

"Niçin Türkçe öğreniyorsunuz?"

"Üniversiteye gidiyoruz." (1'inci kitap, s. 11)

(Sorunun cevabı, "Üniversiteye gittiğimiz/gideceğimiz için" olmalıydı.)

"-Kaç numara giyiniyorsunuz?"

"-Ölçtüm, **54 numara**, ama genellikle **bir numara büyük** alıyorum." (2'nci kitap, s. 35)

(Elbise ölçüsünü "numara" ile değil "beden" ile veririz.)

"Gitarının **akordunu yapıyor.**" (2'nci kitap, s. 35)

"Lütfi bey etrafı seyrede seyrede **yavaş araba kulandı.**" (2'nci kitap, s. 150)

"Kaptanın söylediğine göre **gelemiyorlarmış.** Denizde yüzmeyi kiliseye gitmeye **tercih ediyorlarmış.**" (3'üncü kitap, s. 26)

(Tercih iradî bir tavidir. Tercih sözkonusu olunca "gelemiyorlar" değil, "gelmiyorlar" denir.

"Balıkçı insanları insafsızca avlıyordu." (3'üncü kitap, s. 52)

"Biz bir de semaver, antik saat ve eski bir gramofon almak istiyoruz." (3'üncü kitap, s. 61)

"Komşu Hastalanmış. Onun ziyaretini yapmam, hal ve hatırını sormam lazım." (3'üncü kitap, s. 72)

(Türkiye Türkçesi'nde "ev yapılır, yemek yapılır"; konu-komşu ise "ziyaret edilir.")

Dilbigisi, terim ve yazım açısından yukarıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak burada asıl yapılmak istenen, Türk soylulara Türkçe öğretiminde amaç, metod ve materyal açısından uyumsuzluk bulunduğu gerçeğinin altını çizmek; Türk soylulara Türkiye Türkçesi'nin öğretiminin çok daha fazla ciddiye alınması gerektiğini bir defa daha vurgulamaktır.

OKUYUCUDAN MEKTUP

GÖRME, İŞİTME...

Son Senelerde Dikkatimi Çeken :

I - İş yerlerinde moda olan (Türkçe olmayan) yabancı isimler...

II - Mecmua, dergi ... gibi halka hitaben matbu ürünlerinde, Televizyon kanallarında görülen yabancı isimler.

III - Bilhassa (Pop müziğinde) şarkı sözlerinde arzo tarzda kelimelerin revaçta olması ve bu tarz güfte ve bestelerin ilk on sırada; hatta, ilk on sıranın ilk üç veya beşi arasında olması.

IV - Televizyonda herkesin seyrettiği eğlenceli programlarda bu tarz kelimelerle beraber, seyirciyi rahatsız eden kelimelerin rahatlıkla kullanılması.

V - Televizyonlarda bilhassa gösterilen küçük, büyük herkesin gülerek seyrettiği filmlerin konuların ve esprilerin basitliği...

VI - Meşhur çiköftemizin zevkli ortamından çıkararak protokolün geçerli olduğu yerlerde görülmesi...

Kültür seviyemizde bir düşmenin, görme, işitme, tat alma gibi organlarımızda fonksiyon bozulmasının, kalitesi ve kantitesi daha iyi olanı seçebilme, okuyabilme, görebilme, duyabilme ve anlayıp takdir edebilme kabiliyetimizi kaybetmenin neticeleri midir? Yoksa köyden şehire olan insan göçünün neticesi eğitim düzeyi düşük olan kitlenin eğitim düzeyi yüksek olana galebe çalması mıdır?

Sebebi ne olursa olsun dikkat çektiğim konularda kayıplar verdiğimiz bir gerçektir. Bana göre bu gerçeklerin bir an evvel teşhis edilip tedavisine; en azından eski haline, mümkünse daha iyi hale gelmesinin sağlanması lazımdır.

Bir vatandaş olarak Bilge'den bu konularda önyak ve yardımcı olmasını bekliyorum.

Bilge'yi daima gayesinin zirvesinde görmek dileğimle kutlarım.

Dr. Tan SARAY

ERCÜMENT HOCA'NIN BAZI MAKALELERİ TOPLANDI (*)

Prof. Dr. Ercüment Kuran; Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, I. Baskı, Ankara, Mayıs 1994.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif TURAL

G.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Bu eserde Ercüment Hoca'nın makaleleri Mümtaz'er Türköne tarafından derlenmiştir. Kitap, 300+X sahifedir. Fiyatı 130 bin Türk lirasıdır. 18.5x12.5 ebatında, birinci hamur kağıt olarak yayımlanmıştır.

Eser Mümtaz'er Türköne tarafından yazılmış iki sahifelik takdim kısmı dışında beş bölümdür. Her bölüm ayrı bir başlık altında toplanmış makalelerden oluşmaktadır.

Bu bölümler ve makaleler şunlardır :

"Türk Tefekkürü ve Batılılaşma Macerası" Başlığı altında altı ayrı makale vardır.

1 - "Müsbet Bilimlerin Türkiyeye Girişi, (1797-1839)" VII'nci Türk Tarih Kongresi, Ankara 25-29 Eylül 1971. Kongreye sunulan Bildiriler. Ankara 1973. Cilt 2.

Sayın Ercüment Kuran hocamız bu makalesinde Fatih Sultan Mehmet'in 1481'de ölümü ile müsbet ilimlere duyulan ilginin azaldığını, nakli ilimlerin itibar kazandığını belirtmiştir. Müsbet bilimlerin memlekete girişinde XVIII'inci yüzyıl sonuna kadar fazla tesirli olmadığını Osmanlı devlet adamlarının bu bilimden yoksun oluşlarını isbatlığı belirtilmiştir. 1797-1839 arasında müsbet bilimlerin girişimde etkili olan isimlerle dönem ortaya konmuştur.

2 - "Türkiyenin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü" en sahife VI'ncı Türk Tarih Kongresi, Ankara, 20-26 Ekim 1961. Kongreye sunulan bildiriler Ankara 1967.

Sayın hocam bu makalede, daimi elçiliklerin Türk toplumunun batılılaşmasında nasıl yardımlarının olduğunu şu üç başlık altında inceleyerek ortaya koymuştur : 1. Osmanlı daimi elçiliklerinin Batıyı tanıyan devlet adamları yetişmesine imkan vermesi. 2. Osmanlı daimi elçiliklerinin Batıdan asker ve sivil müteahhiss cel-

bine vasıta olması. 3. Osmanlı daimi elçiliklerinin Batıya gönderilen öğrencilerin işlerini düzenlemesi.

Bu makalede sayın Kuran "Osmanlı daimi elçilikleri 1793-1821 yıllarında siyasî faaliyetleri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine 1957'de sunduğumuz doçentlik tezinde incelenmiştir. Araştırmanın 1834-1841 devresini de içine almak suretiyle yakında yayınlanacaktır" ifadesine yer vermektedir. Bilindiği üzere bu kıymetli çalışma Türk kültürü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır.

3 - "XIX'uncu Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi" Erdem Ocak 1990. Sayın Kuran'ın doğrudan konuya giren tarzıyla "Temeşvarlı Osman ağa 1724'de kaleme aldığı hâtrâtının sonunda, Dünya, müminin cehennemi akâfirin ise cennetidir" sahih olmayan hadis ile bitirmesini delil göstererek, XVIII'inci Yüzyıl başlarında Osmanlı aydınının içine düştüğü karamsarlığı tesbit ederek başlar.

Gerek Türk Devleti'nin ve aydın sayılacak grupların, gerekse halkın Viyana bozgunundan itibaren özgüven duygularını yitirdiği görüldü. Bir çöküntü psikolojinin yer ettiği bu sosyal yapıda "değişme" ve "değiştirme" arayışları başladı. Hoca'ya göre bu arayışlar şu şekilde tecelli ediyor;

19'uncu Yüzyıl kültür değişmesi Batı karşısında Türkiye'nin gerileyişi müesseselerin Batı tarzında değiştirilmesiyle durduracaklarına inanan, Osmanlı devlet yöneticileri ilk olarak askerlik alanında taklide başlamışlardır. Daha sonra Batı yaşayış tarzının önce saray sonra da paşa ve efendi konaklarına yayıldığını belirtirken şu örnekler vermektedir. İstanbullu hanımların başladığı alafrağa giyinişleri, doğrudan Avrupa'dan değil 1840'lardan itibaren Osmanlı payitahtına sıkça gelen Mısırlı kibar kadınların zevk süzgecinden geçmiş tercihlerini taklid ettiklerini gösterir. Kültür değişmesinin Batı

etkisinde hangi safhalar geçirek gerçekteştğini ortaya koymaktadır (s. 23).

4 - "Tanzimat Hareketinin Türk Batılılaşma Tarihindeki Yeri" Tanzimatın 150'nci Yılı Uluslararası Sempozyumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Tanzimat 3 Kasım 1839'da meşhur Hatt-ı Hümayun'un okunmasıyla başlayıp, 1876'ya kadar sürecektir olan İslahat dönemidir. Bu dönem içerisinde hukuk ve düşünce alanında pek çok gelişmeler ve batılılaşma hareketlerinin gerçekleştirilmesini gördüğümüz makalede siyasî Tanzimat'ın doğurduğu İslahatların, olumlu tarafları ve olumsuz taraflarına (s. 37-38) ayrı ayrı işaret edilmiştir.

5 - "Batı Emperyalizmi Karşısında Türk ve İslâm Düşünürleri" Türk Kültür Araştırmaları C. XXVIII /1-2 Ankara, 1992.

Sayın hocam Kuran, bu makalesinde, Batı emperyalizminin bir Türk devleti olan Osmanlı ve diğer İslâm devletlerinde yetişen düşünürleri ve devlet adamlarını nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Tunus beyi Ahmet ile halefleri Muhammet ve Muhammet Sadık beyler, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Abdurrahman Kevakibi, Reşit Rıza, Rifaa al tahtavi, Butrus al Bustani, Necip Azuri, Mekke Şerifi Hüseyin, Namık Kemal, Ziya Gökalp'in emperyalizmin karşısındaki fikir ve tavırları hakkında bilgiler vermektedir (s. 45-47).

6 - III'üncü Selim Zamanında Türkiyenin Çağdaşlaşması ve Fransa" De la Revolution Française al la Turquie de Atatürk Actes Des Colloques d'Istanbul (10-12 Mai 1989) Yay. Jean Louis Bacque-Grammont ve Ethem Eldem İstanbul - Paris 1990 (s. 51-56).

Sayın Kuran, III'üncü Selim'in İslahatında Fransa etkisini örneklerle ortaya koymaktadır. Fransız ihtilalinin getirdiği değerlerin Fransızca öğrenen Osmanlı tebaası yoluyla gayri müslim ve Müslümanları nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

Yukarıda işaret ettiğimiz değişme ve değiştirme arayışlarının çeşitli yönlerine temas edildiği birinci bölüm, bu yazı ile sona ermektedir.

Kitabın II'nci Bölümü Düşünce Akımları Başlığı altında şu yedi ayrı makaleden oluşmaktadır.

1. "Türk adı ve Türklük Kavramı" Türk Kültürü. C. XV. Sayı 174, (Nisan 1977).

Sayın Kuran, bu makalesinde Osmanlı Devletinin 1797-1802 yılları arasında Pariste daimî elçiliğini yapmış olan Morali Seyyid Ali Efendinin 1 Ağustos 1801 tarihli bir yazısında uygunsuz harekette bulunan Çuhadar Ahmed'i "Türk-i Sütür" yani "Hayvan Türk" (s. 61) diye vasıflandırdığını hayretle belirtirken, Osmanlı devletinin aslında bir Türk devleti olduğunu idrak eden ve ilmî araştırmalar sayesinde Türk adı ile Türklük kavramının belirlenmesini isteyen ileri görüşlü Türk aydınları ve onların çalışmalarını ortaya koyar. Ahmet Vefik Paşa, Ali Suavi Efendi, Askerî mektepler nazırı Süleyman Paşa, Özbekler Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi, Şemseddin Sami, Mehmet Emin (Yurdakul) Akçuraoğlu Yusuf, Mustafa Celaleddin Paşanın, Türk adı ve Türklük kavramına dair, ilmî fikrî çalışmaları belirtilmektedir.

2. "XIX'uncu Yüzyılda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri" (Chicago 1968) Türkçesi Töre, sayı 86, Temmuz 1978.

Dünyada gelişen milliyetçilik hareketlerine aydınımız hazırlıksız yakalanmıştır. Genç Osmanlıların ve halefleri jön-Türklerin Osmanlılık fikrine inanmalarına rağmen, "ilmî Türkcülük, edebî Türk-cülük, siyasî Türkcülük safhalarından geçtikten sonra kuvvetli bir ideoloji halini almak mecburiyetinde kalışı" (s. 67)'ni şahıslar ve faaliyetlerle ortaya koymaktadır.

3. "Türklerde Millî Hakimiyet Ülküsü" Töre, Nisan 1984.

Sayın Kuran bu makalesinde, Türklerde Orhun Abidelerindeki ifadelerle başlayan millî hâkimiyet ülküsünü, Osmanlı devletinin çok milletli yapısı içerisinde dahi görebildiğimizi belirtir. Gelişme döneminde devlet hizmetine girenlerin anadili Türkçe olma-yanlar dahi Türkçe öğreniyordu. Böylece Türk hâkimiyetinin göstergesi olarak coğrafyanın isimlerini Türkçe-leştirerek Türk hakimiyeti tesis edilmiştir (s. 78). 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa da 1'inci maddenin hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir hükmüyle millî hakimi-yetini yeni Türkiye devletinde de esas olduğu belirtilmiştir. 7 Kasım 1982 anayasasının 6'ncı maddesinde "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" hükmüne bağla-yarak devletin bütünlüğü, milletinin bölünmezliği ilkesinin devamlılığını belirterek bitiriyor.

4. "Panislanizmin Doğusu ve Gelişmesi" 5'inci

Milletlerarası Türkoloji Kongresi İ. Ü. Edb. Fak. Yayını İstanbul 1986.

Türkler, Müslümandır; ancak, Türk halkı, dinin siyasete alet edilmesine hiç bir zaman hoş bakmamıştır. İslâm Birliği ise yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin hül-yalı tercihlerinden biridir.

Sayın Kuran bu makalesinde, başlangıçta Panislavizme karşı geliştirilen II'nci Abdülhamid'in bu siyaseti nasıl kullandığını ortaya koyarak "panislamizmin uzun vadede Türkler için başarılı olmadığını" (s. 89) belirtmektedir.

5. "Türkiye'de Çağdaşlaşma ve milliyetçiliğin gelişmesi "Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihinin II. İlmî Kongresi, **Türk Yurdu** Neşriyatı, Ankara 1989.

Sayın hocam bu makalesinde "Çağdaşlaşma ile-riye bakar milliyetçilik ise, geçmişten kuvvet alır. Fakat varlığını sürdürmek isteyen toplumlar için çağdaşlaşma zaruridir" (s. 91-95) hükmünü vermektedir. Osmanlı devletinde Osmanlıcılık ve İslâmcılık yanında Türkçülüğün doğuşunun kayda değer olduğunu vurgulamaktadır. Türk Milletini Çağdaş medeniyetin seviyesine çıkarma gayesi güden Atatürk'ün Gökalp'in anlayışı doğrultusunda kültür milliyetçiliği yaptığını örnekleriyle ortaya koymaktadır.

6. "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm düşüncesinin Gelişmesi", **Türk Kültürü**, Eylül - Ekim 1979.

Sayın Kuran Osmanlı İmparatorluğunun son iki asrın İslâm düşüncesinin gelişmesini ana hatlarıyla ortaya koymuş olup daha çok Türk düşünürlerinin üstünde durmuştur.

7. "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Cemiyet ve Fert Telakkisi" Ülkemizi 12 Eylül'e getiren sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar, İstanbul 1984.

Osmanlı İmparatorluğunun cemiyet yapısı, din farkı gözetilmeksizin askerî ve reaya olarak iki sosyal tabakaya ayrılmıştır. Osmanlı cemiyetinde nisbî bir hareketliliğin olduğunu (s. 112) devlet, cemiyet, fert anlayışının örneklerle bu makalede açıklandığını görüyoruz.

Yalnız, şu hususu belirtmeyi gerekli sayıyorum : Osmanlı Türk toplumumuzda, ferdiyet ve fert'den çok şahsiyet ve şahıs kavramları daha önemlidir. Cemiyet, cem olmuş insanlar anlamında kullanılmakla beraber, "eşraf" şeklinde bir kavram da göstergelerden biridir. Os-

manlı sosyal yapısını, fert, grup anlamında yeterince aydınlanmış bir mesele olmadığı muhakkaktır.

III"üncü Bölümde "Batılılaşma Dönemi Türk Aydınları ve Yeni Düşünceler" başlığı altında sekiz adet makele toplanmıştır. Bu makaleler şunlardır :

1. "Osmanlı Daimi Elçisi Ali Aziz Efendi'nin Alman Şarkiyatçısı Friedrich Von Diez ile Berlin'de İlmî ve Felsefî Muhaberatı" **Belleten**, Ocak 1963.

F. Von Diez tarafından başlangıçta bilgi alış-verişi niteliğindeki mektuplaşması XVIII'inci y.y. da Osmanlı düşünürlerini pozitif bilgiden ne kadar habersiz olduklarını (s. 128) ortaya koyan bir makedir.

2. "Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa" 1807-1857, VIII'inci Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976. Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara 1981.

"Mustafa Reşit Paşanın kaleme aldığı Gülhane Hattı Hümayunu'nun mahiyeti ve tesirleri bakımından teferruatıyla" incelendiğini söyleyen Sayın Kuran, ancak bu hattın dayandığı fikir temelleri üzerinde yeterince durulmadığını belirtmiştir. Bu makalede "Sadık Rifat Paşanın 1837-39 yılları arasında Viyana elçiliği esnasında yazdığı bir risalenin Gülhane Hattına ana ilham kaynağı olarak kabul edilebilirliğini" belirtmektedir. Rifat Paşanın risalesinde ileri sürülen fikirler açıklandıktan sonra, bunların Gülhane Hattında ifade olunan görüşlerle karşı-

laştırılması, tesirleri ile Batı dünyasındaki insan haklarını bir Osmanlı aydını olan Sadık Rifat Paşa tarafından nasıl değerlendirildiği ortaya konulmuştur.

3. "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmet Cevdet Paşanın Yeri" Ahmet Cevdet Paşa semineri, Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1986.

Makale, Ahmet Cevdet Paşanın; devlet adamı, tarihçi, hukukçu ve ahlâkçı olarak çok cepheli şahsiyetinin, tefekkür tarihimizdeki önemli yerini ortaya koymaktadır.

4. "Ali Suavi'nin Hive Fi Muharrem 1290 başlıklı kitabı ve Osmanlı Devletinde Türkçülüğün Doğuşu" **Türkestan Dergisi**, Köln 1988.

Sayın Kuran bu makalesinde **Hive Fi Muharrem 1290** başlıklı kitapçığın Türk halk efkârının Orta Asyada yaşayan soydaşlarının kaderi ile ilgilenmesini sağlayan ilk yayınlardan olduğunu (s. 153) belirterek kitap hakkında bilgi vermektedir.

"Mustafa Reşit Paşanın kaleme aldığı Gülhane Hattı Hümayunu'nu mahiyeti ve tesirleri bakımından teferruatıyla" incelendiğini söyleyen Sayın Kuran; ancak bu hattın dayandığı fikri temelleri üzerinde yeterince durulmadığını belirtmiştir.

5. "Tunuslu Hayrettin Paşa ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması", **Töre**, Temmuz 1984.

Sayın Kuran, Tunuslu Hayrettin Paşanın hayatı yanında, Avrupa medeniyetini değerlendirmesi hakkında bilgi vermektedir. Hayrettin Paşanın Batıyı değerlendirdiği şu ifadelerle tesbit edilmiştir. "Avrupa medeniyeti ileridir. Bunun sebebi söz konusu medeniyetin adalete ve hürriyete dayanmasıdır. İlerilik iklim veya din yüzünden olmayıp akıl temeline oturtulmuş kanunların uygulanması neticesidir" (s. 156).

6. "Bir Türk İslahatçısı olarak Küçük Said Paşa" (1840-1914) **Töre**, Sayı 91, (Aralık 1978).

"1840 sıralarında aslen Ankaralı bir aileden Erzurumda doğmuş" (s. 162) olan Küçük Said Paşa'nın devlet adamı olarak değil de, bir Türk İslahatçısı olarak icraatı üzerinde durulmuştur. Küçük Said Paşanın, eğitim, idare, malî ve iktisadî, adâlet hizmetleri ve müesseselerindeki İslahat projeleri bakımından Türkiye'nin çağdaşlaşmasına yaptığı hizmetler ortaya konmaktadır. İstanbulda Üniversite kurulmasını gerçekleştirmiştir. Said Paşa'nın Rüştîye ve İdadiye mekteplerinin çoğunun Anadolu'da açılması ve yatırımların Anadolu'ya yapılmasını savunduğunu makaleden öğreniyoruz. Bu makale kitap özeti muhtevastır.

7. "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın : Said Halim Paşa "Türk Arap İlişkileri Geçmişte Bugün ve Gelecekte", I. Uluslararası Konferans Bildirileri, 18-22 Haziran 1979, Ankara, 1980.

Sayın Hocamız Kuran bu makalesinde Tarık Zafer Tunaya ve Niyazi Berkes'in eksik kalmış değerlendirmelerine de yeni bakış açısı getirmiştir (s. 176). Yine burada Fransızca aslından Türkçe tercümesi şair Mehmet Akif tarafından yapılan "İslâm'da Teşkilat-ı Siyasiye" adıyla **Sebil-ür Reşat** dergisinin XIX ve XX'nci ciltlerinde 1922 yılında Ankara'da basılan makale "muhtemelen ilk defa" (s. 177) Hoca tarafından burada değerlendirilmiştir.

8. "Bir Osmanlı Aydını : Sati'El Hüsri (1880-1968)" **Türkiye Günlüğü**, Sayı 15 yaz, 1991.

Aslen Arap olan, Osmanlı İmparatorluğunda ilk pedagoji el kitabını yazan, ülkemizde eğitimciyi, saygıdeğer bir mesleğin üyesi kabul ettirmeye katkıda bulunan Sati' El Hüsri'nin, yetişmesi fikirleri ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.

Prof. Dr. Ercüment Kuran'ın yıllar içindeki makalelerini birkaç kitaba sığdırmak mümkün değildir. Yenileşme tarihimizde batılılaşmanın askerlik sahasında

başladığı bir gerçektir. Öncelikle Türk ordusunun ıslahı Fransız ordusu örnek alınarak temine çalışılmıştır. 1870'de Fransa'ya karşı üstünlüğünü isbat eden Prusya ordusuna benzer bir teşkilatlanmaya giren ayrıca Alman ve A.B.D.'den getirilen yeni silahlar ve yeni talim usulleri bulunması bakımından, Serasker Hüseyin Avni Paşa,1 isimli makalesi bu bölüme alınabilirdi.

IV. Bölüm "Modern Tarihçilik" başlığı altında şu üç makalede toplanmıştır :

1. "Karlofça'dan Tanzimat'a Osmanlı Tarihçiliği" Fırat Üniversitesi Tarih metodolojisi ve Türk Tarihini Me-seleleri Kollokyumu Elazığ 1990. Karlofça'dan tanzimata Osmanlı tarihçiliğinde 1699-1839 arasındaki devresini inceleyen tarih araştırmaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme dört alt başlık altındadır. 1. Genel mahiyette eserler 2. Siyasî Tarih Eserleri 3. İdari Teşkilat Sosyal ve Ekonomik tarih eserleri 4. Batılılaşma tarihine dair eserler olarak tasnif edilmiştir.

2. "Tarih Yazıcılığında II. Abdülhamid" Prof. Dr. Bekir Kütükoğluna Armağan, i. Ü. Edb. Fak. Tarih Araştırma Merkezi Yay. İstanbul 1991.

Sayın Kuran bu makalesinde, 1876-1909 arası padişah olan II. Abdülhamid'in uzun yıllar içindeki icraatı hakkında "daha ziyade aleyhte pekçok şey yazılmış ve söylenmiştir", değerlendirmesinden yola çıkıp 1909 Nisan'ından sonra tahttan indirildikten sonra "zamanında vazife görmüş devlet adamları kendilerini temize çıkarmak ve sorumluluğu padişaha yüklemek maksadıyla hatıratlar yayımlamışlardır" demektedir. Bu kitaplardan en önemlisi olan Osman Nuri'nin Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı adlı kitap incelenmiştir. II. Abdülhamit'in Şahsiyet ve icraatı meşrutiyet devrinde değerlendirilşi ortaya konarak bu günkü tarih araştırmalarının işığı altında gerçekler ortaya konmuştur.

3. "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği" Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu, Ankara 1987.

Yusuf Akçura'nın Türk Tarihçiliğine getirdiği yeni görüşlerin üzerinde durulan makalede tarihe millî açıdan bakışı ortaya konmuştur.

Tarih yazma tarzları olarak; hikâyeci tarz, Pragmatik öğretici tarz, faydacı tarz, araştırmacı tarih yazış tarzları vardır2.

Günümüz tarih araştırmalarının metot bakımından değeri nedir? sorusunu cevaplandırırken Ercüment Hoca "Türkiyede hala faydacı tarih geçerlidir" demektedir3. Günümüz gelişmiş ülkelerinde neden nasılcı bir tarihçilik bile geride kalmıştır diyerek tarih öğ-

rencilerine bölüm dersleri yanında sosyoloji temel iktisadi bilgilerin öğretilmesinin lüzumuna işaret etmektedir. Türkiye Üniversitelerinin tarih bölümlerinde, tarih metodu okutulduğu halde, gerektiği kadar uygulama yapılmadığına dikkatleri çekmektedir. Sayın Kuran'ın Millî Kültür'deki bu makalesi de kitapta başlığı güzel seçilmiş bu bölüme alınabilirdi.

İslam öncesi tarihe önem verilmemesi "dinî tarih, hanedan tarihi, Avrupalı bilginler gözüyle Türk tarihi diye, adlandırılabilir üç ayrı tarih anlayışı; Türkiye cumhuriyeti kuruluncaya kadar, yan yana yaşamıştır.4 Türk milletinin köklü ve şerefli tarihinin millî ve ilmi ölçülerde Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk tarih tezi ile ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu hususta 1922 yılında Envar Paşa'nın Orta Asya'da kızıl Rus ordularına karşı savaşıırken şehid olması, Türk İslam tarih görüşünün değişikliğe uğramasını gerektirmiştir5. İfadesiyle Sayın E. Kuran hocamız, millî tarih görüşümüzün 1930 yıllarında Türk tarih tezi halinde Atatürk'ün hususi ilgi ve teşvikiyle ortaya konduğunu belirttiği makalesi de bu bölümde bulunabilirdi.

V. Bölüm : "Millî Meseleler" başlığı altında şu yedi makaleden oluşmuştur :

1. "1830 - 1917 Arasında Türk Yunan İlişkileri" Türk Yunan İlişkileri Sempozyumu. Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum 1988.

Kurulduğu vakit nüfusu sekizyüzbin olan Yunanistan, diplomasinin meşru ve gayri meşru her türlü yollarını denemiştir. 1830-1917 arasında Yunanistan'ın Türklere yaptıkları, bu makalede örneklerle ortaya konmaktadır.

Makaleden bir kaç cümle alarak bu işaretlere değinelim. "Yunan okullarında eğitimin temeli, Türk düşmanlığına dayandırılmıştır". "Yunan topraklarındaki Türk İslâm vakıflarına Yunan hükümeti el koymuştur" (s. 218-219).

"Makedonya Rumlarını, 1847'de Yanya Rumlarını, 1853'de, Girit Rumlarını, 1866'da ayaklandırmıştır (s. 220-221). Makale Türk Yunan münasabetsinin günümüzdeki yönünü, şiddetini, önemini anlamak bakımından temel bilgiler vermektedir.

2. "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu

İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara 1985.

Sayın Kuran bu makelede, 1877-78 Osmanlı Rus harbi sonunda, Ermenilerin Osmanlı devletinden ayrılma isteklerini ortaya koyduklarını belirterek, 1877-1897 arasında yirmi yıllık dönemi değerlendirmiştir. Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Ermeni Patriği Nerses Varjabedian rus çarının himayesinde Doğu Anadolu'da bir ermeni devleti kurulması talebiyle (s. 228) başlayan Ermenilerin milletlerarası himaye edilmeleri, kışkırtma ve desteklerin yirmi yıllık manzarasını ortaya koymaktadır. Bu himayede Rusya, İngiltere, Fransanın çabaları belirtilmektedir.

3. "Tarihte Osmanlı İmparatorluğu ve Cezayir "Türk Kültürü C. XVII. 1978.

Bu makalede Cezayir Tarihi Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde ele alınarak herkesce bilinen vakaların tekrarından mümkün olduğu kadar kaçınılacaktır (s. 242) açıklaması ile Cezayir-i Garp Ocağının teşkili, anarşiye son veren üç asır müddetle ülkede asayiş sağlayan hükümeti kurmaları, Hızır Bey'in Hayrettin Paşa adıyla anılmasına sebep olan faaliyetler açıklanmaktadır.

4. "Türk Yunan İlişkileri İçinde Kıbrıs Sorunu (1923-1939) "Kıbrıs'ın dün-bugünü uluslararası sempozyumu, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve TC. Van 100. Yıl Üniversitesi Rektörlüğü yay. Ankara 1983.

Bu makalede 1923'te imzalanan Lozan Barış Andlaşması ile Türkiye İngiltere'nin Kıbrıs'ta hakimiyetini tanıdığı. İngiltere'nin 1930 yılına kadar Kıbrıs'ta uyguladığı poli-

tikalar Atatürk Devri içinde Kıbrıslı Türklere karşı Türkiye'nin tutumu ortaya konmaktadır.

5. "Misak-ı Millî ve Ötesi "Türk Yurdu, Temmuz 1991. Misak-ı Millî'nin donmuş bir hat olmadığı üzerinde durulan makalede; "Misak-ı Millî'nin ötesi" ifadesiyle dahili millî meselelerimiz farklı bir bakış açısı ile ortaya konmuştur.

6. "Türkiyede Kürt Meselesi "Türk Dünyası Araştırmaları Ağustos 1992.

Gerek I'inci Dünya Savaşı sonunda gerekse İstiklâl Savaşının sonundaki zaferin ve Devlet'in tescili

anlamına gelen Lozan'da Batı, yıkılan Osmanlı'dan iki devletçik daha çıkarmaya uğraşmıştı. Bunu başarmasına Atatürk mani oldu.

Bu makalede Kürt adıyla tanımlanan toplumun kendi içerisinde homojen olmadığı, Anadolu'da Selçuklu Osmanlı dönemindeki Kürt aşiret şeyhleri ile devlet arasındaki münasebetler ortaya konmuştur. I. Dünya harbi sonrasında "Kürdistan teali Cemiyeti" Faaliyetleri İngiltere, ABD tarafından desteklenmesine rağmen bölge halkının tasvip etmemesi yüzünden önemini yitirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra bazı şeyh veya aşiret reislerinin hükümete karşı isyanları olmuştur. Bu isyanlar devlet tarafından bastırılmıştır. Makalede isyanlardan ziyade Güneydoğu bölgesindeki huzursuzlukla ilgili olarak İngiltere, Fransa, İran, Irak, devletlerinin petrol bölgesi orta doğudaki menfaat çekişmelerine işaret edilmektedir.

7. Türk Milleti Nereye Gidiyor" **Türk Yurdu**, Şubat 1993.

Sayın Kuran Hocamız, bu makalesinde, "özeleş-tiri", "içe dönük muhasebe", diyebileceğimiz bir değerlendirme ortaya koymaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir'de yaşayan bir Türk 1950 yılında uykuya dalsa, 1993'te uyansa, Türk toplumunun manzarasını gördüğünde neler düşündü? sorusunu sorarak değerlendirmesini şu ana hüküm cümleleri ile cevaplandırıyor :

"Millî bünyede çözülme görüldüğü manevî değerlerin aşındığı kesindir". "Çok iyi uzmanlar yetiştiren üniversitelerimizin mezunlarının millî kültür bilgileri yeterli değildir" (s. 298). "Anadolu liselerinde Türk dili ve kültürü bilgileri zayıf kalmaktadır". "Orta Öğretimde Türk dili ve edebiyatı, tarih, coğrafya, felsefe ve sosyoloji derslerinin müfredat programları ıslaha muhtaçtır". "Okul kitaplarının Türk yenileşme tarihine bakış açısı yanlış". "Türk aydınlarının bir bölümü batı karşısında aşağılık duygusuna kapılmış görünuyorlar", "devrim psikozundan kurtulmalıyız hiç bir millet kültür devrimi yapmamıştır", "Devlet adamlarımız üniversite ile ilgili kurumlar Türk Millî Eğitim ve Kültürünü sağlam temellere oturtmalıdır" (s. 299).

Sayın Kuran'ın Türkiye'nin Batılılaşması ve millî meseleler isimli kitabına toplu halde baktığımızda makalelerde ısrarla vurgulanan manâyı şu ifadeleri ile görebiliriz. "Osmanlı Ülema'yı Rüsûm'u Batıdaki değişikliklerin farkında değildir" (s. 37) "İlk olarak taklide askerlik alanında başladı." "1839-1876 tanzimat çağının ana vasfı Batı taklitçiliğidir" (s. 23) "Batı hayranlığının aydınlarını Batıyı taklide götüreceği şüpheşizdi, öyle de

oldu. Osmanlı toplumunda Avrupalı dış görünüşle tanıyıp o dünyanın insanlarına benzemeye özenen kişiler belirdi. Sağduyu sahibi yazarlarca "monşer" tipi olarak alaya alınan Batı taklidcisi tiplerin A. Mithat Efendi 1870'li yıllardan itibaren eserlerinde tenkit etmiştir." (s. 35) "Tanzimat ıslahatının olumlu tarafları tabii ki vardır. Bunların başında insan haklarının memleketimizde yaygınlaşması gelir." (s. 37) "Türkiye'nin çağdaşlaşmasında Fransız etkisi büyüktür" (s. 52, 53, 54, 55, 56). "Tanzimatçı devlet adamlarının iyi niyetinden şüphe edilemez fakat, Batıyı taklid siyasetlerini Müslüman halk epeyce yadırgamıştır." (s. 115). "Osmanlı Ordularının batı devletleri ile yapılan savaşlarda yenilmesi üzerine Türk toplumunda yenileşme hareketleri başlamıştır." (s. 135).

Yeni teklifler orijinal fikirler getiren her incelemede olduğu gibi, Sayın Kuran kitabında da tarihçilerimize şu teklifler ve işaretlerde bulunmaktadır :

"Müsbet bilimlerin Türkiye'ye giriş ve gelişme safhalarının incelenmesi Türk batılılaşma tarihine yeni bir ışık getireceği gibi, müsbet bilim zihniyetinin toplumumuzda ne derece yayıldığını da ortaya koyacaktır" (s. 8).

"Osmanlı daimî elçiliklerinin iktisadî faaliyetlerini elçiliklerin yabancı devlet adamları ile yaptıkları ticaret andlaşmaları, müzakereleri ve kapitülasyonlarla tesbit edilmiş bulunan gümrük tarifelerini Osmanlı İmparatorluğu lehine değiştirmek için giriştikleri teşebbüsler teşkil eder şimdiye kadar incelenmemiş olan bu konu Türk İktisat Tarihi bakımından pek önemlidir". (s. 11-12).

"Batıda öğrenimini tamamlayan gençlerin yurda döndükten sonra gördükleri hizmetler tesbit olunmalıdır. Bu yapıldığı takdirde Türk batılılaşma hareketleri tarihi ilmî bir şekilde ve istatistik bilgiye dayanarak ortaya konmuş olacaktır" (s. 18).

"Osmanlı tebaası arap düşünürlerin ileri sürdükleri fikirler de incelendiği ve karşılıklı tesirler gözönüne alındığı takdirde son çağ İslâm düşüncesi tarihi hemen bütünü ile aydınlanmış olacaktır" (s. 106).

"Osmanlı düşüncesi henüz sistematik bir tarzda incelenmediği gibi İslâm düşünce tarihindeki yeri de layıkıyla tesbit olunamamıştır" (s. 131).

"Siyasî tarih sahasında Osmanlı devletinin İran, Orta Asya, Hindistan ve Fas ile münasebetleri henüz ele alınmamıştır. 1807'de Kabakçı Mustafa olayı, 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılışı, Vahhabi, Sırp ve Yunan isyanları da araştırmacılar için cazip konular teşkil eder.

Sosyal ekonomik tarih sahasında ise, ayanların menşei hâlâ çözülememiş bir muamma olarak durmaktadır. II'nci Mahmut devrinin hayriye tüccarlığı müessesesi de aynı durumdadır. Ayrıca rahmetli Cengiz Orhonlu'nun başlattığı göçebelerin anadoluda iskân araştırmalarını devam ettirme gerekir. İşlenmemiş bir başka konu şehir tarihleridir. XVIII'inci Asırda Anadolu şehirleri üzerinde çalışacaklara Robert Mantran'ın; XVII'nci asrın ikinci yarısında İstanbul'u inceleyen kitabı örnek olabilir" (s. 199). "Nihayet Türk eğitim ve düşünce tarihleri hemen hemen el dokunulmamış sahalardır". (s. 200).

"Osmanlı sanatının Cezayir, mimarisi çiniciliği ve tezhipçiliği üzerindeki tesirleri henüz ciddi olarak incelenmemiştir" (s. 251).

Osmanlı Yenileşme tarihinin fikrî, siyasî, ilmî, edebî önde gelen isimleri ile, onların etkilediği fikir adamı, devlet adamı sanatkârlar hakkında her makede, kısa mühim bilgiler verilmektedir. Bu bakımdan özel adlar dizini başlıklı bir bölüm konması icabederdi. Daha sonraki baskılarda bu eksikliğin giderileceğini ümit ediyorum.

SONUÇ

Bölüm başlıkları seçimi makalelerin muhtevasına

uygun olarak yapılmıştır. Makalelerin künyelerine bakıldığında farklı zamanlarda, farklı yerlerde yayımlanmış olduğu görülür. Özel çaba dışında görmek (bilhassa kongre yayınlarını bulmak) zor olmaktadır. Bu itibarla elimizdeki derleme kitap büyük bir hizmeti gerçekleştirmektedir. Derleyen Mümtaz'er Türköne'nin takdim yazısında "yenileşme dönemi Türk tarihi hali hazırda sona ermemiş bir tarih kesitidir; yaşanmaktadır ve alabildiğine sıcaştır.." İfadeleri kitaptaki meselelerin tazeliğini çok güzel ortaya koymaktadır. İlim ve sanat adamları yanında bürokratlarımızın eğitimcilerimizin mutlaka okuması faydalanması gereken bir kitaptır.

Dipnotlar

1. Ercüment KURAN, "Serasker Hüseyin Avnipaşa", *Türk Kültürü*, Ağustos, 1967.
2. Z. Velidi TOGAN *Tarihte Usul*, İstanbul, 1950., M.S. Kütiükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İstanbul, 1990
3. Ercüment KURAN "Tarih Araştırmalarında Metot" *Millî Kültür*, sayı, 91, Şubat 1991.
4. A. Mumcu, E. Özbudun, T. Feyzioğlu, Y. Ülken, İ. Çubukçu; *Atatürkçülük*, Ankara, 1986. s. 74
5. Ercüment Kuran, "Millî Tarih Görüşümüz" *Türk Kültürü*, sayı, 85 Ankara, 1969.

"WAQF IN CENTRAL ASIA" (*)

Robert MCCHESENEY, Waqf in Central Asia, four hundred Years in the History of a Müslim Shrine, 1480-1889, Princeton University Press, 1989, 353 + XVII s.

Doç. Dr. İsenbike TOGAN

ODTÜ, Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi

Robert Mc Chesney'in Orta Asya'da vakıflar : bir türbenin dört yüz yılı, 1480-1889 adlı eseri on altıncı yüzyıldan sonraki Orta Asya tarihinin çok az bilindiği bilim dünyası için büyük bir kazanç niteliğini taşımaktadır. Çalışmasını bu gün Afganistan'da bulunan Belh şehrindeki Mezar-ı Şerif üzerinde yoğunlaştıran yazar, bize makro tarih içinde sunulan mikro tarihin çok nefis bir örneğini vermektedir. Belh şehri yakınında bulunan Mezar-ı Şerif Hazreti Ali'ye nisbet edilen bir türbedir. Bu türbenin bulunması, vakıflarla beslenmesi ve zaman akışı içerisinde zaman zaman itibar görüp zaman zaman kenarda kalması hakkında verilen bilgiler çok

akıcı bir üslup içinde sunulmuş bir mahallî tarih örneğidir. Öte yandan kendisine, Fuat Köprülü'nün "vakıflar sosyal tarih açısından bakarak incelenmelidir" şeklindeki görüşünü düstur edinmiş olan Robert Mc Chesney bu yerel mekân içinde meydana gelen değişiklikleri ancak makro

seviyedeki olayları bildiğimiz zaman anlayabileceğimiz fikrini savunduğu için de, bizi salt Belh'deki olaylarla karşı karşıya bırakmıyor, bilakis 1480-1889 tarihleri arasındaki Orta Asya'nın yerleşik bölgelerinin ve özellikle de Özbeklerin tarihini bize ana hatları ve dönüm noktaları ile sunmaktadır. Daha evvelce Edward Allworth tarafından yayımlanmış olan **The Modern Uzbeks** (1990) adlı eser Özbeklerin tarihindeki dünya görüşü değişimleri ve fikir cereyanları konusunda ufkumuzu genişletmişti. Robert Mc Chesney'in eseri ise özellikle politik kültür alanında duyulan boşluğu doldurmakta ve de ayrıca bir vakfın işleyişi çerçevesinde de bizi Orta Asya'da mahallî ve merkezî idare ilişkileri konusunda aydınlatmaktadır.

Ben vakfın ayrıntıları üzerinde fikir yürütmeyi vakıflar konusunda ihtisas sahibi meslektaşlara bırakarak, bu tanıtma yazısında daha çok bizde, Türkiye'de çok az bilinen Orta Asya'nın on altıncı yüzyıldan sonraki politik kültürünün ana hatları üzerinde duracağım. Bunu yaparken de bu eser Türkçeye kazandırılıncaya kadar okurları burada öne sürülen fikirlerden haberdar etmek için sadece yazarın fikirlerini aktarmaya özellikle özen göstereceğim. Ancak önce eserin içindekileri ele alacak olursak Giriş bölümü olan 1'inci bölümden sonra 2'nci bölüm : Belh'deki Ali türbesinin ortaya çıkışı, 3'üncü bölüm : Siyasî çevreleri içinde Vakıflar, 4'üncü bölüm :

1599-1647 yıllarında Belh; ülüş siyaseti içinde Hz. Ali vakfının büyümesi, 5'nci bölüm : 1651-1681 yıllarında Belh ve türbe, 6'nci bölüm : Türbenin ve türbe idaresinin evrimi, 7'nci bölüm : Ülüş sisteminin sonu : 17'nci yüzyıl sonlarına doğru Belh, 8'inci bölüm

Belh şehrindeki Mezar-ı Şerif üzerinde yoğunlaştıran yazar, bize makro tarih içinde sunulan mikro tarihin çok nefis bir örneğini vermektedir. Belh şehri yakınında bulunan Mezar-ı Şerif Hazreti Ali'ye nisbet edilen bir türbedir. Bu türbenin bulunması, vakıflarla beslenmesi ve zaman akışı içerisinde zaman zaman itibar görüp zaman zaman kenarda kalması hakkında verilen bilgiler çok akıcı bir üslup içinde sunulmuş bir mahallî tarih örneğidir.

1668-1738 yıllarında vakıf idaresi, 9'uncu bölüm Belh'in Nadir Şah idaresine girmesi (1737-1747), 10'uncu bölüm : Özerkliğin sonucu : 1747'den sonra bir türbe devletinin ortaya çıkması, 11'inci bölüm : Türbe devletten vilayet merkezine : Belh'de Muhammedza'iler (1849-1889), 12'nci bölüm : Afgan idaresinde vakfın durumu, 13'üncü bölüm : Türbe devletten, devletin türbesine, 14'üncü bölüm : Sonuçlar, şeklinde düzenleniş biçimi de bize eser hakkında oldukça etraflı bilgi vermektedir.

Hazret-i Ali'ye atfedilen bu türbenin nasıl bulunduğu ele alındığı 2'nci bölüm Belh'in coğrafi konumu ile konuya girer ve bundan sonra artık yazar ayrıntılara girerek bizi konularla daha yakından tanıştırmaktadır.

Akdenizle Himalayalar arasında kalan bölgelerde tarım genellikle iklim ve hava koşullarına bağlıdır. Eğer biri tabii diğeri beşerî olan iki faktör olması idi, belki de Belh az miktarda yağmur düşmesi nedeniyle hiç de önemli bir yerleşim yeri olmayabilirdi. Bu faktörlerden tabii olanı Belh'in Hindikuşların kuzey tarafında olması, ve bu sıradağlardan beslenen ırmakların Belh nehrine akmasıdır (Harita 2). Beşerî faktör ise insan eliyle yaygın bir sulama sistemidir. Belh nehrinin sularını sulama sisteminde kullanıldığını hiç olmazsa 10. yüzyıldan beri biliyoruz. **Hejddeh Nehr** yani onsekiz nehir diye bilinen bu su kanalları (Harita 3) ve bu kanal sistemin işletilmesi Belh ekonomisinin can damarı olmuştur. Kitabın kapsadığı dört yüz yıldan üç yüzünde bu sistemin nasıl işletildiği konusunda elimizde bilgi bulunduğu belirtilmektedir. Belh şehri civarında bulunan bu Mezar-ı Şerif'e ait vakıf vesikaları, sulama kanallarının işletilmesi ile politik ve ekonomik güçler arasındaki ilişkiler konusunda bize bazı ipuçları vermektedir. Böylece bu vakfın işletilmesinin tarihi, aynı zamanda sulama sisteminin de tarihî mahiyetini almaktadır. Vakfın işleyişi sulamanın bakım, onarım ve işlemesine bağlı idi. İçinde Mezar-ı Şerif'i doğrudan doğruya besleyen Şahi Kanal veya Nehr-i Şahi'nin de bulunduğu Hejddeh Nehr sulama sistemi Belh iktisadiyatının belkemiği idi.

İşte Mezar-ı Şerif diye bilinen ve Hazreti Ali'ye nisbet edilerek Selçuklu Sultan Sencer zamanında bulunduğu hikâye edilen bu türbeyi, yaşatan vakıfların Belh şehri ve civarını yaşatan sulama sistemi içindeki yerini (s. 23-26) belirttikten sonra yazar, mezarın nasıl bulunduğu hikâyesine geçer. İşin ilginç yanı, mezar bulunup, türbe inşa edildikten sonra takriben 300 yıl boyunca türbe unutulur ve 1480-81 yıllarında Timur evladından Hüseyin Baykara'nın Herat'ta hüküm sürdüğü yıllarda yeniden keşfedilir ve türbeyi bizzat ziyaret eden Hüseyin Baykara'nın başlılarıyla vakıflar kurulur. İşte Hüseyin Baykara **Nehr-i Şahi** kanalını türbeye bu sırada vakfeder (s. 32). Türbenin yeniden keşfi, Sultan Hüseyin Baykara'nın ziyareti bir ziyaretçi hücumuna sebep olur, ve türbeye 100 kepeki tümen yani 10.000 dinar değerinde bağış yapılır.

Robert Mc Chesney sunnî bir muhitte Hazret-i Ali'nin türbesinin yeniden bulunmasını şiiilikle ilgili görmektense, bu olayı genelde yaygın olan ehl-i beyt sevgisi çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini söylemektedir, ve özellikle bu dönemde her yerde mahallî bir tasavvuf cereyanı çerçevesinde mukaddes yerlerin

geliştiğini, Belh'in de böylece bundan nasibini aldığını söylemektedir. Bu dönemde özellikle Nakşibendiliğin mahallî bir tasavvuf cereyanı olarak geliştiği yerler, Buhara-Semerkand ve Herat idi. Buhara ve Semerkand'da Hoca Übeydullah Ahrar özellikle zengin olmayan zümreleri himayesine almıştı. Herat'ta ise Nakşibendilik Abdurrahman Cami, Ali Şir Nevaî gibi kişilerin çevresindeki entellektüel tartışmaların yapıldığı salonlardaki fikir çerçevesini oluşturuyordu. İşte Belh'de Sultan Hüseyin Baykara'nın kardeşi Mirza Baykara Hazret-i Ali'nin türbesini bulduklarını söylediği zaman, Sultan Hüseyin Baykara'nın gösterdiği ilgi o dönemdeki toplumun beklentileri çerçevesinde ele alınmalıdır. Öte yandan Belh'deki türbenin böylesine ilgi görmesinden esinlenen Kalenderiler de Herat'ta yeni bir mezar keşfettikleri zaman, o mezar ilgi görmek şöyle dursun, o mezar etrafında toplanan işsiz, güçsüz takımları da dağıtılmıştır. Halbuki Belh'deki türbe ilgi gördü ve bu ilgi ilerisi için de belirleyici oldu, özellikle devlet-türbe (vakıf) ilişkileri açısından. (s. 36)

15'inci yüzyıl sonu ve 16'ncı yüzyıl Orta Asya'da vakıfların neşvü nema bulduğu bir dönemdir. Bu dönemde yapılan vakıflar hem dinî, hem de fikrî gelenekleri besleyerek belli bir kültürel sürekliliği sağlamışlardır. İslamî gelenek çerçevesinde vakıf müessesesinin devamlı olabilmemesinin bu gelişmelerde önemli bir rolü vardır ve bu dönemde kurulan vakıflar Orta

Asya'da meydana gelen bütün siyasî değişikliklere rağmen 400 yıl devam etmiştir. Ama öte yandan siyasî istikrar vakıf idaresi için de çok önemli idi. Onun için de vakıflar, düşünürlerle siyaset adamlarının çıkarlarını birleştiriyorlardı. Vakıflar aynı zamanda devletle düşünürler arasında bir uzlaşma zeminini temsil ediyorlardı. İşte Belh'deki Mezar-ı Şerif'e ait vakıf da yalnız Hüseyin Baykara değil, aynı zamanda Mir Şir'in de katkılarıyla genişlemişti. Vakıf özellikle Şahi Kanalla ve bu kanalın suladığı köylerin geliri ile besleniyordu (s. 39) ve bütün bunların idaresi vakfın elinde idi (s. 41-45).

Vakıflardaki gelirlerin hangilerinin vergiden muaf olduğu meselesi vakıflarla merkezî idareler arasında devamlı bir bağ oluşturmuştur. Bunun için de İran'da Safeviler, Hindistan'da Baburiler ve Osmanlılar, bu üç imparatorluğun her biri vakıfların denetimi ile ilgili daireler ihdas etmişlerdir. Ancak adem-i merkezîyetçi bir devlet felsefesinin tercih edildiği Maveraünnehir'de durum farklı idi.

Maveraünnehir bölgesi tarih boyunca göçebelere ilişki içinde bulunmuştu. Genellikle aynı kurumlarla Maveraünnehir'e gelen göçebeler bir süre sonra buradaki yerleşik kurumlarla eklenerek, değişime uğruyorlardı. Böylece bu yörenin toplum ve tarihini anlayabilmek için hem göçebe hem de yerleşik toplumlara bakmak gerekmektedir. Göçebeler Maveraünnehir'e gelirken genellikle akraba ve dolayısıyla boy teşkilatı içinde olmalarından dolayı, 1) paylaşma, üleşme 2) kimsenin kimseye hakim olmaması prensipleri çerçevesinde bazı beklentileri beraberlerinde getiriyorlardı. Liderlik babadan oğula geçmiyor, bu türlü işlerde hangi soydan, kabileden olunduğu ve kimin daha büyük, daha yaşlı olduğu rol oynuyordu. Burada yerleşik merkezî devletlerin aksine, bir malî bürokrasi bulunmuyordu. Değişik soy gruplarından meydana gelen kabileleri bir arada tutan öğeler, karşılıklı anlaşma ve belli bir gaye etrafında birleşmek idi. Otoritede adem-i merkezîyet ve her soyun kendi haklarının koruyucusu olması ve korunmasını istemesi bu boy topluluklarının idealleri idi. Yazar bunlara "step idealleri" demektedir Boyların devamlı olarak kendi aralarında danışmaları, birbirlerinin fikirlerine saygı göstererek fikir birliği sağlama yoluna gitmeleri, eşitli gibi özellikler, bunlar arasında işler bir bürokrasinin yerleşmesine engel teşkil ediyordu. İşte zaman içinde bazen bir devletin step idealleri günlük olarak daha etkili bir şekilde işleyebilen merkezîyetçi bir yapıya feda ediliyor, ve bunun sonucunda ortaya bir başkent, saray ve bürokrasinin çıktığı görülüyordu. Bazen bunun arkasından da stepten gelmiş olan unsurlara karşı bir tavır alındığını da görürüz. İşte bütün bunlara biz Türk-Moğol ve İran-İslâm devlet geleneklerinin çatışması diyoruz ki, başka bir deyimle bu çatışma step bölgeleri ile tarımsal bölgeler arasında vuku bulmuştur (s. 49). 16'ncı ve 17'nci yüzyıllardaki bu mücadeleler Belh'deki Hazret-i Ali türbe ve vakıf idaresinin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Bu çalışma çerçevesinde ele alınan dönemin aslında Özbek dönemi olması dolayısıyla Özbeklerin siyasî çizgilerinin ana hatlarıyla ele alındığı bu bölümde, özellikle Özbek adının Cengizli olmayan beyler için kullanılmış olmasına dikkat çekildikten sonra (s.49-50), Özbeklerin ilk hanı olan Muhammed Şibani Han'ın ölümünden sonra 1510'da toplanan kurultay'da hanlığın nasıl üleşildiği ve en yaşlı kişi olan Küçküncü b. Ebulhayr'ın nasıl han olarak başa geçirildiği ele alınıyor. Yazar, 1510'da alınan bu kararların gelecek 350 yılın siyasetini belirlemiş olduğunu söylüyor.

Bu yeni düzen Timurlu düzenden farklı idi. Timur devrinde belli bir bürokrasi geliştirilmişti, haluki Özbeklerde soyurğaller **atalık ve divanbegi** ile idare ediliyordu. Bunlar da kendileri kabile reisi oldukları için, tabiatları icabı merkezîleşmeye doğru yol almıyorlardı. Bu dönemde var olan merkezî otorite saray ve sarayın bulunduğu şehrin dışına pek taşmıyordu. Aksakal, müderris, kadı, müftü, imam, hatip gibi cami ve vakıf görevlilerine mahallî meseleler hakkında karar verme yetkisi bırakılıyordu. Mc Chesney, Özbeklerin böylece hiyerarşik bir şekilde bir merkezde birleşen bir vergi toplama sistemi yerine, çoğulculuk ve mahallî tercihi tercih etmiş olduklarını söylüyor. (s. 60)

Ülüş (ikta) sistemi diğer taraftan yeniden üleş-tirebilmek için yayılmayı gerektiriyordu. Onun için de çeşitli teşebbüsler olduysa da bunlar başarılı olmadı ve 1535'ten itibaren de Garcistan'ın elden çıkmasıyla hanın otoritesinin kalmadığına karar veren sultanlar, ikta (ülüş) larında kendi başlarına hareket ederek bir özerklik geliştirdiler. (s.62) 1540-57 arasındaki savaşlar sonucunda da ayrı birer devlet gibi oldular. Evvelce sadece Ebulhayr evladının en yaşlısı han olurken, sultanlar yani prensler artık han ünvanını almaya başladılar. Semerkand, Taşkent, Buhara ve Belh'deki hanlar arasında tarafları bağlamayan bir ittifak vardı. Aslında hepsi Ebulhayr evladı olmakla birlikte 1540'larda artık ayrı ayrı soylar halinde ortaya çıkan bu hanlar şöyle sıralanabilir :

Semerkand'da Küçküncü b. Ebulhayr'dan gelen Küçküncüoğulları Taşkent'te Süyüncek b. Ebulhayr'dan gelen Süyüncekoğulları Buhara'da Ebulhayr'ın torunu Şah Budak'tan gelen Şah Budakoğulları, Belh'de Cani Beg b. Hoca Muhammed b. Ebulhayr'dan gelen Cani Begoğulları veya Canidler. Bütün bu mücadeleler içinde bir taraftan Buhara başkent olarak bilinirken, diğer taraftan Şibanoğulları (Şeybaniler) Semerkand'ın önemini de azaltmamış oldular.

Ancak bu arada memleketi birleştirme politikaları da oldu. Mesela Belh'deki Canibegilerden Abdullah b. İskender 1557'de Buhara'yı aldı, sonra 1578'de de Semerkand'ı. Ancak Abdullah Han'ın babadan oğula geçen bir veraset sistemi, ülüş ve soyurğallerden vaz geçmek konusundaki çabaları başarılı olmadı. Abdullah Han icraatı ile ancak Cengizli ailesini (Ebulhayr ve Şibanoğullarını) zayıflatmış oldu. Soyların, boyların ülüş hakları, soyurğalleri, en büyüğün tahta varis olma usûlü, kurultaylarda danışma ve karar verme ve yasa ve yosun adı altında toplanan Cengizli ailenin hakları değişmediği

gibi 17'inci yüzyıldaki Özbek siyasetinin de mihenk taşları olmağa devam ettiler. (s. 65)

İşte sonuçta bu politikaları, yıpratılan Ebülhayr/Şiban soyu yerine emirlerin, beylerin Tukay-Temür oğulları etrafında toplanmalarına yol açtı ve tabii ki bütün bu değişiklikler Belh'teki türbeyi de etkiledi. Canibegoğullarından Abdullah Han'ın Belh'i ele geçirme tarihi 1573 ise, Buhara'da han olma tarihi de 1582'dir. Bunun üzerine oğlunu Belh'e tayin eden Abdullah Han zamanında, iki husus dikkati çekiyor. Bunlar da oğlunun 1582-1598 arasında Belh sultanı olması dolayısıyla, büyük kubbeli bir hankahı türbeye ilâve ettirmesi, fakat bunun yanında Belh'in o zamanki dinî, tasavvufi cereyanların dışında kalması dolayısıyla tarih kitaplarında Belh'den hiç söz edilmemesidir. Kısacası Belh'de soyurğal sahibi olan Canibegoğullarından Abdullah Han'ın memleketi birleştirme teşebbüsleri sonucunda Canibeglilerin merkezi Belh'den Buhara'ya kaymış olunca, türbe bir taraftan birleşmenin sembolü olarak algılanabilecek bir genişlemeye ve hatta kubbeli bir genişlemeye tabi olmuşsa da tarihin yazıldığı yerlere göre kenarda kaldığı için, tarih kitaplarında sözü geçmemektedir. Aynı durum Abdullah Han'ın birleştirme teşebbüslerinden öncesi için de söz konusudur. 16'ıncı yüzyılın erken dönemlerinde Belh'de hâkim olanlar kendileri için ayrı tarih kitapları yazdırmadıkları gibi tarihlerin yazıldığı Buhara, Semerkand yöresi ile çelişki içinde olmuşlardır. 16'ıncı yüzyılda Buhara ve Semerkand ise ister Şibanli, ister Canibegli kimin idaresinde olursan olsun, hepsi de Nakşibendiliğe bağlı üç büyük tasavvuf hareketinin merkezi olmuşlardır. Bunlar da Buhara'da, Cuybariler, Semerkand'da ise Dehbidi ve Ahrariler idi. 16'ıncı yüzyılda Mahdum-ı Azam unvanıyla tanınan ve evladı sonradan Doğu Türkistan yöresine hâkim olan Dehbid'li Hoca Kasani'nin müridlerinden biri de Buhara yanındaki Cuybar'dan gelen Muhammed İslâm'dı. İşte bu Muhammed İslâm da Buhara'da Hoca Cuybarı adıyla tanınıyordu ve yeni bir akım başlatmıştı. Ahrariler ise 15'inci yüzyıl ortasından itibaren Semerkand'da tanınan Hoca Übeydullah Ahrar'ın müridleri idi. 16'ıncı yüzyıl hatta 17'nci yüzyıldaki Şibanli ve diğer Özbek Hanları bu üç tasavvuf cereyanının ileri gelenleri ile hem müridlik hem evlilik bağları geliştirmişlerdi. İşte bütün bu sebeplerden de 16'ıncı yüzyılda tarihçilik Buhara etrafında gelişmiş ve Belh kenarda kalmıştı. Halbuki 17'nci yüzyılda Buhara ve Belh tekrar birbirinden müstakil olmağa başlayınca, Belh hükümdarları kendi tarihçilerini istihdam etmeye başladılar. (s. 71)

17'nci yüzyılın ilk yarısındaki bu dengeli ve esnek idare kendini hükümdarlık müessesesinde de göstermiş ve bu dönemde iki türlü saltanattan söz edilir olmuştu. Bunlar da saltanatı suri yani görünüşte (sözde) saltanat ve saltanat-ı manevî idi. (s. 77) Böyle bir terminolojinin olması gayri resmî liderlerin varlığının manevî lider olarak resmîyet kazandığını gösteriyor. Genelde 17'nci yüzyılda hakim olan Tukay-Temürlüler ve Şibanlilerin politikaları önce fütühat sonra da fütühatla elde edilen yerleri paylaşma ve buralara yerleşme açısından birbirine benziyorlar. Ancak 16'ıncı yüzyılda Şibanli/Ebulhayrilerin ve özellikle de Belh'deki Canibeglilerin sayısı hayli kabarıktı, yani demografileri yüksekti. Onun için de paylaşım mücadelesinde hareketlilik vardı. Halbuki 17'nci yüzyılda durum farklı idi. Demografi daha düşük olduğu için, paylaşım daha çok Buhara ve Belh etrafında gelişti. Bu yöreler artık sayıları sınırlı olan Cengizlilere kâfi geliyordu. İşte bu iki yöre içinde de otorite yavaş yavaş Özbek emirlerinin eline geçti ve zamanla bu emirler buldukları yerlerle de özdeşleşmiş oldular. Mesela Ming emirleri Şuburğan'da, Katağanlar Kunduz'da ve Alçinler Kahmard'da yerleştiler. Bu olaylar da tabii Hazret-i Ali türbesi ile ilgili yeni gelişmelere yol açtı.

Bu dönemde dikkati çeken diğer bir husus, Han olmadan önce askerî faaliyetlerde bulunsalar da, han olduktan sonra liderlerin aktif askerî faaliyetlerden, seferlerden kendilerini çekmeleridir. Abdullah Han da 1583'de han seçildikten sonra seferlerine son verdi. Robert Mc Chesney'in bu konuda söyledikleri bize Hoca Ahrar ve müridlerinin telkin ettiği barışsever politikaları hatırlatmaktadır. Ancak böyle bir barışsever tutum ve sorumluluğun hanlık ile beraber gelmesi ilginçtir.

İşte Tukay-Temürlülerin Belh'e gelmesi ile hem türbe hem de vakfın idaresi hakkındaki bilgilerimiz birdenbire artar. Belh'de bir çok başka türbe olmasına rağmen, Tukay-Temürlülerin özellikle Mezar-ı Şerife ilgi gösterdikleri görülmektedir. İşte bu bağlamda 1) türbeyi Belh şehrine bağlayan bir ana yol yapılmış 2) sonra da türbenin bitişiğine 20 dönüm arazi üzerinde yayılan ve **Çarbağ** yani dört bağ denilen ve içinde de **Hejdeh Çemen** (18 çemen) adlı küçük bahçeciklerin bulunduğu bir geniş park alanı yapılmış; bu park alanında aynı zamanda çardaklar, köşkler, sarnıçlar, sofa denilen ufak platformlar hatta bazen de mutfak gibi yapılar konmuştu. 3) Bu arada da bir havuz ve türbenin kuzey tarafına da bir sarnıç yapılmıştı. 4) Bu dönemde gerçekleştirilen dördüncü proje olarak, bu çarbağın yanına yapıldığı türbenin tadil edilmesi ve türbe kubbesinin yüksekliğinin

arttırılması ve çapının da genişletilmesidir. Bütün bunlar 1601'de Belh'i ülüşü olarak alan Veli Muhammed zamanında yapılmış oldu ve bu yüzden de kendisine binayı yaptıran ve tasarımılayan anlamında **bani** ve **mimar** denildi. Veli Muhammed özellikle yaptığı vakıfların bütün kayıtları bize kadar gelen ilk Cengizlidir. Türbeye Şahi Kanalı başlıyayan Hüseyin Baykara'nın vakıfları doğrudan doğruya türbeye yakın alanları içeriyordu. Halbuki Veli Muhammed'in vakıfları çok dağınıktı (s. 91-93); ve tabii böylece de vakfın idaresi çok daha fazla maharet istemekte idi.

1606'da Baki Muhammed Han'ın ölümünden sonra, Veli Muhammed Han olunca, yeniden bir bölüşüm söz konusu oldu. Bu arada sonradan önemli rol oynayacak Nedir Muhammed ve İmal Kuli adlarındaki iki yeğen atalıkları olan emirlerle beraber kenarda kalmayı tercih ettiklerinden, Veli Muhammed'in tertiplediği bir derviş meclisinden sonra taraflar anlaştı.

Robert Mc Chesney'in yemek, içki, müzik, rakslı bir toplantı olarak tasvir ettiği bu derviş meclisi bu dönemde eski kurultayın yerini almamışsa bile bir alternatif toplantı olarak ortaya çıkmış görünüyor. İşte bu derviş meclisinden sonra Veli Muhammed kendisi Buhara'yı aldı, ama Belh'i elden çıkarmadı. İmam Kuli ve emirlerine Semerkand, Nedir Muhammed ve emirlerine Şehr-i Sebz verildi. Ancak Nedir Muhammed bir yıl sonra ülüş sahibi değil de, Veli Muhammed'in temsilcisi olarak Belh'e gönderildi.

Böyle yeni başa geçen her han iki türlü baskı ile karşı karşıya kalıyordu; bir taraftan kendi emirleri daha iyi mevkiiler isterlerken, yeni hanın bir evvelki hanın emirlerinin de desteğini alması gerekiyordu ki onlar, ağırlıklarını başka bir namzet için koymasınlar. Ancak bütün bunlar beylerin artık önemli bir rol oynamaya başlamış olduğunu gösteriyor bize.

1611-1641 yıllarında Belh'de hüküm süren Nedir Muhammed zamanında, bir taraftan hükümdarın sultanların ülüşü ve emirlere verilen soyurğaller konusunda hassasiyet gösterip, bunların dağıtımının sağlanması için, diğer taraftan da soyurğal sahiplerinin bu haklarını sonraki kuşaklara aktarmalarına engel olmak için çalıştığını görüyoruz (s. 99). Yani bir anlamda step idealleri çerçevesinde bölüşüm ve devri daim (birikim değil) ön plânda tutulurken, gene de bazı bürokratikleşme eğilimleri kendini göstermektedir. Bu konudaki bilgileri özellikle Nedir Muhammed devrinde yazılmış önemli bir tarih kitabı olan **Bahr ü'l-esrar**'dan öğreniyoruz. İşte burada divan-ı a'la gibi kurumlardan söz edildiğini de

görüyoruz (s. 100). Nedir Muhammed döneminde türbe ile ilgili faaliyetler pek görülüyor. Ancak Mahmut İbn Veli'nin **Bahr ü'l-esrar**'ında bulunan tasvirde türbenin o zamanki görünümü konusunda bilgi sahibi olabiliyoruz (s. 103). Ancak Nedir Muhammed zamanında bu türbeye ve astane-yi aliye-yi **alai** yani "Ali'nin yüce eşiği veya kapısı" denilen camiine karşı çok derin bağlar olduğunu ve hatta Nedir Muhammed'in annesinin akrabasından Mirza Sancar'ın vakfa mütevellî tayin edildiğini görüyoruz. Mirza Sancar'ın seyyid olduğunu söylüyor. Mahmud İbn Veli'nin söylediği gibi İmami şii olan bu seyyidin mütevellî olarak tayini ilerisi için önemli sonuçlar taşıyacaktı. Yazar daha sonraları özellikle 1661'den sonra türbeyi ve vakıfları elinde tutan bu aileden En-sari'ler diye söz etmektedir (s. 246-256, 307-313). Mahmut İbn Veli bu seyyidten aynı zamanda emir olarak da bahsetmektedir. Emirler her ne kadar başlılarıyla biliniyorlarsa da, mütevellî olmak her halde görevlerinin kapsamına girmiyordu.

Nedir Muhammed zamanında Baburilerin istilasına uğrayan Belh, sonunda 1651'de Subhan Kuli Hanın eline geçti. (s. 112) Belh'de Nedir Muhammed, Buhara'da İmam Kuli'nin hüküm sürdüğü 17'nci yüzyılın ilk yarısı, bu sefer Belh'te Subhan Kuli Buhara'da biraderi Abdülaziz'in hüküm sürdüğü yüzyılın ikinci yarısı ile karşılaştırılabilirse de, Abdülazizin Han diğerin de sultan unvanını taşıdığı bu dönem, 17'nci yüzyılın ilk yarısına göre çok daha sürtüşmeli geçmiş ve Belh git-tikçe daha özerk bir konuma girmiştir.

Eski Sovyet tarihçileri 17'nci yüzyılın ikinci yarısından "feodal parçalanma" diye söz ederlerdi; bu deyimle de geleneksel hakimiyet merkezlerinin otoritelerini kaybetmelerini ve gittikçe kudret ve gücün daha çok mahallî olarak kendini göstermesini kastederlerdi. Öte yandan bu dönemde asıl değişen şey hakimiyet, kuvvet ve kudretin daha çok Cengizli olmayanların yani emirlerin, beylerin eline geçmesi ve zaten hiç bir zaman tam olarak yerleşmemiş olan "başkent" fikrinin ortadan kalkmasıdır. Ayrıca da Tukay-Temürlüler devrinde olduğu gibi, bu dönemde de Cengizlilerin sayısı azalınca, emirlerin de otoritesi artmış oldu.

Tukay-Temürlülerin artık tarımsal bir ekonomi içinde olmaları ve 17'nci yüzyılın ortasında artık üleşilecek yeni toprakların olmaması, emirlerin Tukay-Temürlü hanlarıyla ilişkilerini tamamen değiştirdi. Artık yeni topraklar olmadığı için eskisi gibi başarılı emirlere daha iyi soyurğaller verilmiyor, onun yerine emirler buldukları yerlere yerleşerek, oralardaki mahallî bağları

nı kuvvetlendiriyorlardı. Onun için de emirler eskisi gibi yer değiştirmekten hoşlanmıyorlardı. İşte Belh'i ilgilendiren gelişmelerden olarak Katağanlardan Mahbud Bî'nin Bedehşan'ın batısında Kunduz'da güçlenmesi bu döneme rastlar ve tabii bu türlü gelişmeler de emirler arası mücadeleleri beraberinde getiriyordu.

Öte yandan 1651-81 yıllarında Belh'de hüküm süren Nedir Muhammed'in beşinci oğlu Subhan Kuli zamanında da eskisi gibi emirlerle ilişkileri geliştirmek yerine, düşünürlerle eskisinden daha da anlamlı ilişkilere girildiği görülmektedir. Subhan Kuli'nin özellikle Dehbid'li Mahdum-i Azam silsilesinden gelen Hazret-i Seyyid Mirza Haşim'e mürid olduğunu ve bu seyyidi diplomatik ilişkilerde aracı olarak kullandığını ve seyyide hürmetini ona hizmet ederek gösterdiğini görüyoruz

(128-130). Bu bağlamda Subhan Kuli Belh'de bir medrese yaptırmıştır. Temel atma töreninde temeli atan üç şeyhe tuğlaları uzatan Subhan Kuli idi. Subhan Kuli yalnız Belh'de değil Buhara'da da vakıflar yaptırmıştır. Bunlardan biri Kamer Banu Hanım adında bir kadının türbesine yapılan vakıflardır; bu vakfı Sultan Kuli hanımı olduğu sanılan Padişah Bibi Hanımla beraber yapmıştır ve bu vakıfname 1979'da Çekoviç ve Vildanova tarafından yayımlanmıştır. Belh'deki vakıfnameler ise Davidov tarafından (1960) yayımlanmıştır (s. 133-137).

Ülüş sistemi ve emirlere verilen soyurğaller, yasanın icabından sayılıyordu. Zaten yasanın neyi uygun gördüğü veya görmediği ya bürokratikleşmeye engel ya da bürokratikleşip merkezleşen mekanizmaları ön plâna çıkarıyordu. Yasaya göre soyurğallerini alan emirler, buldukları yerlerde küçük mikyasta bürokratikleşme, merkezleşme eğilimleri gösteriyorlardı. Bütün bu sebeplerden de sistemin dengesi çok kolay bozulabiliyordu. Bütün bu durum çerçevesinde, emirler (beyler) den hiç biri diğerinin daha kuvvetli olmasını istemiyordu. 17'nci yüzyılın ilk yarısında parlayan emirlerin hiç birisi büyük bir kabilenin beyi değildi, bilakis bunlar marjinal karakterlerdi. 17'nci yüzyılın ikinci yarısında ise durum değişti, artık başa geçen emirler kendileri için güç kazanmak istiyorlardı ve bunu yaparken de kabalılık il ve boylara dayanıyorlardı, böylece de hanların otoritesi gittikçe zayıflıyordu.

Ülkenin Buhara-Belh esasında ikili idaresi emir-

lerin gücünün artmasına sebep oldu. Önceleri İmam Kuli Buhara'da, Nedir Muhammed Belh'de hüküm sürerken, ikili ilişkiler uyum içinde olduğu için bu tür değişiklikler pek hissedilmedi. Ancak, Belh'de Subhan Kuli, Buhara'da Abdülaziz'in hüküm sürdüğü sıralarda sürtüşmeler olunca, denge bozuldu. Subhan Kuli, Abdülaziz'in Harezmdeki Ebülgazi Han ve oğlu üzerine yaptığı seferlere katılmadı; böylece 1650-80 arasında Belh kendi barışçı politikasını güttü (s. 128 ve 150).

1681'de emirler Abdülaziz'i indirdiler ve Subhan

18'nci yüzyıla gelindiğinde artık türbe vakıf idaresinin küçük bir silâhlı kuvvet geliştirmiş olduğunu görüyoruz (s. 220). Genellikle 17'nci yüzyıl sonlarında, Belh havzasında göçebe hayvancılıkta bir artış görüldüğü kabul edilir. Herhalde Hint ve Çin ile geliştirilen at ticaretinin bunda bir rolü vardır.

Kuli'yi hanladılar. Muhit ü't-tevarih bu konuda şöyle demektedir : "Pazartesi günü, Çingizli yasaya uygun bir şekilde onu beyaz keçe üzerine oturtular. Dört büyük emir atalık Hadım bi, divan-begi İmam Kuli, divan-begi Hoca Kuli, divan-begi Mu-

ammed Can Bi keçenin dört kenarından tutup, onu kaldırdılar ve tahta oturtular. 1681'den Subhan Kuli'nin 1702'deki ölmüne kadar geçen devre Belh tarihinin en iyi belgelenen devirlerinden biridir ve bu devirde önemli eserler yazılmıştır. (s. 151-153). Subhan Kuli tahta geçtikten sonra politikasını değiştirdi ve Belh'i Cengizlilerden arındırarak, burasını bir Özbek emirine iktâ (soyurğal) olarak vererek onu vali olarak tayin etmiş oldu (s. 156).

Ancak, hep hükümdarların ülüşü olmuş olan Belh'in bir emirin emrine verilmesi, problemler yarattı. Zaten burada Cengizlilerin rolü daha çok taraflar arasında (yani emirler ve diğer güç kaynakları) hakemlikti. Halbuki bu durumda, kendi de taraf olan bir emir sözü oluyordu. O yüzden de bu siyaset tutmadı ve 1696'da artık kendilerine töre yani hakim, hükümdar denilen Cengizlilerin birine verildi Belh (s. 158-161).

Ancak, denge bir kere bozulduğu için, Cengizliler eski hakemlik rollerini layıkıyla yapamadılar ve emirler arası sürtüşmeler silâhlı çatışmalara dönüşmeğe başladı. Tabii bütün bu gelişmelerin Belh'deki Mezar-ı Şerif'e etkisi, çatışma ortamında kalan Mezar-ı Şerif'in korunması için tedbirler alınması şeklinde kendini gösterdi.

18'nci yüzyıla gelindiğinde artık türbe vakıf idaresinin küçük bir silâhlı kuvvet geliştirmiş olduğunu görüyoruz (s. 220). Genellikle 17'nci yüzyıl sonlarında,

Belh havzasında göçebe hayvancılıkta bir artış görüldüğü kabul edilir. Herhalde Hint ve Çin ile geliştirilen at ticaretinin bunda bir rolü vardır. Ancak bu olayların, hayvancılıkta artış sonucu tarımsal alanların otlağa dönüşmesi mi yoksa atlara talebin artması mı, veyahut da merkezî politik gücün zayıflamasıyla sonucu, hayvancılıkla geçinen göçebelerin buralara gelip yerleşmesi sonucu mu olduğu daha iyice bilinmemektedir. Ancak, durum ne olursa olsun, 18'nci yüzyıl oldukça yoğun bir siyasî belirsizlik içinde geçmiştir ve bu belirsizlik içinde de tarımla uğraşan kesimler özellikle bazı önlemler almak zorunda kalmışlardır. Belh'deki Mezar-ı Şerif de tabii ki bu akımların dışında bir gelişme göstermemiştir.

Sultan Hüseyin Baykara'dan kalan vakıflar 19'uncu yüzyılda yabancı ziyaretçilerin hayranlığını uyardığı sıralarda artık türbe ve etrafında bir kale şeklini almıştı. Böylece de bu şerefli mezardan artık Mezar-ı Şerif adlı şehir meydana gelmiştir (s.220). Artık Han ünvanını taşıyan aslen seyyidlerden geldiğine inanılan mütevellî ise bölgede önemli bir kişi olmuştur; mütevellî hem Belh valisi İşan Hoca ile sıhriyet ilişkilerine girmiş olduğu gibi, Buhara'daki Mangit emirleri ile de diplomatik münasebetler kurmuştu. Evvelce şeyh veya nakip diye anılırken artık han ünvanını taşıyan mütevellîler aynı zamanda veraset usûlü ile babadan oğul geçen bir kurumun da temsilcisi oldular. Olaylar 1668'de seyyid olarak bilinen mütevellînin Subhan Kuli tarafından resmen tescil edilmesinden sonra gelişmeye başlar.

1869 yılına geldiğimiz zaman ise artık Mezar-ı Şerif'in Afgan Türkistanı'nın başkenti olduğunu görürüz. Afgan Türkistan'ı da Kabil'e bağlıdır (s. 264). Bu çerçevede Mezar-ı Şerif'de ve mütevellî ailesinin konumunda büyük değişiklik olur ve sonuçta Emir Abdurrahman Han kendisini Mezar-ı Şerif'in mütevellîsi yaparak, hem buraya verdiği önemi göstermiş oldu, hem de vakıfların denetimini merkezî devlet idaresine aldı (s. 295). Zaten Emir Abdurrahman Han 1887-1888'de bir divan-ı evkaf kurarak vakıfların iyi işlemesi için devlet denetiminin gerekli olduğunu vurgulamıştı. Afganistan'da meydana gelen gelişmeler devletin vakıflara el koyması değil de vakıf gelirlerinin vakıfnamelerde ön görüldüğü gibi harcanması ve istenmeyen ellere geçmemesi için alınan tedbirlerdi (s. 275). Böylece 1989'da bu konuda bir ferkan çıkararak vakfın Afgan Devlet İdaresine girmesini resmîleştirdi (s. 294-296). Bu bağlamda da bu ferman vakıf topraklarının ne şekilde kullanılacağı (s. 276-293) ve vakıf idaresinin ne şekilde gelişeceği (s. 299-307) konularında bize ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Bir vakfın yaşamasının o vakfın, tarihin akışı içinde devamlı olarak değişiklikleri içermesi olduğunu belirten yazar, aslında vakıfların sermaye yatırımı açısından sağlam yatırımlar olduklarını ve bunun en güzel örneğinin de Mezar-ı Şerif'in 19'uncu yüzyılda artık önemli bir ticaret merkezi haline gelmesi olduğunu söylemektedir (s. 317).

19'uncu yüzyıla girdiğimiz zaman merkezî devlet yapılarının Asya mifyasında ağır basması, çeşitli modernleşme hareketleri çerçevesinde karşılaştırmalı tarih çalışmalarının olayları daha geniş bir perspektifte anlamamıza ne kadar yardımcı olacaklarını herhalde Robert McChesney'in bu çalışması da göstermektedir. Eserini 19'uncu yüzyılda Afganistan'da vakıfların devlet denetimi altına girmesi ile bitiren yazar, sonraki devirlerin daha araştırılmamış olduğunu söylüyor. Çalışmasını Belh'deki Mezar-ı Şerif üzerinde yoğunlaştırmış olan Robert McChesney, üzerinde durduğu devirde (1480-1889) uygulanan vakıf politikalarını genel olarak Cengiz evladının uyguladıkları siyaset çerçevesinde algılamak gerektiğini söylüyor (s. 273). Yazarın ifade ettiği gibi Cengiz evladı bütün hakim oldukları yerlerde - tabii ki eğer vakıf varsa- vakıfları yarı özerk kurumlar olarak algılamışlar ve bunların devlet denetimi altında değil de kadıların denetiminde olmaları gerektiğine inanmışlardır demektir. Yazarın bu ifadesi bizi Orta Asya Türk tarihinin en önemli konularından birine, Türklerdeki hakimiyet telâkkillerini götürmektedir. Burada ancak şunu söylemekle yetineyim ki, Cengiz evladının vakıflar konusundaki tutumunu bizzat Cengiz Han'ın müslüman, hıristiyan, budist ve taoist vakıflar konusunda verdiği muafiyet fermanlarında da görmekteyiz. Ancak ondan önce de Karanlılar Buhara'yı Samanilerden aldıktan sonra vakıfları devlet idaresinden alarak kadıların denetimine vermişlerdi. İşte olaylara böyle uzun bir tarih süreci içinde baktığımız zaman Robert McChesney'in eserinin yalnız vakıflar, karşılaştırmalı tarih açısından değil aynı zamanda Türk tarihindeki devamlılık unsurları açısından da bize yeni ufuklar açtığını görüyoruz.

"ETNİK TUZAK"

Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL, *Etnik Tuzak*,
Turan Kültür Vakfı Yayınları, 3. baskı,
İstanbul, 1994, s. 162.

Süleyman KAZMAZ

Araştırmacı-Yazar

Orta Asya'dan Viyana'ya, Kırım'dan Kızıldeniz'e ve Cezayir'e kadar uzanan bir coğrafyada, bitmeyen savaşları aşmış gelen Türk Milleti'nin önünde, dün olduğu gibi bu gün de çetin meseleler vardır. Bu meseleler, tarihin en eski ve en zengin medeniyetine sahip olmanın doğurduğu sorumluluktan, kıtaları ve denizleri birbirine bağlayan bol kaynaklı bir ülkede, Yeni Çağ'da dünya egemenliğini eline geçiren sömürgeci Avrupa'nın yanında ve karşısında bulunmaktan kaynaklanmaktadır.

Türk-Avrupa mücadelesi 1071'de başlar, doğunun refahına göz koyan Hıristiyanların mukaddes topraklara ulaşmaya yönelik haclı seferleriyle devam eder; başarısızlık üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nu aşarak Asya'ya varmak için yeni yollar aranır. Kolomb'un Amerika Seferi, Magellan'ın Güney Afrika'yı dolaşması bu düşüncenin uygulanması niteliğindedir.

Orta Çağ'da Avrupa, Asya'ya bakarak, içinde bulunduğu gerilikten, iptidailikten, daha önemlisi maddî pe-rişanlıktan kurtulma çabasına girer; coğrafi keşifleri ilmi gelişmeler izler; Rönesans, Reform hareketlerinin ardından müsbet ilim ve teknik alandaki yeniliklere varılır. Artık yol açılmıştır; uzvî güçten ve uzvî olmayan güce; aletten makineye, atelyeden fabrikaya geçilir ve büyük sanayi devrimi gerçekleştirilir.

Batıyla Osmanlı Devleti arasındaki dengeyi bozan olay budur; Avrupa sanayileşmiş, Osmanlı Devleti bu alanda geri kalmıştır.

Sanayi, ham maddenin mamule dönüştürülmesi, dolayısıyla, ham madde kaynağı ve pazar esasına dayanır. Avrupa her iki yönünden de gerekli imkânlarla sahip değildir. Onun için Asya ve Afrika'yı sömürge ha-

line getirme mücadelesine girer. Bu yolda karşısına çıkan en büyük engel Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti ve Avrupa mücadelesinin temel sebebi budur. Savaş yüzyıllar sürmüş, Osmanlı Devleti parçalanmış, ama, devletin sahibi Türk sahnesinden silinememiştir; sömürgeciliğin engeli ortadan kaldırılamamıştır. Üstelik Türk Milleti, Çanakkale'de ve İstiklâl Savaşı'nda sömürgecileri yenerek Asya ve Afrika Milletlerine kurtuluş yolunu göstermiş ve örneklik görevini yerine getirmiştir. Böylece 1923'de yeni devletini kuran Türk Milleti sömürgeciliği ortadan kaldıracak yolu açan bir gücün sim-

gesi olmuştur. Onun içindir ki altmış milyonluk güce erişen, Akdeniz'den Orta Asya'ya uzanacak Türk dünyasını kurma yolunda ilerleyen Türk Milleti, yine Batı'nın husumetini odak noktası haline gelmiştir. Türk-Batı ilişkilerinin kaynağında yatan, Türkiye ile Avrupa arasında yaşanan bu meseleler Prof. Dr. Mustafa E.

1923'de yeni devletletini kuran Türk Milleti sömürgeciliği ortadan kaldıracak yolu açan bir gücün simgesi olmuştur. Onun içindir ki altmış milyonluk güce erişen, Akdeniz'den Orta Asya'ya uzanacak Türk dünyasını kurma yolunda ilerleyen Türk Milleti, yine Batının husumetini odak noktası haline gelmiştir.

Erkal'ın *Etnik Tuzak* adlı kitabında geniş bir açıdan incelenmektedir. Giriş'le başlayan kitapta ele alınan meseleler şu başlıklar altında verilmektedir.

Tünelin Ucunda Görülenler; ABD, Avrupa ve Türk Cumhuriyetleri, İkinci Bir Tazminat mı?; Dış Politika ve Millî Bütünlük; Geçmişe Sahip Çıkmak; Estetik Duygulara Aşınma, Yeni Arayışlar ve İslâm; Üç Tarz-ı Siyaset, Bölücülük ve Etniklik; Yıkılan Sol, Gayrimillî Tabular ve Yeni Arayışlar; Millî Kültürü Bozma Gayretleri ve Sapmalar; Kültür Politikasızlıklarına Bazı Örnekler, Cevap Bekleyen Sorular ve Devam Eden Hatalar; Türkçe Düşmanlığı ve Yabancı Dil; Türkiye'nin Yanlış Tanıtılması; Aydınlar Ocağı ve Toplumumuzdaki Yabancılaşma; Hilâl ve Haç Mücadelesi ve Bazı Yanılgılar; Laiklik, Teokrik Yapı ve Bölücü Terör; Tanzimat Ak-

törlüğüne Soyunanlar; Biraz Haysiyet, Biraz Millî Şuur; "Kültür Mozayı" ve Mozayikleşen Beyinler; Mozayik ve Karışıklık İddiası; Kültür Kimliği ve Irkçılık; Fikirde Kargaşa; Irkçılık, Milliyetçilik - İslâm; Millî Hakimiyeti Aşındırma Gayretleri ve Kültürel Kimlik; Asimilasyon, Çoğulcu Toplum ve Etnik Tuzak; "Ne Mutlu Türküm Diyene"den Mutlu Olmayan Irkçı Eğilimler; İkinci Cumhuriyet Oyunu; Türkiye İçin Yeni Tezler, Ama Nasıl?; "Çağdaşlaşma" Bilmecesi; Çağdaşlaşma "Entellektüel" Bir "Aksesuar mıdır?"; Çağdaşlaşmanın Bazı Göstergeleri; Türk Cumhuriyetleri'ne Model İhracı Üzerine; Türk Dünyasıyla İlgili Bazı Endişeler ve Teklifler; Bosna Gerçeği ve "Yeni Dünya Düzeni; Aile Gerçeği ve Sapmalar; TV Kanalları Üzerine; Sınıf Çatışması Yerine Cinsiyet Çatışması mı?" Terörün Kaynağını Ararken; Terör ve Güneydoğu.

Bütün meselelerin, Türkiye'nin gelişmesinin, güçlenmesinin önlenmesine yönelik olduğunu kaydeden yazar, giriş bölümünde bunların "... millî birlik ve bütünlüğümüzün daha da sağlanmasını engellemeceği..."ni belirtmektedir. Türk Milleti'nin geleceği güvenle baktığı düşüncesini pekiştirmek bakımından Orhon yazıtlarındaki cümleyi

burada tekrar etmekte yarar görmekteyiz : " Ey Türk, Oğuz Beyleri; Kavmi, işidin : Yukarıda Tanrı basmasa, aşağıda yer delinmese Türk Milleti ülkeni, töreni kim bozar?"¹

Türk Milleti'nin mücadele ruhu sayesinde bu güne kadar kimse bu töreyi bozamamıştır.

Milletimizin tarih boyunca düşmanları alt eden gücü aynı zamanda insancıl bir nitelik taşır. Türk savaşçı olduğu kadar insan sevgisiyle dolu bir ruh yapısına sahiptir. Tarih bu özelliğin örnekleriyle doludur. O kadar ki bu niteliğin uysallık biçiminde yorumlandığına rastlanır. Bu konu kitapta şöyle açıklanmaktadır : "İç politikada gösterdiğimiz cesaret ve atılganlığı, dinamikliği yabancılara karşı pek göstermemekteyiz. Hele savaş alanında değil de masa başında isek. Avrupa'dan Antartika'ya ve Afrika kabilelerine kadar Türklerin yumuşak, uysal. tâbi olmadan başarılı ve tavize yakınlığını farketmeyen kalmamıştır." (s : 79) Bu yorumTürkün ruh yapısından kaynaklanmaktadır. Savaşta mücadele,

barışta sevgi esastır; üstün ruh yapısı, ancak yurt savunmasında yenilmez bir mücadeleye sergiler; bunun dışında düşmanı da olsa yıkıcı davranışa yönelmez. Çünkü insan sevgisi başka türlüüne imkân vermez. Türk medeniyeti bu temel üzerinde kurulmuştur. Türk Milleti'ni tarihle birlikte var eden ve tarih boyunca yaşatan gücün kaynağı, yerinde savaşmak iradesi, gerektiğinde de sevmek duygusudur.

Yukarıdaki yorumda geçen ve fedakârlık anlamında kullanıldığı anlaşılan taviz de aynı ruh yapısının unsurlarındandır. Gerçek şudur ki Türk insanının fedakarlığını başkalarında bulmak kolay değildir; Anadolu insanı, yüzyıllar boyu varlığını Osmanlı imparatorluğu'nu oluşturan ülkelere adamıştır. Aynı durum bugün de devam etmektedir.

Şimdi kitabın öteki bölümlerine geçelim.

Kitapta genel olarak Batı dünyasının karşımıza çıkardığı meseleler ele alınmaktadır. Ancak önce bir noktayı belirtmekte yarar vardır.

Önümüze serdikleri bütün güçlülere rağmen Avrupa'yla yan yana yaşamaya mecburuz; ne biz Anado-

lu'dan çıkabiliriz, ne onlar ülkelerinden ayrılabilirler. O halde barışı tercih edelim. Bu amaçla Türkiye AT'a girmek istemiştir. Fakat kendilerini hâlâ dünya egemenliği saplantısından kurtaramayan Avrupa'nın şu tekliflerde bulunduğu kitapta yer almaktadır : "Bayrağınızı değiştirin... Özelleştirmeye daha hızlı bir şekilde devam ediniz. Nüfus artış hızınızı çok daha fazla bir şekilde düşürünüz. Ağır sanayi ve bilhassa demir-çelik sanayine kesinlikle yatırım yapmayınız. Tarıma sübvansiyon uygulamayınız." (s : 12-13)²

Böylece Avrupa, Anadolu'da eşit haklara sahip bir üye değil, bir uydu devlet istediğini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü günümüzde sanayileşmeyen ülke eninde sonunda Avrupa'nın sömürgesi olmaya mahkumdur. Oysa ki "Türkiye Avrupa Topuluğuna mahkum değildir. (s : 12) Bu bakımdan Batılılardan iç işlerini özellikle sanayileşmeye karışmama esasına dayanan bir davet olmadıkça Avrupa topluluğuna giriş konusu askıya alınmalıdır; kısaca teklif bizden değil onlardan gelmelidir.

Çünkü Türkiye'nin milliyetçilik temeline dayanan gelişmesini, yükselmesini gerçekleştirmek şarttır; Türk Milleti meselelerini kendi gücü ve iradesi doğrultusunda çözümler; kimseden emir almaz. Uğrunda nice mücadeleler verilen millî hakimiyet ilkesinin gereği budur. (s : 111) Konu üzerinde dururken bir hususu da önemle belirtmek gerekir. Yüz milyon nüfuslu, sanayileşmiş, güçlü bir Türkiye yalnız Orta Doğu için değil bütün dünya için barış ve istikrar güvencesidir.

Kitapta memleketin güçlendirilmesi yolunda yapılacak işler şöyle açıklanmaktadır :

"Sanayileşme tercihinden vazgeçmemek, Türk parasına sahip çıkmak, yabancı dille eğitim ve öğretim yanlışlarına dikkat çekmek, yerli ürünü ekonomik mantık içinde korumak, yabancıların iç işlerimize karışmasını reddetmek. (s : 33)

Önemle üzerinde durulması gereken nokta sanayileşmektir. Çünkü sanayileşmiş olan bir ülkenin geri kalmışlıktan kurtulması, Batı dünyası karşısında eşit durumda varlığını devam ettirmesi mümkün değildir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlenen iktisadî siyasetin temeli budur.

Gerçekten, Cumhuriyet döneminde iktisadî hayat başlıca şu esaslara dayandırılmıştır : özel teşebbüsü engellemeyen bir devletçilik, sanayileşmek, yerli malı kullanmak, açık vermeyen, dengeli dış ticaret, denetimli faiz ve döviz düzeni. ".... bizi biz yapan değerleri hem korumacı hem de gelişmeci şekilde ele almak..." izlenecek kültür siyasetinin gereğidir. (s. 44) Memleketin şartları gereği olarak iktisadî alanda da korumacı ve geliştirmeci bir yol izlenmesi, Cumhuriyet döneminin amaçları arasında yer almıştır. Bu sayede Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar ödenmiş, yabancı şirketler satın alınmış, insanlarımızı beden yönünden güçsüzleştiren sıtma, verem, frengi, trahom, ankilostom gibi salgın ve yaygın hastalıklar önlenmiş, demiryolları yapılmış, 60 milyonluk güçlü Türkiye'yi yaratan kuşakları yetiştiren bir eğitim düzeni kurulmuştur. Para konusunda da böyle olmuştur.

Kitapta "Milliyetçilik, sosyal hayatın her alanına yansıyan bir tavır alıştır. Mücerret bir fikir muşahhaslaştırılmak zorundadır." denildikten sonra şöyle devam edilmektedir : "Türk parasına sahip çıkmak." (s. : 32-33) konusu üzerinde durulması yerinde bir yargı olmuştur. Çünkü Türk parasının günümüzdeki durumu bunu gerektirmektedir.

Milletlerin bağımsızlık unsurlarından biri de millî

paralarıdır. Millî para, yabancı paralar karşısında ne kadar güçlü olursa maddî ve manevî alanda üstünlük de o derece gerçekleşmiş demektir. Paramızın günümüzdeki durumu "sahip çıkmayı" zorunlu kılmaktadır. Çünkü son zamanlarda izlenen serbest faiz ve serbest döviz düzeni Türk parasına her gün değer kaybettirmektedir. Yabancı paraların Türk parası karşısındaki değerinin sürekli artış göstermesi manevî tahribatından ayrı olarak, memleketin son derece muhtaç olduğu yatırım hamlesini, dolayısıyla sanayileşmeyi gerileme noktasına getirmiştir. Ayrıca paranın yatırım aracı olması, yurttaşların paralarını dövize çevirmeleri, döviz olarak tutmaları ve yüksek faiz bu durumun başlıca sebebi haline gelmiştir. Çünkü serbest faiz yüksek faize dönüşmüş, böylece parayı faize yatırmak daha kârlı bir durum yaratmıştır. Bu da kredi maliyetini yükseltmiş, sonuç olarak da sanayi yatırımları gerilemiştir. Bilindiği gibi faiz ve döviz denetimi serbest piyasa iktisat düzenine geçildikten sonra kaldırılmıştır. Kitapta serbest piyasa düzeni konusunda, Türk Cumhuriyetlerine Model İhracı üzerine, başlıklı bölümde şöyle denilmektedir : ".... henüz Merkez Bankasını kuramamış, millî parasına ve millî orduya sahip olamamış, hantal bir merkezi sistemin yükü altında ezilmiş ülkelere serbest piyasa ekonomisi ve lâik model götürülmesi tartışmaları vardır. Henüz alt yapısını kuramamış, mal ve hizmet arz ve talebini dengeleyememiş bir ülkeye serbest piyasa ekonomisini götürmek o ülkeyi talan ekonomisine açmaktır." (s. 153)

Fikir düzenlerinde olduğu gibi iktisadî düzenlerde de uygulamaya geçerken bu düşüncelerin doğuş yeri ve zamanı üzerinde durmak gereklidir. Çünkü her düzen ortaya atıldığı yerin ve zamanın meselelerine çözüm şekli getirmek amacını güder. Serbest piyasa düzeni iktisat bilimindeki özel deyimıyla Liberalizm 19'uncu yüzyılda İngiltere'de doğmuştur. O dönemde İngiltere sanayini kurmuş, geniş sömürgeler ele etmiştir; dolayısıyla sınırsız kaynak ve pazara sahipti. Onun için "Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler..." daha doğrusu "Ben istediğim gibi hareket edeyim." diyebiliyordu. Çünkü sanayi, dolayısıyla maddî gücü buna elverişliydi. Bu bakımdan olumlu sonuçlar alınmış, İngiltere "Ufuklarında güneş batmayan" bir İmparatorluk haline gelmişti. Bu sonuca bakarak aynı düzeni, sanayi, ham madde ve pazar şartları aynı düzeyde olmayan bir ülkede taklit yoluyla uygulamaya koymak, kitapta belirtildiği gibi " talan ekonomisine" yol açar. Paranın değerinin düşmesi, sanayinin durma noktasına gelmesi, bütün çabalara rağmen enflasyonun, fiyat artışlarının durması kaçınılmaz

olmuştur. Son yıllarda yaşanan bazı olaylar memlekette, cumhuriyet dönemi başlangıcında olduğu gibi sanayi atılımlarına önem verilmesi gerektiğinin halk tarafından bilindiğini göstermektedir. Demir Çelik fabrikalarının kapatılmasına karşı çıkan halkın eseri olan Karabük destanı; İstiklâl Savaşı'nı kazanan kahramanların torunlarının yarattıkları Gaziantep, Kahramanmaraş ve Çorum gibi sacayağı şehirleri bu düşüncenin açık delilidir. Onun için halkın benimsediği yoldan gitmeli, alt yapı olmadan, dolayısıyla, yeterli ve gerekli sanayi kuruluşları, ham madde ve pazar şartları oluşmadan serbest piyasa iktisat düzenine yönelinmemelidir.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta daha var.

Serbest piyasa düzeni içinde yürütülen ve zarar gerekçesiyle kapatılmak istenen sanayi kuruluşları da dahil olmak üzere bazı iktisadî kuruluşların özelleştirilmesinin en büyük sakıncası Türk insanının gücüne olan güvenin zedelenmesidir. Hele kuruluşların yabancılara satılması. "Biz yapamadık, ancak Avrupalılar yapabilir." gibi geçmiş dönemlerde düşünce dünyamızda görülen eksiklik duygusunun uyanmasına yol açabilir. Onun için sanayileşen Anadolu şehirlerinin ortaya koyduğu eserler, eksiklik duygusunu reddeden dün olduğu gibi bu gün de milletin gücünün her engeli aşarak memleketi yücelteceğini belirten hareketler olarak değerlendirilmelidir. Bu duygu Osmanlı İmparatorluğu döneminde öylesine canlı bir şekilde yaşanmıştır ki azınlıklara karşı bir eritme siyaseti güdülmemiştir. Çünkü kendine güvenen devletler azınlıkları eritme yoluna gitmezler. (s. 100) Ancak bu siyaset sonraları İmparatorluk aleyhine sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya örnek olan güçlü yapısı sayesinde azınlıkları eritme yoluna gidilmediği halde Balkanlar ve Orta Doğu yüzyıllar boyu barış içinde yaşamıştır. Fakat aynı yerler İmparatorluk zayıfladıktan sonra birer barut fıçısı haline gelmiştir. Bunun sebebi de kuşkusuz Batının sömürgecilik siyasetidir. Çünkü Avrupalılar, Doğu kaynaklarını ele geçirmek için en büyük engel saydıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak bakımından dillerini ve kültürlerini koruyan azınlıkları kullanmışlardır. Böylece Balkanlar ve Orta Doğu elimizden çıkarılmıştır. Fakat aynı parçalama amacı günümüzde etnik topluluklar yöntemine dönüştürülmüştür. Anadolu'da 47 etnik topluluk bulunduğu ileri sürülmektedir. (s : 123) kitapta kültür bütünlüğü içinde bulunan ve millî kültüre dayanan yeni Türk devleti bakımından bu iddiaların her türlü dayanaktan yoksun olduğu, sadece Anadolu'ya sömürge haline getirme ama-

cına yönelik bulunduğu geniş ve ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. Bütün bu çalışmaların insan haklarına dayalı olduğu ileri sürülmektedir.

Bir soruyu cevaplamak zorundayız.

Çağın üstün medeniyetine sahiplik iddiasıyla dünyaya yukarıdan bakan, her yaptığını hakkı olarak tanıtmaya çalışan Batılı, bırakalım öteki kıtaların insanlarını, acaba kendi insanını mutlu edebilmiş midir? Bencil ve maddeci sanayi medeniyeti acaba insan olarak Avrupa'ya ne getirmiştir? Bu sorunun cevabını kitaptan okuyalım :

"Kendi kendine güvenini kaybetmiş, iradesi zayıflamış, kolay pes edebilen Batı insanı, nihilist bataklığa düşmüş, uyuşturucu alışkanlığı, yalnızlaşma, moral tatsizlik, intihar gibi davranış bozukluklarına sürüklenmiştir." (s. 72) "..... maddî tatmine rağmen manevî tatmin arayışlarının ve beşerî ilişkilerde dayanışmacı, cemaatçı eğilimlerin ön plâna çıktığı bir ortama girilmiştir." (s. 48) Bu durumun dikkate değer bir sonucu ailenin yıkılması, insanların aile dışında bir hayat arama saplantısına girmesidir. Onun içindir ki Batı'da yeniden ailenin güçlendirilmesi girişimleri başlatılmıştır. (s. 148)

Neden böyle olmuştur?

Batılılar Orta Çağ'ın maddî perişanlığından kurtulmak için sanayi devrimini gerçekleştirdikleri zaman eşyanın yalnız başına mutluluk getireceği düşüncesinden yola çıkarak maddeci bir dünya görüşüne bağlandılar. Ortaya konan yeni eşya ve vasıtalar dünyayı güzelleştirmiş, yaşamayı son derece rahat bir duruma getirmiştir. Doğru. Fakat bu hayatı yalnız kendileri için hak saymaları dolayısıyla dünya kaynaklarına ve nimetlerine el koymuşlar, kendilerini öteki kıtaların insanlarının üstünde görmüşlerdir. Böylece maddeci medeniyete doymayan bir bencillik eklenmiştir. Ancak Batı insanı yine de aradığını bulamamış, yukarıda belirtildiği gibi bunalımlardan kurtulamamıştır.

Tarihimizde Tanzimat'tan beri yaşanan bir saplantı var : Eski deyimiyile Avrupalılaşmak, bu günkü deyimiyile çağdaşlaşmak. Kitapta çağdaşlaşma konusu geniş bir çerçevede incelenmektedir. (s : 138-150) Çağdaş olabilmek şöyle tarif edilmektedir : "Çağdaş olabilmek, çağın insanlığın istifadesine sunduğu maddî ve manevî unsurlarını ülkemizin şartları ve ihtiyaçları ölçüsünde alabilme, kullanabilme, dönüştürebilme, yeni bileşimler ortaya koyabilme sanatıdır... Çağdaş olmak, fikir ve kavram modasının ülke ve fert menfaatleriyle uyuşup uyuşmadığını düşünebilecek, farkedebilecek bir

seviye demektir." (s : 141)

Çağdaşlaşma konusu kuşkusuz geniş bir düşünce alanıdır.

Kabul etmek gerekir ki insanlığın ortak malı olan ve dünyayı rahatlığa, barışa ve mutluluğa götürme unsurunu kapsayan medeniyetin zaman zaman bazı coğrafi bölgelerde en üst düzeye ulaşması o yörenin malı olmasını gerektirmez. Yeni Çağ'da medeniyet Avrupa'da en yüksek düzeye ulaşmıştır; insanlığı tarihte görülmemiş bir refaha ulaştıran sanayi orada doğmuştur; her gün yenilenen, yeni yapılan ve hizmete sunulan eşya, yaşamayı son derece rahat ve kolay duruma getirmektedir. Bütün bunlar doğru. Ancak üzerinde durulan iki nokta var.

Yeni Çağ medeniyeti, bütünüyle Avrupalının malı değildir; Doğudan gerçekleştirilen medeniyetin Batıya uzantısıdır; Çağın medeniyetini yaratan düşünceler Doğudan Batıya doğru akmıştır. İlk uçanlar Hezarfen Mehmet Efendi ve Lagri Hasan'dır; müsbet ilmin temel taşlarından olan Kimya biliminin adının kökeni Doğudadır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Onun için Avrupalının, çağın medeniyetini meydana getirdiğini iddia ederek sanayiden doğan gücü yalnız kendi yararına, sanayileşmiş ülkelerin zararına kullanmaya hakkı yoktur. Dinî inançla söyleyelim. Bu haksızlığın cezasını, yukarıda değindiğimiz gibi içine düştüğü bunalımlarla çekmektedir.

Medeniyet, insanlığa barış ve mutluluk getirdiği ölçüde medeniyet niteliği kazanabilir. Yoksa gereksiz, hatta zararlı bilgi ve vasıta yığını olmaktan kurtulamaz. Batı'da gelişen Yeni Çağ medeniyeti gerekeni yapamamıştır. Sömürgecilik yanında yeryüzünü dokuz yıl kan ve

ateşe boğan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları açıkça göstermiştir ki Batılılar dünyayı yalnız kendilerinin emrinde ve hizmetinde olduğu saplantısından kurtulamamışlardır. Onun içindir ki Avrupalılar medeniyetin gerekli kıldığı görevi yerine getirememiş, böyle bir görüntü sergilemek bakımından daima ikili yönetime başvurmuştur. "..... Batı diye önümüze zorla konmak istenen modelin Hıristiyanî bir şuurla hareket ettiği, her olayda çifte standart uygulaması, kültürel taassubu, artık kör olmakta ısrarlı gözleri de rahatsız edecek hale getirmiştir." (s : 79)

Yeni bir medeniyete, yeni bir medeniyet anlayışına ihtiyaç vardır. İnsanlığın özlediği barış ve mutluluk için gerekli olan bu yeni medeniyet düşüncesini ilk olarak ortaya atan Atatürk olmuştur. 10'uncu Yıl Nutku'nda geçen cümle bunu açıkça belirtmektedir. "Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız!" Yine 10'uncu Yıl Nutku'nda geçen şu cümleyi okuyalım. "Asla şüphem yoktur ki Türülüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır!" Bu cümlede geçen "Güneş gibi doğmak" (s : 101) deyiminin bütün insanlığı kavrayacak yeni bir medeniyet anlamında kullanıldığı, böylece Atatürk'ün Türk Milletine tarihî bir görev verdiği (s. 109) şeklinde yorumlamanın yerinde olacağı kanısındayız. Zengin bir tarihten gelen Türk Milleti'nin görevi insanlığın özlediği yeni medeniyeti kurmak olmalıdır; tarihî sorumluluğunun gereği de budur. Dileğimiz odur ki Batılılar, insanlığa acı çekirtmeyi bir yana bırakarak yeni medeniyet kurulmasında Türk Milleti'yle iş birliği etsinler. Bu düşüncelerle, memleketimizin karşı karşıya bulunduğu meseleleri gözönüne seren Sayın Prof. Dr. Mustafa E. Erkal'ı kutlar, eseri okuyucularımıza tavsiye ederiz.

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI**

ERDEM DERGİSİ

YAKINDA ÇIKIYOR

**Ahmet Yesevi Özel
Sayısı**

"INFORMATION OF SCIENCE AND MEDICINE"

Pietro CORSÌ ve Paul WEINDLING (ed.), *Information of Science and Medicine*, Cambridge University Press, 1983, 499 sayfa.

Prof. Dr. Esin KAHYA

Ank. Ünv. D.T.C.F.
Öğretim Üyesi

Eser dört ana kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısımda bilim tarihi dendiğinde ne anlaşıldığı, bilim felsefesi, felsefe tarihi ve dinler tarihi arasındaki münasebet belirlenmeye çalışılmıştır. Yine bu kısımda tıp tarihinin daha doğrusu tıbbın tarihsel gelişiminin kronolojik betimlenmesi ve tıp tarihi arasında ne gibi fark olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Yine bu kısımda çeşitli sosyal bilimler arasındaki münasebet belirlenmeye çalışılmıştır; bunlarla tıp ve bilim tarihinin arasında ne gibi bir münasebet olduğu tartışılmıştır. Bu arada siyaset, bilim ve ekonomi ile bilim tarihi arasındaki münasebetin de ele alındığı görülmektedir. Bu kısımda son olarak bilim tarihi ve bilim felsefesi arasındaki münasebet tartışılmıştır (s.3-136).

Eserin ikinci kısmında bibliyografik kaynaklar ele alınıp bilgi verilmiştir. Bu arada periyodikler, ve muhtelifler yol gösterici bibliyografik malzeme de verilmiştir. Bu kısımda son olarak, yöntemle ilgili kaynaklar ele alınıp, tanıtılmıştır (s.137-196).

Eserin üçüncü kısımda ilkin eski ve modern dönemdeki araştırma vasıtaları tartışıldıktan sonra, günümüzde bilimsel araştırmalarda kullanılan araçlar ele alınmıştır. Bunlardan biri olarak matematik bilimler ele alınarak bu yönde nasıl değerlendirildiği konusunda bilgi verilmiştir (s.197-244).

Bu bölümde aynı zamanda, fizikî bilimler -ki bunlar arasında matematik fizik ve astronomi girmetedir- ele alınıp, onların tarihî gelişimleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra hayat bilimleri (biyoloji), 1800'lerden sonraki laboratuvar çalışmaları ve deneysel çalışmalar hakkında ayrıntılı olmayan, ancak ana noktaları vurgulayan bir açıklama sunulmuştur. Burada son olarak 1500'lerden sonraki tıp çalışmaları hakkında bilgi verilir. (s.245-410).

Eserin dördüncü kısmı bilimin gelişimini tarihsel olarak ele alıp, yorumlar. Burada ilkin Amerikan bilimleri tarihi, İslâm bilim ve tıbbı, Hint bilim ve tıbbı ve son olarak da Çin bilimi ve tıbbı ele alınıp bilgi verilmiştir. (s. 411-500).

Burada verilen açıklamadan

da anlaşıldığı gibi, üçüncü kısımda bilimlerin gelişimi onbeşinci yüzyıldan itibaren, ya da bir başka ifade ile modern bilimin başlangıcından itibaren ele alınıp, incelenmiştir. Dördüncü kısımda ise ele alınan dönem daha erken dönem ya da alışılmış deyim ile klâsik dönem dediğimiz, dönemdir. Genellikle bilim tarihi kitaplarında bunun tam tersi bir uygulama ile karşılaşılır, yani ilkin bilimlerin klâsik dönemdeki gelişmeleri hakkında bilgi verilir, daha sonra modern dönemdeki gelişmeler ele alınıp açıklanır; değerlendirilir.

Eserde bir başka önemli ayrıcalıklardan biri, üçüncü bölümdeki deneysel çalışmalarla ilgili kısımdır; genellikle burada verilen açıklamalar, biyoloji ve kimya içinde verilir; ayrıca bir kısım ayrılmaz. Yine gerek üçüncü gerekse dördüncü kısımdaki bilimler sınıflamasında tıbbın biyoloji bilimlerinden ayrı düşünüldüğüdür. Genellikle tıpla ilgili çalışmalar tarihi boyunca biyolojik içinde ele alınmış ya da daha doğru bir ifade ile, bizzat insan araştırmaları yapılamayacağı için diğer canlılar üzerinde yapılan çalışmalarla yürütülmüştür.

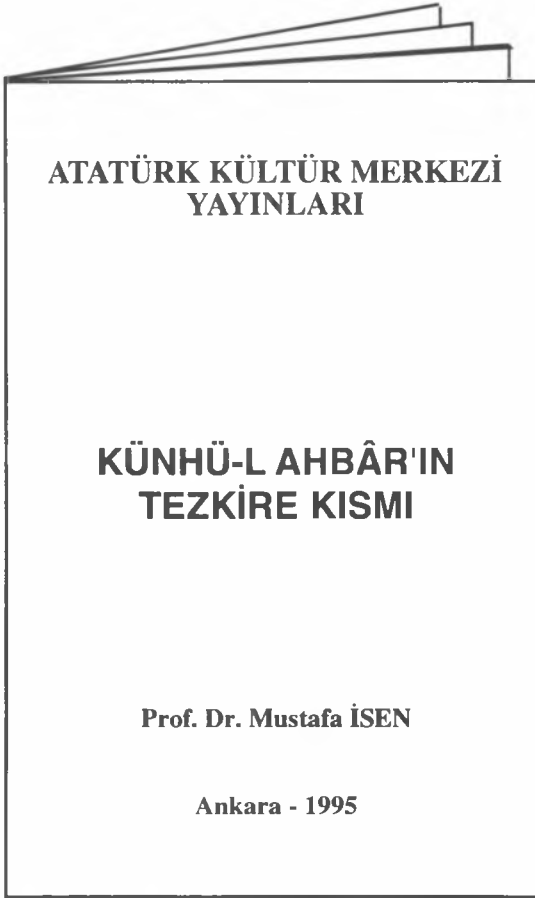

Dolayısıyla, tıp çalışmaları biyoloji çalışmalarıyla desteklenmiştir. Ayrıca diğer canlılarla ilgili çalışmalar, insan için diye düşünülmüştür. Bunun en güzel örneğini bitki araştırmalarında görüyoruz. İnsanlarla bitki araştırmalarını daha çok onları kendi tedavi ve sağlıklı kalma

amaçlarına uygun olarak değerlendirilmişlerdir, dolayısıyla bitkinin biyolojisi bilgini öğrenilmesi için araştırılması nispeten geç tarihlere rastlanmaktadır. Şüphesiz bunun istisnaları da vardır, ancak bunlar çok münferit örnekler olarak kalmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde eser, gerek ilk iki bölümündeki bilim, felsefe, din, bilim felsefesi ve felsefe tarihi ve metodoloji tartışmalarıyla gerekse verdiği kaynak bilgisi ve önerdiği araştırma yöntemi ve bilim tarihinin sosyal bilimlere yaklaşımı konusundaki değerlendirmesiyle ilginç bir eser olup okunmaya değerdir.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞININ YAKINDA YAYIMLANACAK ESERLERİ

"ERMENİ OLAYLARI TARİHİ"

Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi (2 cilt),
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın
Nu : 15, Ankara - 1994.

Fahri TEMİZYÜREK

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
Daire Başkanlığı
Arşiv Uzmanı

Türkiye'nin temel meselelerinin çözümüne yardımcı olmak ve Osmanlı Devleti'nin nasıl bir kültür ve medeniyete, devlet teşkilâtına, millî ve milletlerarası münasebetlere ve hukuka sahip olduğunu ortaya koymak için yeni ve hacimli çalışmaların yapılmasını hedefleyen Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İsmet Binark'ın yönetiminde pek mühim ve aynı zamanda Türk ve dünya kamuoyunu aydınlatıcı eserler hazırlamaktadır.

İşte bunlardan birisi olup, çok önemli bulunan ve devrin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa tarafından bir rapor halinde kaleme alınarak, Sultan II'nci Abdülhamid'e sunulan **Ermeni Olayları Tarihi** adlı eser, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nce neşredilmiş bulunmaktadır.

Eser orijinalinde olduğu gibi 2 cilt olarak hazırlanmıştır. Her iki ciltte de metinlerin transkripsiyonları, fotokopileri ve metinlerden istifade edilerek hazırlanan yer-kişî ve müessese adlarından oluşan indeksler mevcuttur. Ayrıca birinci ciltte eser ve konu hakkında Başbakanlık Müsteşarı Dr. Yücel EDİL'in bir ön sözüyle, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark'ın konuyu aydınlatıcı Sunuşu ve Hüseyin Nâzım Paşa'nın hayatı hakkında bilgi ile ko-

nuya dair bir Seçilmiş Bibliyografya mevcuttur. Ön söz ve Sunuşun İngilizce tercümeleri de esere ilâve edilerek, yabancı ilim çevrelerinin istifadesinde kolaylık sağlamıştır.

Türk ve dünya siyasetinde önemli bir yeri olan Ermeni meselesini, Osmanlının tebaası olan Ermenilerin idare ediliş tarzından ortaya çıkmış bir terör hareketi olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ayrıca sosyal, kültürel, ekonomik ve siyâsi statülerinden de kaynaklanmamıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark, eserin Sunuş kısmında konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.

"Osmanlı Devleti'nin siyâsi çöküşünün hızlandığı bir dönemde, Batı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki hesapları bakımından sunî olarak yaratılan Ermeni meselesi bilinmelidir ki, Avrupa'nın ekonomik, fikrî, siyâsi, dinî ve kültürel menfaatlerinden kaynaklanmıştır.

Ermeni kavminin, Türk devletini ve Türk milletini nesilden nesile geçen bir kin, nefret ve intikam duygusu ile peşinen mahkum edip, kanına ve canına kastediş sebebinin, Rus, İngiliz ve Fransız menfaatlerinin hazırlandığı bir siyâsi komploya kurban oluş ve körü körüne bir aldanış olduğunu söy-

lemek hiç de yanlış olmayacaktır." (s. X)

"Genelde Batı ülkelerinde Türk-Ermeni münasebetlerinin sosyal ve siyâsi yönleri, Türk kaynaklarına, özellikle de birinci el arşiv kaynaklarına dayandırılarak ortaya konulmadığı için, bu güne kadar çoğunlukla tek taraflı ve Türkler aleyhine eserler ortaya konmuştur.

Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki niyetleri açıkça bilinen İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Ermeniler safında yer alarak, yayın yoluyla büyük ölçüde Türk düşmanlığı yaptıkları Türk aydınlarınınca bilinmektedir." (s.XXI)

"Sözde Ermeni meselesi karşısında, başta Türk kamuoyu olmak üzere, konuyla ilgilenenleri, yöneticileri ve dünya kamuoyunu hakikatlerle aydınlatmaya ve yıllarca sürdürülen Ermeni terörünü bütün açıklığı ile ortaya koymaya mutlak ihtiyaç ve zaruret vardır.

Bunca yıl, aleyhimize yapılan çeşitli propagandalara hemen hemen hiç cevap verilmemiş; buna mukabil tarihteki Türk-Ermeni münasebetlerinin yalnızca bir yönü üzerinde duran ve bunu devamlı olarak aleyhimize istismar eden bir zümre, faaliyetlerini her geçen gün artırmıştır. Bu suretle, Türk milletinin haklı insanların vakarı için-

deki sükûtu, adeta suçlu insanların sessiz kalışı gibi gösterilmek istenmiştir.

Bilinmelidir ki, Türk'ün tarih boyunca uğradığı zulmü görmezlikten gelmek, hakkın ve adaletin bütününü öldürür.

Ermeni propaganda ve yaygarasıyla şartlandırılmış kitleleri ve devletleri, gerçeklerle yüz yüze getirmek ve bunun için de, asırlardır devam ettirilmek istenen Türk-Ermeni anlaşmazlığının iç yüzünü ve terörünü arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymak ise, ilmi bir mecburiyet ve ahlak ölçüsü olmalıdır.

Türk milleti olarak, kan davası gütmek cinayetler işlemek ve intikam almak gibi hareketlere başvurmak, inancımıza da tarihi şeref ve asaletimize de yaraşmaz; ancak hakikatleri ortaya koymak, unutulmalıdır ki, millî ve insanî bir vazife ve mükellefiyettir." (s. XXII-XXIII)

"Objektif bir şekilde, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere dayanarak ortaya konan bu eser, bilinmelidir ki, herhangi bir art niyet ve düşünce taşımamaktadır. Bu eserin neşredilmesinden maksat, dünya kamuoyunun Ermeni meselesinin ve terörünün aslının ne olduğunu, temelinde hangi unsurların ve güçlerin bulunduğunu, bu defa da Türk kaynaklarından görüp, değerlendirilmesidir." (s. XXVI)

H. 1270-1346 (1854-1927) yılları arasında İstanbul'da yaşayan ve 29 Receb 1344 (3 Ocak 1897) tarihinde, Zaptiye Nazırlığı dönemindeki vak'aları ve kendisine intikal eden bilgileri derleyerek Sultan II'nci Abdulhamid'e sunan Hüseyin Nazım Paşa'nın bu eseri,

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı'nda Kısım Nu : 36, Evrak Nu : 131, Zarf Nu : 152, Karton Nu : 10 kaydıyla bulunmaktadır.

Hüseyin Nâzım Paşa, bu iki ciltlik raporuna "Ermeni Tarih-i Vukûatı" adıyla padişaha takdim ederken, kendinin Zaptiye Nâzırlığı dönemindeki Dersaadet'te ve diğer bölgelerde vukubulan hâdiselerin tamamını ve bunların iç yüzünü; Avrupa ve Amerika'da bulunan Ermeni komitelerinin harekât ve emellerini, kendisi tarafından alınmış tedbirleri ve yapılan muameleleri resmî delilleriyle birlikte tanzim eylediğini ifade etmektedir. Gerçekten eser incelendiğinde, gerek Ermenilerin faaliyetleri esnasında yakalanan, gerekse Avrupa ve Amerika'da yayımlanan ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde pek çok dokümanın eserde yer aldığı görülecektir. Bu itibarla eser, oldukça objektiftir.

Sunuş'ta Ermeni meselesi anlatılırken akademik bir üslûp takip edilmiş ve Ermeni meselesinin vücut bulmasındaki âmiller tek tek anlatılmıştır. Bunlar arasında Rusya'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın takip ettikleri siyasetin tesirleri başlıklar altında ve etraflıca anlatılmıştır. Ayrıca, Ermeni terör komitelerine, bunların faaliyetlerine ve 1890-1896 yılları arasındaki önemli Ermeni isyanlarına da temas edilmiştir.

Bu bilgilerin ve eserin bizi götürdüğü neticeden; "Ermeni meselesinin bir Ermeni-Osmanlı çatışması sonucu olarak değil; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Doğu'ya inmek ve Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını korumak amacı ile, özellikle de 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden

sonra, "Anadolu Islâhatı" projesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesi sonucu ortaya çıktığı"nı anlıyoruz.

Siyasî tarih terminolojisinde yer almış olan "Şark Meselesi" tabiri, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler tarafından parçalanmaya çalışılmasını ifade etmektedir.

Islâhat hakkında Hüseyin Nâzım Paşa'nın bu eserinde yer alan ifadelerin bir kısmı aynen şöyledir :

"İngiliz, Fransız, Rusya ıslâhât-ı cedîde hakkında Sultana bir program verdiler. Bunun başlıca noktaları Ermenistan'ı Avrupa'nın nezâreti altına aldirmek ve Hamidiyelere terk-i silâh ettirmek.." (s. 111).

"Avrupalıların a'sâbını tehyc (heyecanlandırmak) için Ermenilerin Dersaadet'te böyle bir nümâyiş icrâ etmesi pek münâsib oldu. Avrupa devletleri, ıslâhat programını kabul ettirdiler." (s. 156).

Ermenilerin asıl emellerinin iddia ettikleri gibi, Türklerin zulmünden kurtulmak olmadığı; bilâkis kendilerinin Türklere zulüm ve katliamda buldukları ve buna mukabil Avrupa kamuoyunu nasıl aldattıklarına dâir eserde bizzat Ermenilerin ifadeleriyle pek çok bilgi mevcuttur. Bunlardan bir bölümünü, eserin 265 ve 266'ncı sayfalarından aynen alıyoruz :

"Şimdi ise Zeytun'da bir kıvılcımın alevlenmesini gördüklerinde telâşa düşüp ol alevi döndürmek istiyorlar. Zira iyi bilirler ki bu gür Ermeni meseleside büyük ormanlar tutuşacaktır. Eğer o alçak hükümetler bu ateşi serian söndürmeğe muvaffak olmazlar ise bu

alev bütün Avrupa'ya intişâr edip tutuşturacaktır. Avrupa hükümetleri iyi bilirler ki Ermeni meselesi kendileri hakkında hayat ve memet derecesinde bir mes'eledir. Eğer Türkiye'den bu mes'eleyi serîan ref eylemeğe muvaffak olamazlar ise, bu yüzden kendilerine de mühlik bir tehlike zuhûr edecektir."

Eserdeki dikkat çekici belgelerden birisi de, Ermenilerin Kürd, Laz, Yahudi ve Müslüman kisvelerine bürünerek işledikleri cinayetleri nasıl başkalarına mal etmeye çalıştıklarına dâir olanıdır. Bu bölümü eserin 63'üncü sayfasından aynen alıyoruz :

"Yine teşebbüsât-ı ahîreden olmak ve cinâyât-ı mutasavvırası icrâ'atı ahâlî-i İslâmiyyeye atf ettirmek üzere Londra'daki Hınçak komitesi'nin New York şu'besi tarafından Kürd lisânını hüsn-i telaffuz eden otuz kadar Ermeni sünnet ettirilerek ve Kürd kıyâfetine sokularak İslâm nâm-ı müste'arıyla memâlik-i şâhâneye gönderilerek bazı cinâyât icrâsına teşebbüs olunduğu gibi, geçende Arapkir ka-

subasında Keşişler Mahallesi'nden Kaspar Kiranhos nâmında bir Ermeni Mehmed Ali nâm-ı müste'arıyla Medîne-i Münevvere'ye giderek Araplar arasında fesâd çıkaracağı sırada yakalanmış ve sorgusunda Ermeni olduğunu ikrâr etmiştir.

Ve yine Londra Hınçak Komitesi'ne mensûb Sis kasabası ahâlîsinden Başagezyan nâmında bir Ermeni, Yahudi şekil ve nâmıyla Mersin'e çıkarak zâbitaca yakalandığında Ermeni tezâhür etmekle beraber üzerinde zuhûr eden evrâk dahi kendisinin Hınçak Komitesi'ne mensûb olduğunu isbât eylemiştir.

Yine Londra komitesinin teşebbüsât-ı ahîresinden olmak üzere siyâh kuzu derisinden kalpaklı ve kırma çifte tüfenkli kırk kadar Ermeninin Londra'dan Kıbrıs adası yoluyla Halep vilâyetinin Süveydiye dağları sâhiline çıkarak, o cihetlere dahi bir isyan tertîb ve ikâ'eyleyecekleri tahkik olunmağla, zâbitaca takibat için tedbir alınmağa başlanmıştır."

Bütün bu ifadelerden anlaşılacak başka bir hakikat de, Ermenilerin bir Türk ve İslâm düşmanı oldukları gibi, düşmanlık hususunda Kürtlere de aynı hisleri besledikleridir. Eserde buna dâir yeteri kadar belge mevcuttur. Sadece bir örnek olması bakımından 154'üncü sayfadaki şu ifadeleri aşağıya aynen alıyoruz.

"Van İttihâd Komitesi, Kürdlerle tekrar kavgaya başlamış ve Kürdlere karşı muâvenet eden alçak bir Ermeniye öldürmüştür."

Siz de daha değişik belgeler okumak ve güzel bir rik'a hattıyla yazılmış orijinal metni de edinmek istiyorsanız Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Ankara ve İstanbul'daki birimlerinden, bu eseri temin edebilirsiniz. Eserin yayımlanmasına imkân sağlayanlarla, hazırlayanları bu vesile ile candan tebrik ediyoruz.

BİLGE, yeni bir üniversitedir. Bilge Üniversitesi olarak öncelikle okuyucularımızın, sonra da Türkiye ve Türk Dünyasının yeni yılını kutluyor, hayırlara vesile olmasını diliyoruz.

BİLGE

"OSMANISCHE FRIEDHÖFE UND GRABSTEINE IN İSTANBUL"

Hans-Peter LAQUER, *Osmanische Friedhöfe und Grabsteine in Istanbul*, *Istanbuler Mitteilungen- Beiheft 38*, Ernst Wasmuth Verlag, (Tübingen 1993), XVII+206 s.+16 levha (57 res.). [Osmanlı mezarları ve mezartaşları, İstanbul Bildirileri- 38. Kitap, Ernst Wasmuth Yayınevi]

Prof. Dr. Nadir DEVLET

M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens.
Öğretim Üyesi

Osmanlı tarihçisi Hans-Peter Laqueur tarafından kaleme alınan bu eser en azından 7-8 yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Yazar bu eserin Prof. Dr. Ing. Wolfgang Müller-Wiener'in "Osmanlı mezartaşları" projesi çerçevesinde, İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, Alman Araştırma Teşkilatı'nın maddi katkıları ile gerçekleştirildiğini belirtiyor. Bu eser her ne kadar 1987 yılına kadar yapılan çalışmaları da ihtiva ediyorsa da, bilhassa 1981 ile 1985 yılları arasında İstanbul mezarlıklarında yapılan alan çalışmasının bir neticesidir. 1987 yılından sonra mezarlıklarda inşaat tadilat veya başka nedenlerle yapılan değişiklikler neticesinde bazı mezartaşlarının kaybolması eserde dikkate alınamamıştır.

Eserin dikkati çeken hususu, başta bunun Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Çünkü kural olarak ülkemizdeki bu nevi enstitüler, kendi tarihlerini daha fazla ilgilendiren, Grek, Roma veya daha önceki dönemlerdeki medeniyet ve kültürler ile ilgilendirir. Dolayısıyla da bir arkeoloji enstitüsünün Osmanlı arkeolojisine ilgi göstererek kendi öz maddi kültürümüze katkıda bulunması dikkate şayan bir gelişmedir. Maalesef yerli arkeologlarımız kural olarak Selçuklu, Os-

manlı veya Orta Asya Türk arkeolojisi ile ilgilenmediklerinden yabancı ilim adamlarının bu nevi çalışmalarını takdir ve şükranla karşılıyoruz. Gerek mezartaşlarımız ve gerekse diğer tarihî abidelerimize sahip çıkmadığımız veya çıkamadığımız için zaman içinde bunların tahrib ve yok olmaları mukadderdir. Bunların tesbit edilerek, envanterlerinin çıkarılarak, çizimleri yapılarak veya fotoğrafları (ki bu devirde daha da modern teknolojiler gelişmiştir) çekilerek en azından bu şekilde muhafazası ve bunların mutlaka yayımlanarak çoğaltılması ile gelecek kuşaklara kültür mirasımızın (kendilerini olmasa dahi) örneklerini bırakmış olacağız. Dolayısıyla sayın Laquer'ün eseri bu yönüyle de mühim ve takdirle karşılanacak bir hizmettir.

Eser üç ana bölümden giriş, metin ve ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmı kısaltmalar, tarih ve transliterasyon, çizim ve tabloların listesi ve ön sözden ibarettir (s. I-XVII).

Ana metin ise sekiz bölümden düzenlenmiştir : Mezarlar (s. 6-52); Kutsal mahallerdeki mezarlıklar (s. 53-55); XIX'uncu yüzyılda İstanbul'da defin merasimindeki gelişmeler (s.56-61); Batılılara ait mezarlıklar (s. 62-67); Kitabeler (s. 68-81); Biyografik ma-

lûmatlar (s.82-118); Başörtüleri (başlık/serpuş) (s. 119-144); Tarihî kaynak olarak Osmanlı mezartaşları (s. 145-148).

Yazar her bir bilimsel eserde olduğu gibi kendisine bu çalışmasında maddi ve manevi destek ve yardımda bulunanlara teşekkürle işe başlıyor. O bu çalışmasının bir ön ürünü olarak, alan çalışması yaptığı esnada tesbit edilen mezartaşlarını Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün sabık müdürlerinden Jean-Lois Bacque-Grammont ve Nicolas Vatin ile birlikte yayımladıklarını da hatırlatıyor.

Yazarın İstanbul'da Osmanlı mezartaşlarını incelerken yaptığı bazı tesbitleri de şöyle özetleyebiliriz : İslâmiyet başta mezar inşaaşını doğru bulmamakla beraber, Osmanlılarda mevcut olan mezartaşlarının baş kısmına bir serpuş yerleştirme geleneği hiç şüphesiz İslâmiyet öncesine ait eski Türk geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bunlarda yüz hatları bulunmuyorsa da bu gün Anadolu'nun bazı kesimlerinde, bilhassa Alevilerin yaşadıkları bölgelerde, basit çizgilerle olsa da ağız, burun ve göz hatlarının kazıldığı mezartaşlarına rastlamaktayız (s.2-3). Osmanlıların geç dönemlerinde ise üniformalarının bariz şekilde belirttiği mezartaşlarına rastlanması da bir tesadüf

eseri olmasa gerektir (s. 4). Yazarın bu teşhisine katılmamak mümkün değil. Orta Asya'da bulunan bir hayli balbal insan figürüne benzemektedir ve bu eski Türklere has geleneğin bir takım inkıta veya değişikliklerle İstanbul ve hatta Osmanlı'nın yayıldığı sahalarda rastlanması kültür geleneğimizin devamlılığının bariz bir işaretidir. Bu gün Orta Asya'daki değişik Türk boylarına mensup halkların İslâmi mezarlarında da benzer mezartaşlarına rastladığımızı bizzat teyid edebilirim,

Yazar Hans-Peter Laqueur Türklerin kural olarak ölümlerini yaşadıkları mahallerde değil, bunun dışında, örneğimizde şehir dışına gömdüklerini vurguluyor. Ancak bu gün İstanbul'daki mezarlıkların, hatta son dönemlerde kurulan Feriköy, Mecidiyeköy veya Zincirlikuyu gibi mezarlıkların esasında ilk dönemlerde şehir dışında olduğunu, ancak şehrin büyümesi, konutlaşmanın artması neticesinde bu gün yerleşim merkezleri içinde kalmış olduklarına işaret ediyor (s. 6). Yazar İstanbul'un en büyük ve dolayısıyla üzerinde bir hayli araştırma yapılan Üsküdar'daki Karacaahmet mezarlığını, burada zamanın tahribatını izah ediyor (s. 8-13). Yazarın dikkatini çeken mezarlıklardan birini de Osmanlıların geleneksel mezarlıklarından bir hayli yönü ile ayrılan Selânikliler (dönme) mezarı teşkil etmektedir. Bunun dışında Kuzguncuk'taki İcadiye Yahudi Mezarlığı, Bağlarbaşı'ndaki Ermeni ile Rum mezarlıkları ve Haydarpaşa'daki Kırım Savaşı'nda ölenler için yapılan İngiliz mezarlıkları da kayda alınmış bulunmaktadır (s. 14-15). Yazarın dikkatini çeken diğer bir mezarlık ise Karamanlı, yâni Türk Ortodoksların da 1820 ile 1910 yılları arasında gömüldükleri Balıklı mezarlığıdır. Bilhassa burada Grek

harfleri ile yazılan Türkçe kitabeler ilginç tarihî dokümanlar olarak günümüze kadar muhafaza edilmişlerdir (s. 17).

İstanbul'un fethinden takriben 1600'a kadar bazı mezartaşlarının kitabelerinin Arapça olduğunu, ancak bu güne kadar korunan diğer mezartaşlarının incelenmesinden %98'nin Osmanlıca kaleme alındığını öğreniyoruz (s. 68). Yazar kitabelerin "besmele" ile başlamayarak Allah'ın 99 isminden biri olan "Hu" ile başladığını (s. 69) ve genelde müteveffanın sıfatının (erkeklerde : efendi, ağa, bey, beşe, paşa, molla; kadınlarda : hanım hatun, kadın, menla, tuti/dudu, kalfa vb.) belirtildiğine işaret ediyor (s. 73). Kitabelerin sonunda ise kural olarak "el-Fatiha" kaydının bulunduğu da anlaşılmaktadır (s. 79).

Eserde mezartaşlarındaki kitabelerden bir hayli biyografik bilginin, ölüm sebebinin ölümler yaş ortalamasının, hangi aileye (soya) mensup olduklarının elde edilebileceği de vurgulanıyor (s. 82-108).

Yazar doğuda giyimin insanların hangi sosyal sınıfa ait olduklarını göstermesi bakımından çok mühim olduğunu vurgulayarak, bunun mezartaşlarına da aksettğini ve bilhassa mezartaşlarının baş kısımlarına yontulan başörtülerinden (başlık) o mezarda yatan şahsın hangi sosyal sınıfa ait olduğunu tesbit etmenin mümkün olduğunu belirtiyor (s. 119). Yazar bu baş örtülerini türban, fes ve diğer olmak üzere üç ana gurupta mütalaa ediyor ve en eski türban tipine 1513 tarihli Eyüp'te Karyagdı sokaktaki mezartaşında rastladığını belirtiyor (s. 121). Yazar bunun dışında türbanları sınıflandırarak Mücevveze (s. 123), Kafesi (s. 125), Kâtibi (s. 129), Kallavi (s. 132), Örfi (s. 133) gibi tiplerin mev-

cut olduğunu vurguluyor (s. 139-144). Yazar Osmanlı mezartaşlarının tarihe nasıl kaynak teşkil edeceğini izah ettikten sonra kitabının 45 sayfasını (s. 151-196) EKLER kısmına tahsis etmiş buluyor.

1'inci Ek'te (s. 151-160) mukaddes sayılan yerlerde (tekke, cami v.b) bulunan mezar taşlarının listeleri veriliyor. Böylece bu konuda çalışacaklara büyük bir kolaylık sağlamış oluyor. 2'inci Ek'te (s. 161-196) başörtüsü (serpuş) tiplerine göre mezartaşlarının kimlere ait olduğunu ve buldukları mevkiler sıralanmış buluyor. Eserin son kısmı ise (s. 199-206) şahıs, yer ve tabir indeksine ayrılmış. Kitabın eklenen 16 levhadaki 57 siyah/beyaz fotoğraf ise ayrıca bir hazine değerinde. Belki de bazıları bu gün tarhip veya yok olan bu mezartaşlarını ancak bu fotoğraflarda görme imkânına sahibiz.

Tanıtma yazımızı burada değerli araştırmacı Peter-Hans Laqueur'un Davudağa mezarlığındaki bir mezartaşında tesbit ettiği ilginç bir kitabeyi vermekle noktalamak istiyoruz (s. 24) :

Hüve'l-hayyü'l-baki
Zalim avrat elinden
Mevtine sebep olan merhum ve
ve (?) mağfur karınca el-Hacc
Muhammed ruhiçün
el-fatiha
sene 1169 (=1755/56)

Sonuç olarak büyük sabır ve yıllar süren mesai ile bu değerli eseri meydana getiren Osmanlı tarihçisi Peter-Hans Laqueur'ü, onu destekleyen ve yayımlanmasını sağlayan kuruluşları kutluyor, kültürümüze yaptıkları katkıdan dolayı şükranlarımızı arz ediyoruz.

"TELEVİZYON REKLÂMLARININ, ANNE-ÇOCUK İKİLİSİNE ETKİLERİ"

Prof. Dr. Oya TOKGÖZ, Televizyon Reklâmlarının, Anne-Çocuk İkilisine Etkileri, SBF, yayınları, Ankara-1980

Nevin BALTA
Türk Dil Kurumu
Basın - Yayın Uzmanı

Kitle iletişim araçları topluma bilgi verme özelliklerinin yanı sıra, ikna etme, eğlendirme, malları tanıtmaya gibi toplumsal nitelikleri ile gelecek kuşakların yetişmesine katkıda bulunmaktadır. İzlenebilirliği diğer araçlardan çok daha fazla olan televizyonun bu görevleri yerine getirmedeki sorumluluğu daha da önem kazanmıştır. Çocuğun toplumsallaşması bakımından daha önce yapılan araştırmalar aile ve okul çevresinin önemi üzerinde duruyordu. Oysa günümüzde çocuğun toplumsallaşmasında kitle iletişim araçlarının büyük rolü bulunduğu için kitle iletişim araştırmacıları bu konu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Kitle iletişim araçlarının toplum yaşamındaki etkilerini saptamak için kullandıkları yöntemlerden biri de, araçların toplumsal değerlere ne ölçüde yansıdığını ve insanların toplumsal davranışlarında ne tür değişimler yarattığını ortaya çıkarmaktır.

Kitle iletişim teknolojilerinden meydana gelen gelişmeler, toplumların her dönemde farklı araçlardan faydalanmalarını sağlarken, insanları en çok etkileyen araç bir öncekinin yerini almıştır. Bu da bir toplumda egemen olan kitle iletişim aracının niteliğine göre gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülke kavramlarının tanımlanmasında belirgin bir rol oynamıştır.

Avrupa ülkeleri kitle iletişim teknolojilerine sahip oldukları her dönemde bu teknolojinin yarattığı toplumsal değişmeyi yaşamışlardır. Örneğin Avrupa'da günlük gazeteler 17'nci yüzyıldan itibaren toplum yaşamına girmiş ve zamanla gazeteğe gösterilen yoğun ilgi, o dönemin değerli düşünce ürünü olan kitapları geri plana itmiştir. Basının Avrupa'da toplumsal değişimlere

öncülük ettiği dönem ise 17'nci ve 18'inci yüzyıla rastlar. Osmanlı İmparatorluğu ise bu süreci 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında yaşamaya başladı. 20'nci yüzyıl ise radyo ve televizyonun daha sonraları bilgisayar teknolojilerinin, uydu yayınlarının etkin olmasıyla bir kitle iletişim çağına dönüşmüştür. Türkiye, kitle iletişim araçlarıyla birbirine çok yakın zamanlarda tanıştı. Basın, Osmanlı toplumundaki modernleşme dinamiklerinin sözcülüğünü yaptığı dönemde ve Cumhuriyet döneminde de toplumsal gelişmelerin öncülüğünü yapmıştır. Arkasından gelen radyo ve televizyon bu rolü fazlasıyla üstlenmiştir.

Bu gün ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde her evde radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarının bulunuşu nedeniyle çocuklar küçük yaşlardan itibaren ailesinin izleme alışkanlığı ölçüsünde bunlardan faydalanmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, televizyonla verilen mesajların muhtevasının çocukların yetişmesinde, onların toplumsal değer

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, televizyonla verilen mesajların muhtevasının çocukların yetişmesinde, onların toplumsal değer yargılarını benimsemesinde olumsuz yönde etkileyici olması bu konudaki araştırmaları zorunlu kılmaktadır.

yargılarını benimsemesinde olumsuz yönde etkileyici olması bu konudaki araştırmaları zorunlu kılmaktadır. Gelişmekte olan bir ülkede sanayi toplumunun yarattığı tüketim toplum biçiminin çocuklar üzerindeki etkilerini Prof. Dr. Oya TOKGÖZ'ün (Doçentliği sırasında yazdığı) **Televizyon Reklâmlarının Anne-Çocuk İkilisine Etkileri** adlı kitabından öğrenebiliriz. Televizyon reklâmlarının, bir toplumdaki tüketim alışkanlıklarını belirlemede nasıl bir rol oynadığını saptayan bir araştırmadır. Televizyon reklâmlarının çocuklar ve annelerin tüketim davranışına etkileri, anne-çocuk ilişkisine olan katkıları, 7-12 yaş grubu kız ve erkek çocuklar ile annelerine yöneltilen sorularla ortaya konmuştur.

Türkiye'de bu tür bir alan araştırması ilk kez yapılmıştır. Araştırmaya konu olan televizyon reklamları en az televizyon programları kadar çocuklar tarafından izlendiği için, reklamlarla sunulan mesajların çocuğun toplumsallaşmasına etkisi önem kazanmıştır. Eskişehir ve Yozgat'ta yapılan bu alan araştırması ise çocukların küçük yaşlardan itibaren televizyon izlediklerini, yaşları ilerledikçe izleme oranının arttığını ortaya koymuştur. Bu alan araştırmasının çocuklar ve annelerin tüketim davranışları konusundaki değerlendirmelerine geçmeden önce Türkiye'de televizyonun bu kadar etkili olmasını sağlanan ortamın nasıl geliştiğine bakabiliriz.

Televizyon gerek toplum hizmetine radyodan sonra girişi gerekse görsel özellikleri nedeniyle aile düzenini daha çok etkilemiştir. Dünyada yapılan araştırmalar televizyonun aile bireyleri arasındaki ilişkiler, yemek, uyku, gezme gibi ailesel faaliyetlerde değişime yol açtığını göstermiştir. Türkiye'de de televizyonun aile yaşamına etkisi hızlı oldu. 1950'lerden itibaren sanayi alanında atılımlar yapan Türkiye'nin kültürel yapısı, toplumsal dinamikleri, birden yaygınlaşan kitle iletişim araçlarının da katkısıyla hızla kabuk değiştirdi. 1971'de TRT'nin ulusal televizyon şebekesini kurmasıyla ülke düzeyinde yapılan yayınlar toplum yaşamının vazgeçilmez parçası olmuştur.

1960'lı yıllarda ise plânlı ekonomiye geçiş sağladığı ortamda reklâm firmaları hızla artmıştı. Sanayi toplumuna geçiş aşamasının iş alanındaki ürünleri elde edilmeye başlanıyordu. Televizyonun reklamlara yer vermeye başlaması ise, tüketim ekonomisinin dönüm noktasını oluşturdu. Radyo reklamlarının etkili olduğu bir dönemde televizyonun da 3 Mart 1972'de reklâm araçları arasında yerini alması, Türkiye'de tüketim toplumu oluşturma yönünde önemli bir adımdı. Gazeteler ve radyo reklâmdan aldıkları büyük payı televizyona kaptırmışlardı. Böylece Türkiye uluslararası serbest pazar düzeninin yeni bir halkasını meydana getirdi. Serbest pazar ekonomisinin gelişmekte olan ülkelere yayılmasına aracılık edecek olan televizyon, onu en çok izleyen toplum kesimlerini hedef olarak bu "görev"ini yerine getirmiştir. Türkiye'de televizyon reklamlarındaki artış ise, program sürelerindeki artış oranında ger-

çekleşti. Örneğin 1972-1982 yılları arasında yayın süresi 3 kat artarken TRT televizyonunun bu dönemde reklâma verdiği süre, tüm yayın süreleri içinde %12-15 oranındadır.

1980 Haziranında Eskişehir ve Yozgat'ta farklı sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin 1'inci, 3'üncü ve 5'inci sınıflardaki çocukları üzerinde yapılan alan araştırması, ilkokul düzeyindeki çocukların tüketim davranışlarını amaçlamaktadır. Çocukların televizyon izleme alışkanlıkları ile reklamları anlama ve kavrama özelliklerini saptamak, televizyon reklamlarının annenin yaşamına neler getirdiğini değerlendirmek, anne ve çocuğun tüketim içindeki rolünü ortaya koymak ve geleceğin tüketicisi olarak yetişen çocukların anneleriyle etkileşimini görebilmek, araştırmanın ana çerçevesini oluşturmuştur.

Televizyon reklamlarından etkilenme oranının kadın ve çocuklarda yüksek oluşu, araştırmacılarca kanıtlandığı için bu tür bir araştırma büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Eskişehir ve Yozgat'ta yapılan alan araştırmasında anne ve çocuklara yöneltilen sorularla, reklamların çocuğun tüketicisi olarak toplumsallaşmasında, anne-çocuk etkileşiminde ne ölçüde rol oynadığı değerlendirilmiştir. Araştırmanın temel varsayımı reklamların anne ve çocuğu tüketime ittiği yönünde kurulmuştur. Bu araştırmada çocuğun ne zaman televizyon izlemeye başladığı üzerinde durulmamıştır. Türk çocuklarının da diğer çocuklar gibi küçük yaşlardan itibaren televizyon izlediği bilindiği için, sorular genellikle çocukların izleme özelliklerine ışık tutucu niteliktedir. Önemli olan nokta çocuğun televizyon izleme süresidir. Bu araştırmaya göre 7-12 yaş kümesindeki kız ve erkek çocuklar, üst, orta ve alt tabakalara göre hergün ortalama % 90-100 oranında televizyon izlemektedir. Çocuğun televizyon izleme süresi ise televizyon reklamlarının çocuk üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Buna karşılık çocukların gazete okuma oranları, yaş kümeleri, cinsiyet ve tabakalara göre düşüktür. 9 yaşından itibaren gazete okuma oranı cinsiyet sabit tutulduğunda %50'yi aşarken, okumama oranı ise %20'nin yukarısına çıkmamaktadır. Yaşları büyüdükçe çocuğun televizyon izleme süresi artmakta, tabakalar itibariyle de üst tabakadaki çocuklar daha fazla izlemektedir. Görüldüğü gibi TRT yayınları 7-

Televizyonun reklamlara yer vermeye başlaması ise, tüketim ekonomisinin dönüm noktasını oluşturdu. Radyo reklamlarının etkili olduğu bir dönemde televizyonun da 3 Mart 1972'de reklâm araçları arasında yerini alması, Türkiye'de tüketim toplumu oluşturma yönünde önemli bir adımdı.

8 yaş grubu çocuklar tarafından günde 2 saat, 9-12 yaş çocuklarınca da günde 2,5 saat izlenmektedir. Araştırmanın asıl amacı reklâm mesajlarının etkilerini çözmek olduğu için, çocukların haftada 225, yılda 11.500 .reklam mesajı ile karşı karşıya kaldığı saptanmıştır. Yayın sürelerinin ve kanal sayılarının artışının izlenme oranını da arttırdığı düşünülürse, "televizyonun gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkelerde de etkin olması büyük oranda izlenebilmesi ile mümkündür" görüşü doğrulanmış oluyor.

Araştırmada çocuğun televizyon reklâmlarını izleme oranı kadar annenin izleme oranı üzerinde de durulmuştur. Çünkü çocuğun tüketici olarak toplumsallaşmasında annenin çeşitli şekillerde katkısı bulunmaktadır. Aileler çocuğun tüketimle ilgili konularda gerek televizyon gerek arkadaş çevresi aracılığıyla öğrenip, kendi yaz düzeyiyle oluşturduğu bilgileri kullanmasında olumlu ya da olumsuz yönde katkıda bulunmaktadır. Çocuğun tüketim davranışına etki eden çeşitli faktörler ailesi tarafından belirlenmektedir. Anneye yöneltilen soruların başında ise çocuğun televizyon izlemesine engel olup olmadığı gelmektedir. Eskişehir ve Yozgat'ta bazı anneler çocuklarına tüm televizyon programlarını izletmekte, bazıları bir kısmını izletmekte, diğer bir kısmı ise izin vermemektedir. Çocuğunun tüm programları izlemesine karışmayan genellikle eğitim düzeyi düşük olanlardır. Çünkü eğitim düzeyi düşük anne televizyonunun yararlı olacağını düşünerek, çocuğuna izleme konusunda hiçbir kısıtlama getirmiyor. Eğitim düzeyi yüksek olan anneler ise çocuklarını çocuk programları ve çizgi filmlerine yöneltmekte, çocukların televizyon izlemesini devamlı olarak denetlemektedir.

Araştırmada çocuğun yanı sıra annenin de tüketim davranışına yönelik soruların sorulması, çocuğun yetişmesinde en az anne kadar etkili olan televizyonun annede meydana getirdiği değişimleri saptamanın amaçlandığı gözleniyor.

Araştırmada çocukların televizyonda reklâmı yapılan tüm ürünleri genelde satın aldıkları, yaşları büyüdükçe daha seçici oldukları, diğer kaynaklara da başvurdukları gözlenmiştir. 7-8 yaş grubundaki kız ve erkek çocukların ürün seçiminde reklâmlar ve anne birinci etken faktör olmakta, 9-12 yaş grubundaki çocuklar ise arkadaş çevresi, aile, reklâm panoları, mağaza tanıtımları ve broşürleri bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır. O halde çocuğun reklâmı nasıl anladığına yönelik sorular, reklâmdan ne şekilde yararlandığı ko-

nusunda açıklayıcı olmuştur. Bu yüzden Eskişehir ve Yozgat'ta çocuklara; "Televizyon izlediğine göre, reklâmları da izliyorsun, sence televizyonda reklâmlar neden var?", "Reklâmı bana tanımlayabilir misin?", "Televizyon reklâmı ile televizyon programı arasında sence fark var mı?" gibi sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar çocukların 3'üncü sınıftan itibaren reklâmın mahiyetini kavradığını, reklâmı tanımlayabildiğini, reklâm ile diğer programları ayırabildiğini ortaya koymuştur. Buna göre 8 yaşından itibaren orta ve üst tabakadaki erkek çocuklar reklâmın "malı satma" ve "malı tanıtma" özelliğini belirtmekte, kızlar ise 9 yaşından itibaren reklâmın "malı tanıtma" özelliği üzerinde durmaktadırlar. Çocukların yaşı ilerledikçe ise "malı satma ve tanıtma" cevapları çoğalmıştır.

Görüldüğü gibi çocuklarda reklâmın ne işe yaradığı bilincinin küçük yaşlarda oluşması, televizyon izleme süreleriyle bağlantılıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yaşı büyüdükçe daha çok televizyon izleyen çocuk, reklâmın anlamını da daha iyi kavlıyor. Çocukların "Reklâmlarda yalan söyleniyor mu?" sorusuna verdikleri "yalan söylemiyor" cevabı da hangi gelir düzeyinde olursa olsun tüm toplum kesimlerindeki ailelerin çocuklarının reklâma önem verdiğini gösteriyor. Ayrıca çocuklar yaşları büyüdükçe banka reklâmlarını daha çok izlemektedir. Bu da serbest pazar ekonomisinde önemli yeri olan "tasarruf", "para", "faiz", "para yatırma, çekme" kavramlarının çocuklarda yerleştirildiğini göstermektedir. Her yaştaki çocuk bankayı "para saklanan yer" olarak tanımlamıştır.

Araştırmanın ilginç bölümü de çocuğun marka konusuna verdiği cevaplardır. Yaşı büyüdükçe çocuk markanın ne işe yaradığını anlamakta; marka için "ürüne verilen ad", "ürünün üzerindeki resim" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Erkek çocuklar arasında marka adı söyleme oranı hemen her yaş kümesinde % 20'nin üzerindedir. Kız çocuklarda bu oran 9 yaşında %25.6, 12 yaşında ise %27.3'dür. Genellikle çocukların çok sayıda marka adı bilip marka kavramını tanımlayamamaları ise onların markanın ne anlama geldiğini bilmediklerini gösteriyor. Marka için "ürüne verilen ad" tanımlaması kızlarda 9 yaşından, erkeklerde 8 yaşından başlıyor.

Ekonomik duruma göre harcama oranı değerlendirildiğinde, her tabakadan çocuk yaşı ne olursa olsun parasını harcıyor. Eğitim düzeyi düşük anne, çocuğun parasını bisküvi, sakız çikolataya harcadığını; eğitim düzeyi yüksek anne ise çocuğunun bu yiyecekler dışında kitap ve dergi aldığını söylüyor. Annenin eğitim

düzei çocuğun para harcamasında belirleyici olurken, çocuğun tüketime yönlendiriliş biçiminde de önem kazanmaktadır. Araştırmada annelere çocuklarını alışverişe götürüp götürmedikleri sorularak, annenin çocuğa ne ölçüde bağımsız tüketim imkânı tanıdığını öğrenmek amaçlanmıştır. Genellikle aileler çocuklarına üç türlü tüketim fırsatı veriyor. Birincisinde çocuklarına kendi başına seçip alma fırsatı tanıyorlar. İkinci olarak onu alışverişe beraberinde götürerek, onun tüketim becerisine sahip olmasını sağlıyorlar. Bu sırada çocuk annesinin yaptıklarını gözlemekte, anne ise çocuğun para harcamasını izlemektedir. Ailelerin çocuklarına uyguladıkları üçüncü yöntem ise onu alışverişe götürüp, çocuğun tüm istediklerini almasını sağlamaktır. Annenin çocuğunu tüketim konusunda nasıl yönlendirdiği sorularına verilen cevaplar, annenin çocuğunu etkileme tarzının eğitim düzeyi ile bağdaştığını göstermiştir. Sonuç olarak annenin eğitim düzeyi yükseldikçe çocuğunu alışverişe götürmekte, eğitim düzeyi düşükse beraberinde götürmemektedir. Bu da ailenin tüketim davranışını model olarak almanın, sadece eğitim düzeyi düşük anne ise çocuğuyla etkileşime girmeden, yani ona ürün seçme ve para harcama konusunda bilgi vermeden her istediğini almaktadır. Bu yüzden anne çocuk etkileşimi eğitim düzeyi yüksek anne ve çocuklarında daha fazla olmaktadır.

Öte yandan söz konusu araştırmada annelere televizyondan neler beklediği ve reklâmlardan ne anladığı konusunda da sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar da annenin eğitim düzeyi ile ilgili olduğu için önce Türk aile yapısına bakmak gerekir.

Türk toplumuna özgü bir faktör olarak kadınların ekonomik hayatta daha fazla yer edinmemiş olması onun toplumdaki yerini belirlemiştir. Özellikle kırsal kesimde, ev kadını olup, eğitim düzeyi düşük olan anne, çocuğun tüketim davranışında etkili olamamaktadır. Çünkü alışveriş işleri evin erkeğinin üzerindedir. Bu yüzden çocuğunu yönlendirme kadının ekonomik bağımsızlığı ve eğitim düzeyi ile bağlantılıdır. Araştırmanın yapıldığı Eskişehir ve Yozgat'ta ev kadınlarının yanı sıra çalışan kadınların da olması, bunların eğitimleri oranında çocuklarını yönlendirebildiklerini göstermiştir.

Araştırmada da görüldüğu gibi Türk aile yapısında kadınların ekonomik hayatta pek yer almamaları ve eğitim düzeyleri, çocuğunun tüketim davranışını yönlendirmede etkili olmuştur. alan araştırmasında çocukların bir ürünü satın almada televizyon reklâmların-

dan ne ölçüde etkilendikleri üzerinde durulurken, tüketim toplumuna özgü değerleri benimsetmede ailenin katkıları da ortaya çıkmıştır. Çocuklara yöneltilen sorulardan çıkan değerlendirmelere göre çocuklar bir ürünü satın alırken, aile, yaş kümeleri ve reklâmlardan edindikleri bilgiler doğrultusunda karar veriyorlar. Küçük yaşlardaki çocuklar tad, beğenirlik gibi algıya ilişkin özelliklere önem veriyor, markaları karşılaştırabiliyor ve reklâmlardan etkileniyor. Oysa çocuğun yaşı büyüdükçe yeni çıkan ürünler hakkında çeşitli bilgi kaynaklarına başvurarak markalar arasından seçim yapıyor ve reklâmların amacını kavıyor. Bu da hangi sosyo-ekonomik düzeyde olursa olsun reklâmların, çocuğun bir ürünü satın almada sürekli ailesiyle etkileşim içinde bulunduğunu, televizyon reklâmlarını bilgi kaynağı olarak kullandığını gösteriyor. Tüketim toplumuna özgü değerlerin sadece alışveriş alışkanlığı ile öğrenilmediği, toplumdaki değişme dinamiklerinin ve televizyon programlarının etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre televizyonun çocuklar üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri, davranış biçimlerinde yarattığı değişimlerle ve kültürel değerlerde yarattığı yapıcı veya yıkıcı faktörlerle belirgenleşiyor. Çocukların bu değişim sırasında, televizyondan kendileriyle aynı oranda etkilenen aileleriyle de etkileşim içinde oldukları ve onları model aldıkları kanıtlanmıştır. Böylece televizyonun onu en çok izleyen anne-çocuk kitlesinde yarattığı tüketim alışkanlığı "sanayileşmekte olan ülke" olgusuna açıklık getirmiştir. Yani bir ülkede ne kadar tüketim olursa ve bu televizyon reklâmlarıyla ne kadar çok sağlanırsa, serbest pazar ekonomisi o düzeyde yerleştirilmiş olmaktadır.

"SORULARLA CEVAPLARLA KÜLTÜR EDEBİYAT DİL"

**Prof. Dr. Sadık TURAL, Sorularla Cevaplarla
Kültür Edebiyat Dil, Ecdâd Yayınları, Ankara,
1992.**

Nusret ALPEREN

Bolu İzzet Baysal Üniv.
Eğt. Fak. Öğrt. Görevlisi

Prof. Dr. Sadık Tural'ın "Sorularla Cevaplarla Kültür Edebiyat Dil" isimli eseri, Ecdâd Yayınları tarafından 1992 yılında yayımlanmıştır.

Yazar, farklı zamanlarda, farklı kimseler tarafından yapılan ve muhtelif dergilerde yayımlanan kültür, edebiyat ve dil konularındaki mülâkatlarını; Sözbaşında "... İnsan, hem kendi adına, hem başkaları adına soru sorar. Soruların tertibi kadar cevapların oluşturulma şekli de, fikir zenginleştirme faaliyetlerine yapılan katkıyı belirleyici unsurlardır. İnsanların farklı düşünüyor olması veya ayrı zamanlarda az çok değişik cevaplar verilmesi de dikkate alınmadan, fikir hayatımıza sağladığı katkılar adına, mülâkatlar yapılması gerektiğine inanıyorum. Ülkemizin ve insanımızın problemlerini doğru tesbit ve teşhis etmek, diyaloglar kurmak, mutabakatlara ulaşmak ve çözümleri beraber aramak, aydın olarak önde gelen vazifelerimizdendir." (s. 5) cümleleri ile okuyucuya takdim etmektedir. Bu takdimde yazar, aydın kimselerin, ülke meseleleri üzerinde düşünmesini ve çözüm yolları göstermesini aslı vazifelerinden olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çözüm yollarına ulaştıracak metotlar hakkında da görüşlerini ifade etmektedir.

Bu görüşlere ait başlıkları şöyle sıralamıştır :

Edebiyat Araştırmacılarının Meseleleri Üzerine,
Folklor ve Halk Edebiyatı Kavramları Üzerine,
Edebiyatımızda Tenkit Üzerine Bir Konuşma,
Türkçe Öğretimi ve Millî Eğitim Üzerine,
Türk Dili Hakkında,
Gençlik Haftası Münasebetiyle,
Sosyo-Kültürel Yapı Konusunda,
Roman Üzerine,
Zamanın Elinden Tutmak Münasebetiyle,
Zamanın Elinden Tutmak Üzerine Küçük Bir Sohbet,

Doğumunun Yüzcüncü Yılında Yahya Kemâl,

Sinema Üzerine Konuşmalar,
Toplumumuz Niçin Az Okuyor?,
Tanzimat Fermanının Yıldönümünde,
Şahıslar ve Kavramlar Dizini.

Eserde; kültür, edebiyat ve dil meseleleri ile bunların çözüm yolları bir sohbet havası içinde bazen bir öğretmen, bazen bir filozof, bazen de psikolog veya sosyolog yaklaşımı ile kısaca çok yönlü olarak ortaya konulmaktadır. Bu itibarla eser, ilk bakışta bir edebiyat ürünü gibi görünse de muhteva; çok yönlü ve orjinal (özgün) bakış açılarıyla bezenmiştir. Akıcı bir üslupla, alıntıların esas cümleleri koparmadığı, filozofik ve sade bir anlatım... âdeta yazar ile karşı karşıya konuşuyormuş hissi vermektedir.

Elbette, aynı zamanda bir edebiyat münekkidinin eseri hakkında yazı yazmak çok zordur. Ne var ki bu güzel sohbete ben de katılmak istedim. Hatta branşı ne olursa olsun her öğretmenin, antropologun, halkbilimcinin, sosyologun ve psikologun bu sohbete katılmasını arzu ediyorum. Ben, şahsen bu sohbete yazarın eğitimci yanında yer almaya çalıştım.

Maksadımız hoşça gitmenin ötesinde, önce özellikle eğitim yönünden çarpıcı görüşleri ön plâna almak, sonra da katılmadığımız veya bu mülâkatlarda yer alan ve yazar tarafından yapılması âdeta taahhüt edilen işlerin aradan bunca zaman geçmesine rağmen yapılmadığını hatırlama düşürmektir.

Önce yazarın sözlerine kulak verelim :

"Türk edebiyatı araştırmacısı, toplumumuzun benliğinin, kimliğinin ve kişiliğinin göstergesi olan edebiyat hayatını, tarih içindeki yerine oturtmak üzere, edebî eserlerden hareketle aydınlatıcı, kıymetlendirici çalışmalar yapar." (s. 7)

"İnsanın, oldukça özel bir ıdrakle tesbit edildiği ve ortaya konulduğu edebî metinlerde, yaşanan hayatın 'gerçek' ve 'hakikat' olan yönleri değil, 'gerçeğimsi' bir

yönü vardır." (s. 11)

"Edebî metin, insanı yakalarken, ezeli ve ebedi bir çizginin üzerinde bir koridor tesbit etmek zorundadır." (s. 12)

"Türkiye'de Gençlik Edebiyatı, Çocuk Edebiyatından müstakilleşmiş bir saha olarak görülüyor." (s. 15)

"Mevcut eserlerin dünyasında kötü, çirkin ile iyi, güzel arasında tercih yapmamızı sağlayıcı altarnetifler gösterilmemektedir. Problemler burada başlamaktadır." (s. 19)

"Kavramların tariflendirilmesi, düşünce zincirinin sağlığını göstermesi bakımından da elzemdir." (s. 21)

"... yeni kelimeler üretmeyince tefekkürde de yeni türemeler olmuyor." (s. 23)

"Türkiye'de dil konusunda istediğinizi söyleyebilirsiniz, yapabilirsiniz, hiç bir kanunî müeyyidesi yoktur." (65)

"Fert ve cemiyet plânında genç insanı memleket, millet ve insanlık için meşru, ahlâkî ve insanî değerlerin sözcüsü haline getirmek üzere kısa vadeli ve uzun vadeli tedbirler neler olabilir?" (s. 69)

"Bir defa Türk gençliği henüz korkulacak durumda değil. Mevcut dertlerin halli güç fakat imkânsız değil." (s. 70)

"Dünya görüşü' kavramını, ferdin, grubun veya toplumun, mücerret (soyut) ve müşahhas (somut) kavramlara, eşya ve hadiselerle bakış ve bazı değerlere dayanarak yorumlayış, kabul ve reddediş mânâsına alıyorum." (s. 75)

"Okuma, insanın düşünce dünyasına genişlik ve derinlik kazanma, bilgi birikimini artırma, zevk eğitimi kazanma yönündeki ihtiyaçlarını gideren bir faaliyettir." (s. 126)

"Kültür ortak paydasını oluşturan değer ve normlar, kitaplarla da gelişiyor." (s. 131)

"Yazamayışımızın sebebi okumayışıımızdır." (s. 132)

Bu ve benzeri cümleler, bazen bir problemi ortaya koymakta bazen bir karar almayı gerektirmekte,

dazen de yol gösterici olmaktadır. Bunlar arasında sitem, temenni, tenkit, teklif ve nihayet ümit dolu olanları da mevcut.

Yazarın, bu eserinde "sonraya bıraktığı" "Decalleşme"den muradının ne olduğu sonraki eserlerinde de açıklığa kavuşmamıştır (s. 19). Ayrıca, "kültür"ün tarifini (s. 39) bu güne kadar yapmadığı görülmektedir. Birincisinin kendi nokta-i nazarından ne kadar ehemmiyetli olduğunu bilmiyorum ama, ikinci konuda yeni tariflere ve yaklaşımlara ihtiyacımız olduğu ise bir gerçek. Bir de diyorsunuz ki, "On roman var listemde, önce onlara ait düşüncelerimi yazacağım : İki hikâye kitabı var, onlardan da birer eser tahlil edeceğim. Biri Aytmatov'a ait olacak... Teorik meseleri ele alan üç yazım var, onları yeniden gözden geçirip yayımlayacağım. Bir de âhenk, form ve bedîi tefekkür bakımından beni zorlayan beş şairden beş şiir... Biri Bahtiyar Vahabzâde olacak." (s. 41)

Üzgünüm. Yazarlar ve mütefekkirler, topluma borçludurlar, okuyucularına borçludurlar, söz vermeseler de borçludurlar. Hem de her zaman. Bu borç, ödemekle bitmez. Bu borcun ödemesinin vadesinin dolduğuna inanıyorum.

Çok önemli bir husus

daha vardır ki, bu kaderin bir oyundur yazara. Önce oyunu tezgâhlayan ve kader olan hükmü görelim : "Türk edebiyat bilimcileri ile yabancı dilleri ve edebiyatları inceleyenler arasındaki sayı farkı, ortadan kaldırılması gereken hususlardan biridir. Türk üniversitelerinde İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi ve öğretimi ile ilgili öğretim üyeleri, Türk edebiyatını meslek edinen akademisyenlerin yaklaşık beş katıdır. Almanca ve Fransızca dahi (ikisi toplamı) Türk edebiyat bilimcilerinin neredeyse üç katıdır. Türk Edebiyat Bilimi sahasına yeni kadrolar verilmesi, araştırma projeleri yaptırıcı tavırlar alınması mecburiyeti, hem üniversitenin, hem de **Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu**'nun üzerinde durması gereken bir tablodur.

Ma'rifet, iltifata tâbidir." (s. 27)

Şu anda kendileri bu Kurum'un önemli bir kolu olan Atatürk Kültür Merkezi Başkanı'dır. Ma'rifet olduğu gibi gayret de iltifata tâbidir.

Bu kritikler ve değerlendirmeler yanında bütün

"Türk edebiyat bilimcileri ile yabancı dilleri ve edebiyatları inceleyenler arasındaki sayı farkı, ortadan kaldırılması gereken hususlardan biridir. Türk üniversitelerinde İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi ve öğretimi ile ilgili öğretim üyeleri, Türk edebiyatını meslek edinen akademisyenlerin yaklaşık beş katıdır."

hayatımızı yönlendiren, düzenleyen, etkileyen, değiştiren kısaca şekil veren dil'e temas edilmiştir. Ancak temas edilen bu konu, alışılageldiği gibi dilin sadeleşmesi, özleşmesi, öztürkçeleşmesi vs. değildir. Doğrudan doğruya metodolojiye ve programlara yöneliktir.

Esasen, Güzel Türkçemizin bu iki noktadan ele alınarak güzelliğini bütün gönüllerin duymasını yaygınlaştırmaya, o güzeli daha güzel yapmak için gayretler sarfetmeye kendini sorumlu hisseden ciddi bilim adamlarına ihtiyacımız vardır. Yazarın yer yer temas ettiği, bu konu yalnız Talim ve Terbiye Kurulu'nun işi olmaktan çıkmıştır. Çünkü eğitimi etkileyen, programları alt-üst eden etmenler ile yalnız bu kurumun baş etmesi için başta politik müdahalelerin kalkması; aksine olmak üzere, politikacılar ile dünyamızı daraltan ve küçülten bütün basın ve yayın organlarının müsbet müdahalesi gerekir. Bu müdahale dahi kafi değildir : Bizzat düzeltilmesi ve düzeltici olmak üzere dilimizi kullanmada birinci derecede örnek olmaları gerekir. Politik müdahaleler esasen program ve mevzuat seviyesinde değil, bu seviyeyi derinden etkileyen personel seviyesinde cereyan etmektedir. Yoksa mesele yazarın temas ettiği gibi "okuma-yazma öğretiminde metot" meselesi değildir. Şu veya bu usulle insanlar yüzlerce yıldır okuma-yazmayı öğrenmişlerdir ve öğrenmeye de devam edeceklerdir. Ne var ki, asıl mesele okuma-yazma öğrendikten sonra başlamaktadır. Yaklaşık otuz yıl eğitimin özellikle de bu alanındaki hizmetimin bana kazandırdığı şudur : Okuma-yazma öğrenmek de öğretmek de bir problem değildir. Bu sadece teknik bir iştir. Öğrenci 7 yaşında okuma-yazmayı öğrenecek zihni olgunluğa ulaşır. Köyde beyaz taşların üzerine kömürle yazarak kendi kendine okuma-yazma öğrenen çocukları görmeseydim, bu işin çok zor olduğuna belki inanırdım. Problem bu değil. Asıl problem bundan sonra Dağ başında kömürle yazarak, eline geçirdiği bir alfabeden düşe-kalka okuma-yazma öğrenen çobanın problemi ne ise gerçekten, diğer çocuklarımızın problemleri de aynıdır. Bu cümleden olarak; okumanın asıl problematik yönü, "Niçin okunur? Ne okunur? Nerede okunur? Nasıl okunur? Ne zaman okunur? Okumadan nasıl zevk alınır? Öğrenmek için nasıl okunur? Dünyasını genişletmek için ne okunur? Başka insanların duygularını ve düşüncelerini anlamak için ne okunur? ve daha pek çok sorunun cevabının ciddi olarak aranması, bulunması, bu cevapların uygulamaya geçirilmesi gerekir. Yapılacak programın asıl hedefi, bu istikamette yazılmalıdır. Türkçemizi doğru konuşmak ve yazmak için yazılmalıdır. Yeni metotlar ve teknikler, ders kitaplarına

bu bakımdan uygulanmalıdır. Dilbilgisi, programlardan çıkarılmalı ve bunun yerine dili doğru kullanma maddeleri konulmalıdır. Dilbilgisi ve dil kuralları, öğretmenlere ve uzmanlarına gereklidir. 7, 8, 9, 10, 11 nihayet 12 yaşındaki çocuklar dilin kurallarını ezberleyecekler veya öğrenecekler de ne yapacaklar? Şu kadar çeşit sıfat olduğu, fiillerin bilmem kaç çeşit olduğu, zamirler, zarflar, edatlar mini mini yavruların nerede işine yarayacak? Bu çocuklar, bu bilgileri ne yapacaklar?

Gerek eğitim tarihinden ve gerekse kültür tarihinden öğrendiğimiz, Ortaçağ Avrupasının "Gramer kuralları öğrenilirse, dil öğrenilir." mantığını yalnız programlarımızdan değil, zihnimizden de hâlâ çıkarıp atamamışız. Sayın Tural da esasen mülâkatının ana espirisinde bunu söylemektedir. Fakat okuma-yazma öğretimi yönünden "Türkçe Öğretimi ve Millî Eğitim Üzerine" mülâkatındaki metot tercihi görüşlerinden kaynaklanan endişelerini yerinde bulmuyorum. Ancak bunun dışındaki fikirlerine aynen katıldığım gibi, "Türkçenin Öğretimi Yüksek Lisans Programı"nın açmalarındaki gayretlerinden dolayı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural'a ve Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e bir sade vatandaş olarak müteşekkir olduğumu yeri gelmişken ifade ediyorum.

Çünkü Sayın Tural'ın bu eserinde söyledikleri, benim de başkasının da söylediklerinin hepsi bu çerçevededir. Yani dil içindir. Kısacası Türkçe içindir. Türkçe olmayınca tefekkür olmaz. İcatlar dahi tefekkürle olur. Medeniyetler de tefekkür üzerinedir. Eserde sık sık zikredilen kişiliğimiz, kimliğimiz, benliğimiz, hatta varlığımız tefekkür üzeredir, yani dil üzeredir, yani Türkçe üzeredir. Sayın Tural bu eserin bütünlüğü içinde buna temas etmektedir.

Bu bakımdan eseri okumaya değer buldum. Özellikle öğretmenlerimize, Talim ve Terbiye Kurulu program yapımcılarına, eğitim teorilerini hazırlayanlara ve uygulamalarına karar verenlere, üniversite öğrencilerine, ders kitabı yazarlarına; bıraktığı eksikleri tamamlayarak geliştirilmiş ikinci baskısını okumalarını naçizane salık verdiğimi yazarın bilmesini isterim.

Dedim ya! Meseleye öğretmen gibi baktım.

"DR. BAYMİRZA HAYİT'İN ESERLERİ VE FAALİYETLERİ HAKKINDA BİLDİRİLEN FİKİRLER"

Doç. Dr. Ayfer KAYNAR, Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara-1994.

Erkin EKREM

Bilim Uzmanı

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi'nin devamı olarak Doç. Dr. Ayfer Kaynar tarafından yayına hazırlanan "**Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler**" adlı eserin 1'nci cildini yayımladı. Türkistan'ın ünlü ali Dr. Baymirza Hayit'in eserleri ve faaliyetleri ile ilgili Batı Avrupa, ABD ve Şark'ta bildirilen fikirleri derleyen kitap "**Kitaplar Hakkındaki Fikirler**", "**Risaleler, seyahatler, tebliğler, mülâkatlar ve faaliyetler hakkındaki fikirler**" ve "**İndeks**" bölümlerinden oluşuyor.

Doç. Dr. Ayfer Kaynar, Batı Avrupa, ABD ve Şark ülkelerinde Doktor Baymirza Hayit'in eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen görüşlerin dokümanter bir toplamı olarak kitabı yayına hazırlamıştır. Doç. Kaynar, kitabın önsözünde; böylelikle Türkistan problemlerini (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Doğu Türki-

stan) farklı bir çerçevede sunarken Baymirza Hayit gibi tüm yaşam felsefesini Türkistan'ın hürriyet mücadelesi üzerine kurmuş bir vatanperverin, uluslararası bir fikir adamının insan ömrüne sığdırılması güç faaliyetlerinin boyutlarını anlamanın mümkün olabileceğini belirtiyor. Kaynar, "Çeşitli kitap, dergi, gazete ve radyolarda bildirilen fikirlerinden de görülebileceği gibi Dr. Hayit'in eserleri ve çalışmalarının dünyada uyandırdığı yankıları, Türklük ve Türkistanlılar için haklı bir gurur kaynağıdır" diyor.

Doç. Kaynar, Dr. Hayit'in çalışmaları ve Türkistan millî hürriyeti konusundaki taleplerinin, eski SSCB'de onun şahsiyeti ve fikirlerine karşı düşmanca bir akım or-

taya çıkardığını, ileri sürüyor. Bu durumun Türkistan cumhuriyetlerinin -bu cümleden Özbekistan'ın bağımsız devletler olarak- görüldüğü bu güne kadar sürdüğünü ifade eden Doç. Dr. Ayfer Kaynar, söz konusu akıma ait görüşlerin "Eski SSCB'de Dr. Baymirza Hayit'in eserleri ve faaliyetleri hakkında fikirler" başlığı altında 2'nci cilt olarak yayımlanacağını kaydediyor. Kaynar, Gorbaçov döneminin sonu ile Özbekistan bağımsızlığının ilk yılında (1990 ortalarından 1992 Temmuz'una kadar) Özbekistan'da Dr. Baymirza Hayit hakkında olumlu fikirlerin (yaklaşık 110 sayfa) yayımlandığını ve bu yıllara ait fikirleri ayrıca yayımlamayı plânladıklarını bildirek şöyle diyor : "Sınırlı teknik imkânlar sebebiyle Baymirza

Hayit'in eserleri ve çalışmaları hakkında hür dünyada verilen fikirlerin tümünü -bunların içinde Arap ve Urdu dillerinde fikirler de bulunmaktadır- bu kitapta toplayamadık. Toplayabildiklerimizi ise, mahiyetlerini

Baymirza Hayit gibi tüm yaşam felsefesini Türkistan'ın hürriyet mücadelesi üzerine kurmuş bir vatanperverin, uluslararası bir fikir adamının insan ömrüne sığdırılması güç faaliyetlerinin boyutlarını anlamanın mümkün olabileceğini belirtiyor.

ve uluslararası özelliklerini korumak amacıyla yayımladıkları dillerde sunduk".

Giriş bölümünde ise, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, "**Türk Dünyası'nda Uyanış ve Baymirza Hayit**" başlığı altında, Türk Dünyası'nın son dönemde içerisinde bulunduğu durumu ve Baymirza Hayit'in hayatını ve çalışmaları özetliyor. Bu gün dünyada 210-220 milyon arasında Türk soylu insanın yaşadığını ancak Türk soylu halkların aydınlarının -Anadolu sahası da dahil- halkın yaşadığı ve yaşattığı millî benlik ve kimlik unsurları karşısında yeteri kadar duyarlı olmadığını vurgulayan Prof. Dr. Sadık Tural ki-

tabın giriş bölümünde "Türk Dünyası'nda etkileşimi, kültürel devamlılığı ve bütünleşmeyi artırıcı tavırlar resmî ve sürekli olmadığından Türklük bilgisi "Türkoloji" adı ile Batılıların başlattığı bir merak ve inceleme alanı olarak ortaya çıktı. Daha çok Sinolojiyi destekleyen bir Filoloji ve Sanat Tarihi merakı halindeki Türkoloji, bu gün dünyanın her üniversitesinde edebiyat ve tarihi de içine alan bağımsız bölümdür ve Türkolojinin merkezi Türkiye'dir" diyor.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural, Türk soyunun siyaset, askerlik, bilim, sanat, edebiyat dünyasındaki yeri ve katkıları üzerinde araştırma yapma, değerlendirmelerde bulunma faaliyetinin son ikiyüz yıl içinde vücut bulduğunu; Türkler'in Çin, Hint, Rus kültürüne yaptıkları katkıların araştırılmasının ise henüz başlayamadığını dile getiriyor. XIX'uncu yüzyılın sonundan başlayarak Mirza Fethali Ahundzade, İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçora, Ayaz İshaki, Hüseyin-zade Ali bey, Ziya Gökalp gibi aydınların Türklerin diline, tarihine, dinine ve bütünlüğüne saldırıları önlemek üzere uyarıcı ve uyandırıcı çalışmalar yaptıklarını kaydeden Prof. Tural, 1917 Bolşevik ihtilali sonucu Rus Çarlığının dahi mezalimini aşan uygulamaları ve Türkistan'ın Sovyetlerle Çin arasında bölüşülmesinden sonraki durumu Türkistan kelimesine de açıklık getirerek şöyle anlatıyor : "Türkler'in yaşadığı bölge anlamına gelen Türkistan kelimesi Ruslar da (hem Çarlık devrinde hem Sovyetler döneminde) Çinliler de kullanmaktan hoşlanmazlar, kullanılmasına izin de vermezler. 'Türkistan', Batı literatüründe en geniş anlamda 'Doğu Türklüğü'nün yaşadığı Asya'nın 2/7'sini kaplayan coğrafya' olarak anlaşılır. Türkistan, Çin işgalindeki Doğu Türkistan ve Afganistan işgalindeki Güney Türkistan olmak üzere üç bölümden oluşur. İdil-Ural bölgesi ile Kafkas Türklüğü ve Azerbaycan Türkistan'dan sayılmaz.

Afganistan Türkistan'ındaki Türk soylu halkların millî benlik ve kimlik uyanışı yeni başlamıştır. Aralarındaki boy ve sülale kavgalarının bitmesi için uzun bir süre geçeceğe benzemektedir.

Eski Sovyetler sahasındaki Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'dan oluşan Batı Türkistan'da ise Sovyet rejiminin etkisiyle eğitim ve öğretim dilinin Rusça olması sonucunda millî benlik ve kimlik geniş ölçüde uyumaya itilmiştir. Suriye ve Irak Türklüğü'nün Arapça, İran Türklüğü'nün Farsça etkisi altında fazlaca kalması gibi Tacik/Tayık bölgesindeki Türk soylu topluluklar da Farsça karması bir dil konuşurlar ve milliyet, millî kültür meselelerine henüz

uzaktırlar. Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmen aydınları ise millî uyanışın, Türklük denilen tarihî ve sosyolojik ortak paydadın haberdar olmanın örneklerini vermektedirler.

Çin Türkistan'ında, Çin'de yaşayan Uygurlar, Gök Türk bakiyesi Türkler ve Sarı Uygurlar ile diğer Türk boylarından Çin'e yerleşenlerden oluşan bir nüfus yaşamaktadır. Doğu (Çin) Türkistan'daki uyanış ise son onbeş yıldır hissedilir ölçülere gelmiştir."

Türk Dünyası'ndaki uyanışa genel hatlarıyla yaklaşan Prof. Tural, Türkistan'ın 1917 yılından sonra başına gelenleri hür dünyaya anlatmada, bu yolla hem Türk soylu aydınları, hem de hürriyeti insanın hakkı sayan hür dünyayı, meseleden haberdar etmede kararlı bir aydın olan Baymirza Hayit Bey'in çalışmalarının ayrı bir yer ve etkiye sahip olduğuna dikkat çekerek, Dr. Baymirza Hayit hakkında bilgiler veriyor. Prof. Tural'ın Giriş yazısından Doktor Baymirza Hayit'in hayatını öğreniyoruz.

"Baymirza Hayit, onaltı çocuklu bir ailenin dokuzuncu çocuğu olarak, 1917 yılında Türkistan'ın Nemengan şehrinin Yerçek (bugünkü Özbekistan) köyünde doğmuştur. Mirza Bey, ilkokula kendi köyü Yerçek'te 1923 yılında başlamıştır. Diğer çocuklar arasında hemen öne çıktığı için lise öğrenimini Nemengan'da tamamlamıştır. 1934 yılında, Moskova ve Leningrad (Sen Petesburg) üniversitelerine başvurmuşsa da Moskova'dan kontenjanın sınırlı olması gerekçesiyle kabul edilemediği ifadesini taşıyan cevap 1938'de gelebilmiştir.

1934'te, Taşkent'teki Orta Asya Devlet Üniversitesi'ne girmiştir. Bir taraftan da kendi kasabası Nemengan okullarında tarih ve coğrafya dersleri veren Baymirza Hayit Bey, 1939 yılında üniversiteyi bitirmiştir.

1939-1945 harbi başladığında sadece Kırım ve Kazan'dan bir milyon genci cepheye süren Sovyet yönetimi, Türkistan'dan da beşyüzbine yakın genci silâh altına almıştır. Kazanlı, Kırımlı, Türkistanlı yüzbinlerce genç, ileri Alman teknolojisinin önüne sürülmüştür. Aralık 1939'da Sovyet Kızılordusu'nda silâh altına alınan, Doğu Avrupa cephesine sürülen Hayit Bey, Polonya'yı işgal eden birlikler içinde yer almıştır. Alman ordusunun hızla ilerlemesi üzerine ağır zayıyla geri çekilen Kızılordu'nun genç askeri Baymirza yaralanarak, 4 Temmuz 1941'de Almanlara esir düşmüştür.

16 Mart 1942'ye kadar Almanlara ait esir kamplarında yaşayan Mirza Bey, diğer Türk soylu halkların esir-

leri gibi Türk olduğunu ispat edince, Almanlar tarafından kurulan **Türk Lejyonu**'nda görev almıştır. Baymirza Bey, Veli Kayyum Han ve diğer Türk önderlerle "Türkistan Lejyonu"nun askerî ve sosyal meseleleriyle uğraşmıştır. Millî Komitenin yayımladığı Millî Türkistan Dergisi'nde makaleler yazmıştır.

Mayıs 1945'te Marien-bad (Çekoslovakya) şehri yakınlarında Amerikalılar tarafından esir alınmış, serbest bırakılınca Münih (München)'e gelmiştir. Stalin'in ağır bastığı Yalta Konferansı sonunda esirlerin tamamının Sovyetlere iadesi maddesi gereğince, Rusya'ya gönderilmek istenince, elde ettiği bir Osmanlı pasaportu ile kurtulmuştur. Onun, çileli hayatının 1945-1947 döneminin sonunda, 1947 yılında Münster/Westfalen Üniversitesi'ne girerek Türk, Arap ve Fars dilleri ile Orta ve Yeni Çağlar Asya Tarihi üzerinde çalışmaya başladığını görüyoruz. Mirza Bey Hokand ve Alaş Orda Millî Hükümetleri konulu araştırmasıyla 1950 yılında "**Felsefe Doktoru**" ünvanını aldı. O tarihten itibaren çeşitli araştırma merkezleri ve üniversitelerde Türkistan ve Sovyetler Birliği'ni öğretme yolunda incelemeler, konferanslar, dersler verdi."

Dördü Türkiye Türkçesi'nde, diğerleri Almanca, İngilizce ve Rusça olmak üzere kırka yakın eseri, üçyüze yakın makalesi bulunan Dr. Baymirza Hayit hakkında bildirilen fikirlerin bir toplamı olan bu kitapta, Sovyet işgali altındaki Türkistan'ın durumu hakkında da bilgiler bulmak mümkün. Yurtlarından uzaklarda yaşayan Hayit Bey ve diğer Türkistanlıların bütün dünyaya duyurmak istedikleri esir Türkistan'ın sesinin hür dünyada getirdiği yankıyı ve buna karşılık Sovyetlerde hangi tepkilerin oluştuğunu öğreniyoruz.

Dr. E Kırimal'ın 1956 yılında Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitü'nün Dergisi'nde Hayit'in "**XX'inci Asır Türkistanı**" adlı eserini tanıttığı makale de Rus işgalindeki Türkistan'ın durumunu görmek mümkündür : "Dr. Hayit eserinin birinci faslında (s. 17-47), Türkistan'ın Rusya tarafından XIX'uncu asırda istilasının muhtasar tarihini anlattıktan sonra, bu istilanın Türkistan'ın siyasî, sosyal ve kültürel hayat sahasındaki sonuçlarının mufassal tahlilini yapmaktadır. Bu sonuçların ne kadar elim olduğunu söylemeye bile hacet yoktur. Rusya'ya tabi bir

vaziyette bulunan Buhara ve Hiva Hanlıkları hariç, Batı Türkistan'ın bütün toprakları Rusya İmparatorluğu terkiğine ithal edilmişti. Yerli halk memleket idaresinden tamamıyla uzaklaştırılmış ve Türkistan kısa bir zamanda Rusya İmparatorluğu'nun sömürgesi haline getirilmiştir. 1880'den itibaren Türkistan'ın Ruslarla iskânına tevessül edilmiş ve neticede milyonlarca hektar arazi yerli halktan gaspedilerek Avrupa Rusyasından gelme sömürgeci muhacirlere dağıtılmıştır. Türkistan'da, hububat ekimini tehdit eden Çarlık hükümeti, bu ülkeyi Rus sanayiinin pamuk ambarına çevirdi. Türkistan'da aynı zamanda İslâm dini ve maarif sahaslarında da büyük tahditler vazedildi. Bir çok vesikalar ibraz eden müellif, bu siyaseti Türkistan'ın "**Hiristiyanlaştırılması ve Ruslaştırılması**" siyaseti olarak vasıflandırmaktadır."

Yine, 1963 yılında A. Temir imzasıyla Ankara'da Türk Kültürü'nde Hayit'in "Türkistan Misalinde Sovyet Rusya'nın Doğu Siyaseti" kitabını inceleyen bir yazıdan, Türkistan'ın Sovyet Rusya'nın hakimiyetine giriş dönemi

anlatılıyor. "Esir milletlerin hürriyeti, kendi kendilerini idareleri ve bağımsızlıkları üzerinde, hiç bir parti ve hiç bir müstemleke devleti, komünistler ve Sovyetler Birliği kadar çok konuşmamıştır. Bolşevikler, iktidara gelmeden önce 1917 Nisan'ında

Rusya'ya tabi bir vaziyette bulunan Buhara ve Hiva Hanlıkları hariç, Batı Türkistan'ın bütün toprakları Rusya İmparatorluğu terkiğine ithal edilmişti. Yerli halk memleket idaresinden tamamıyla uzaklaştırılmış ve Türkistan kısa bir zamanda Rusya İmparatorluğu'nun sömürgesi haline getirilmiştir.

tertiplenen kongrede, Rusya elindeki milletleri kazanmak maksadıyla, onlara, Rusya'dan tamamıyla ayrılma hakkını vaadtiler. O zaman bu sözleri Lenin'in eski fikirleri ile karşılaştırmak kimsenin aklına gelmemiştir. Rus olmayan milletlerin mümessilleri, inkılâbın hürriyet parolaları ile körleşmişlerdir. Bilhassa esir halklara millî hakların iadesi ve milletlerin bağımsızlık kazanmalarına yardım için, Millî Meseleler Bakanlığı'nın kurulması, işlerin halli yolundaki ümitleri kuvvetlendirmişti. Sovyet hükümetinin Rusya'daki müslümanlara millî ve kültürel teşkilatın bağımsızlığı ve millî hayatın serbest gelişmesi bakımından büyük vaadleri içine alan ve Rusya dışındaki müslümanlara da hitap eden 3 Aralık 1917 tarihli beyannamesi, tarihî bir sansasyon idi; fakat, bu vaadler yerine getirilmedi. Bunun ancak dış müslüman dünya ile ilgili temelleri, propaganda için esas olarak muteber kaldı. Lenin, sonraları bir yazısında şöyle diyordu : 'Baskı altında tutulan ve eşit haklara malik olmayan milletlerin ayrılmasını talep ediyoruz, ayrılmalarına taraftar

olduğumuz değildir. Sovyetler ta baştan itibaren bu konuda iki yüzlü bir siyaset yürütmüşler, milletlerin kendi arzularına göre bağımsızlığa kavuşmalarını istememişlerdir' diyen yazar, bu meseleyi Türkistan'dan misaller vererek açıklamaktadır."

Ali Bademci tarafından kaleme alınan ve 1975 yılında "**Bizim Anadolu**" mecmuasında Baymirza Hayit'in "Türkistan, Rusya ile Çin arasında" adlı eseri inceleniyor. Bu incelemede de, 19'uncu asırda Türkistan'da Rus ve Çin vahşeti belgeleriyle sıralanıyor. İncelemeden, Türkistan'ın Rusya ve Çin'e kolayca teslim edilmediğini, 19'uncu asır boyunca Türkistan Türklüğü'nün muazzam direnişini ve millî mücadele hareketlerini şu satırlarla öğreniyoruz : "Rus emperyalizminin Türkistan'a ayak basışından itibaren, meydana gelen isyan hareketleri, acı ve tatlı yönleriyle gözler önüne serilmiştir. Acıdır; çünkü tarihte hiç bir istila hareketi bu derece gaddar olmamıştır. Tatlıdır çünkü tarihte hiç bir millet Türkistan Türklüğü kadar güç ve imkânsız şartlar altında mucizevî bir mücadele vermemiştir. Meselâ, bunlardan Rusya'ya karşı, bir **Kene Sarı İsyanı** (1820-1876), **Can Hoca Batur İsyanı** (1873-1876), **Dükçü İşan İsyanı** (1898), **Umum Halk Ayaklanması** (1916), **Basmacılar** (Karbaşılar) **İsyanı** (1917-1934) sayılmaya değer büyük isyan hareketleridir. Bunlardan bilhassa, 1916 Umum Halk İsyanı'nda sadece Kazak Türkleri'nden 673.000 kişi öldürülmüş, 300.000 kişide vatanını terketmek zorunda bırakılmıştır. 1917-1937 Basmacılar İsyanı'nda ise, 1930-1924 umum temizlik hareketiyle Basmacılar'ın uzaktan akrabaları dahi yok edilmiştir,"

Türkistanlı ünlü alim Baymirza Hayit'in yayımlanmış eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen yüzlerce fikiri biraraya toplayan **Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler** adlı eserde, Sovyet işgali altındaki Türkistan'ın karanlıkta kalmış bir çok yönünü bulmak mümkün. Bunun yanı sıra, Baymirza Hayit'in hayatı incelendiğinde, o dönemde Türkiye ve diğer ülkelerin esir Türkler davasına bakışları da ortaya çıkıyor. 1987'de **Bayrak Gazetesi**'nde, esir Milletler Haftası'nda yayımlanan röportajda Baymirza Hayit'in sözleri buna güzel bir örnek teşkil ediyor : "Esir Milletler Haftası'ndan kastedilen, komünizm altındaki Türkler meselesidir. Türkistan, Azerbaycan, Kafkasya komünist hakimiyeti altında bulunan Türk illeri meselesidir. Esir Türkler için mühim olan mesele Türkiye'nin varlığıdır. Eğer Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmazsa, biz bittik. Bizi Amerika'daki Kızılderililerden daha kötü hale getirirler. Bunun için meselenin en mühimi

Türkiye'nin varlığıdır. Cumhurbaşkanı'nın "**Türkiye, Türk milletinin son kalesidir**" diye belirtmesi çok önemli konu. Bunu Atatürk'ten sonra hiç bir devlet adamı söylememiş. Afganistan'dan gelen Türkleri kabul ettiler. Bu da, "Çin Seddi'ne kadar Türk boyları soydaşımızdır" manasına gelen bir sahiplenme idi. Bütün dünyanın gözü önünde geçen bu olaylar neticesinde hiç kimse bu zat Pan-Türkist demedi, demek ki oluyormuş. Bu yüzden, Türkiye esir Türk illeri için çok büyük bir manevî kargâhtır. Allah korusun, Türkiye'nin yok olması demek, bütün Türk varlığının yok olması demektir. Bizim Türkiye'den beklediğimiz esir Türklerin derdini, problemlerini devamlı dünya kamuoyunda ve Türkiye'de canlı tutmasıdır."

Baymirza Hayit, 1988 yılında **Bayrak Gazetesi**'ne verdiği bir demeçte de Türkiye'nin Türk Dünyası konusunda yapabileceklerini sıralıyor : "Türkiye'de Türk Araştırmaları üzerine ciddi bir müessese kurulursa, bu bir nümune olur. Bu kuruluş Afganistan'daki, Hindistan'daki, Türkistan'daki, İran'daki bütün Türkler üzerinde araştırmalar yapmalı. Türkistan'daki, Şimalî Kutup'daki dağların, ırmakların, göllerin isimleri çıkartılmalı. Sibirya'dan Alaska'ya, Alaska da dahil, pek çok yer adı Türk ismidir. Bizim ecdadımız bu kadar zengin bir hazine bırakmış. Bu imkânlar başka devletlerin elinde olsa çok iyi kullanırlardı. Kendi tarihimizi iyi-kötü taraflarıyla araştırmalıyız. Biz önce işi kültürden ele alalım. Oradaki Türkler kültürlerini, muhafaza etsinler. Aradaki münasebetler sıklaştırılsın. Haberleşmeler, yazışmalar olsun. Türkistan Türkleri arkalarında manevî güç olduğunu bilsinler, Türkiye mazlum Türkleri unutmasın!"

BİLİNMEYEN BİR ESER

"RAVZATÜ'L İSLÂM" ÜZERİNE

Kasım bin Muhammed'in Seba, Ravzatü'l İslâm, El yazması eser, Hicri 915-917.

İdris KARAKUŞ

Türk Dili Edebiyatı
Bilim Uzmanı

Türkler şair ruhlu insanlardır. Duygularını şiirle anlattıkları gibi düşünce ve inançlarını da şiirle anlatmışlardır. **Ravzatü'l İslâm**'da bunlardan biridir.

Yaratıldığı andan itibaren köklü bir edebiyat geneleği kurmaya başlayan Türkler, yaşayış tarzlarını, inançlarını ve tarihlerini gelecek nesillere nakleden pek çok eser meydana getirmişlerdir. Bunlardan biri de İslâm'ın esaslarının nazmedildiği **Ravzatü'l İslâm**'dır. Kutadgu Bilig'in yazılış düşüncesi ile kaleme alınmıştır.

İslâm'ın esaslarını, şeriatın ahkâmını, ehl-i sünnet akidesini nazım ile anlatan (işleyen) bu kitabın girişinde şu cümleler yer alıyor : "Gâlel Nebi (A.S.) hayatı arzu bil insan ve hayatü'l insanı bil ruh ve hayatı ruhu bil akıl ve hayatü'l akılı bil ilmi ve hayatı ilmi bil amel ve hayatü'l amel bil ihlâs-ı Sıddık Res'ullullah-ı Aleyh-i Ves-sellem..."

Kitabın adı basit bir serlevhada yazılı : "Hazâ kitab-ı Şeriatü'l İslâm müsteherci min Kitab-ı Ravzatü'l İslâm."

Konstantin (İstanbul) isminin sık geçtiği bu yazma eserin yazarı hakkında da şu isim zikredilmekte : "Muhammed'ül Seb'a tarikaten Sef'a kitab'ül fakir Kasım bin..."

200x140 - 155x115 mm ölçülerinde pandozit bez kaplı eski bir cilt içindedir. Kasım b. Muhammed Seba'nın harekeli nesih hattıyla ve çift sütün üzerine 15 satırda yazılmıştır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.

Bu yazma eseri birkaç kütüphaneye sordum, başka bir nüshasına tesadüf etmedim.

Hicri 915-917 yıllarında yazılan ve 1950 beyitte hitam bulan, elli (50) başlıkta toplanan bu eser hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra eserin "Fihrist" kısmındaki konu adlarını nakledelim:

- 1 - İmânen eyle sâbit olur beyân ider.
- 2 - Resul Hazretliniñ sünnetin beyân ider.
- 3 - İlmiñ faziletleriñ beyân ider.
- 4 - Ta'limiñ ve ta'limiñ sünnetlerin beyân ider.
- 5 - Kur'an okumağın sünnetlerin beyân ider.
- 6 - Kur'an-ı Şerif'in ri'ayetin beyân ider.
- 7 - Muşhaf yazmağın sünnetlerin beyân ider.
- 8 - Taharetin sünnetlerin ve edeblerin beyân ider.
- 9 - Mescid ve yabmağı sünnetlerin ve edeblerin beyân ider.
- 10 - Ezan okumağın sünnetlerin beyân ider.
- 11 - Namâziñ faziletlerin beyân ider.
- 12 - Nafile nâmaziñ faziletlerin beyân ider.
- 13 - Cum'aniñ faziletin beyân ider.
- 14 - Bayram günleriniñ faziletin beyân ider.
- 15 - Duaniñ sünnetlerin ve âdabların beyân ider.
- 16 - Zikrin ve tesbihiñ sünnetlerin beyân ider.
- 17 - Salavat-ı Şerif'in sünnetlerin beyân ider.
- 18 - Tevbe ve istiğfârın sünnetlerin beyân ider.
- 19 - Zekât ve sadaka vermeğın sünnetlerin beyân ider.
- 20 - Şavm'ın faziletin beyân ider.
- 21 - Hacca varmağın faziletlerin beyân ider.
- 22 - Aşûreniñ faziletlerin beyân ider.
- 23 - Ay ve güneş tutulduğun beyân ider.
- 24 - İstişkâ namazın sünnetlerin beyân ider.
- 25 - Helâl kesb itmeğın faziletlerin beyân ider.
- 26 - Haramdan perhiz itmeği beyân ider.
- 27 - Mâ'kûlâtın sünnetlerin beyân ider.
- 28 - Su içmeğın sünnetlerin beyân ider.
- 29 - Giyecek giymeğın sünnetlerin beyân ider.
- 30 - Bina yapmağın sünnetlerin beyân ider.
- 31 - Yürümeğın sünnetlerin beyân ider.
- 32 - Sefer itmeğın sünnetlerin beyân ider.
- 33 - Uyumağın sünnetlerin beyân ider.
- 34 - Sözleriñ sünnetlerin beyân ider.
- 35 - Hakla musahabet itmeğın sünnetlerin beyân ider.

- 36 - Dostluk itmeğün sünnetlerin beyân ider.
 37 - Mecliste oturmağın sünnetlerin beyân ider.
 38 - Hacet taleb itmeğün sünnetlerin beyân ider.
 39 - Ziyafetin sünnetlerin beyân ider.
 40 - Koñşuluk hakkını beyân ider.
 41 - Nikâhın sünnetlerin beyân ider.
 42 - Yâdlar ile musahabet itmeğün beyân ider.
 43 - Oğul üzerinde atanın, ananın hakkın beyân ider.
 44 - Zevl i-erhâmın hukukun beyân ider.
 45 - Kul ve kuruşun hukukun beyân ider.
 46 - Sair mañlûkâtın hakkın beyân ider.
 47 - Emr-i ma'ruf nehy-i münker itmeği beyân ider.
 48 - Kadılık ve müftilik ve riyâset beyân ider.
 49 - Âza sünnetlerin beyân ve iyân ider.
 50 - Cenneti sormağın sünnetlerin beyân ider.
 (???????????)

"Bi'smi'llahi'l-rahmâni'l-rahîm"

Çu bi'smi'llâh oldu ibtidâsı
 Yine hamd ile olsun intihâsı

Cihânda kamadı gitti gelenler
 Yirine bir eser kodu bilenler

Anun kim eyyu adı kalmamuşdur
 Sanasun bu cihana gelmemüşdür.

Dimişlerdür bu sözi ittifakı
 Kişinin adıdır alemde bâkî

Kişide üç hüner olsa revadur
 Bunlardan hâli olmak ne-revadur

Biri'ilm ü biri dâhi sehavet
 Birisi dâhi oldur kim seca'at

Bûlardan hiç birisi sende var mı
 Anlamağa sebep ola mudâmı

Ganilik yok sehâvet idesün sen
 Koyluk yok seca'at idesün sen

İlmde ol kadar mâhîr değılsen
 Molla safına kâdir değılsen

Elünde yogise mâlû menâun
 Dilünde varise söyle mecâlün

Misaldür bu sözi unutmak olmaz
 Kurı geldin yine boş gitmek olmaz

Hazer kıl esmeden mevtün yılından
 komaz berceste ömrün hasilundan

Hazan irüp solar ömrün baharı
 Ne gül kalur bu dünyada ne hârı

Olursun akıbet mevt ile fâni
 Sana oldur hayatı câvidânı

Bu yolu akîl olan çaldı çapdı
 Kimi Hac itti kimi köprü yapıdı

Benüm de bu idi Hakk'dan muradım
 Du'ayile iniledirdüm adum

kaza atdık da mevt okun nişâne
 Siper olan odur ol vakt-i cânê

Kader camını sunduk da memâtun
 Yirinde öldürür devrün hayatın

Harab olmağa yüz tuta çü hâne
 Tayak olan odur ol saybane

Kefen giydikde bu cismin turabı
 Hüda rahmet suyundan döke âbı

Çürüyüb hâke olıcak üstühanum
 Anınla şâd ola ruh-ı revanım

Bu derd ile cihânı dil gezerdi
 Gamiyla bağrunun yağı sızardı

Bu mânâda var idi ıztırabum
 Ne suretten görüne feth-i babum

Yakın olmuşdı sittine başum
 Akardı daime derd ile yaşum

Zamanın Bayazıd'i Bin Muhammed
 Ki oldur serveri sâhân-ı sermed

Fenâ mülkünde şahenşah-ı adil
 Bekâ darında Firdevs ola menzil

Olurdum Şehr-i Kostantin içinde
 Behişt oldur ki huri ayn içinde

Murid olmuşdum bir Pir'e anda
 Ki cümle alem ol kapuya bende

Ana da söyledim vardım bu zazı
 İnayet perdesinden açdı razı

Gözümü hab-ı gafletten uyardı
Dilüm ab-ı hayatıyla suvardı

Didi kudret var ise söyle turma
Kitab-ı şir'i-şi nazm ile turma

Niçe üstad anı şerh eylemişdür
Anın vasfında çok söz söylemişdür

Var ilet Hazreti Paşa'ya ânı
Kim oldur gâzilerin kâmrânı

Hem anun kapusunda bendesi ol
Gice - gündüz dua guyandesı ol

Viren her mânâya oldur cevabı
Hem anın adına bağla kitâbı

Kılan her hastaya oldur şifâyı
İden her dertlüye oldur devâyı

Gözünü zümre-i iyân-ı millet
Diyası mecmua-ı erkân-ı devlet

Felekde subh-ı şer'in âfitâbı
Falakda Şam-ı adlin mâh-ı tabı

Derencil banın ol başın kesüpdür
Gaza şemşirin ol arşda asupdur

Adı Yakub gâzidir hem anın
Kim oldur Haydar-ı âhir zamanın

Hemin dil murgi pervaz itdi uçdı
Serverinden aceb sevdâya düşdü

Hevesle canu dilden tâlib oldı
Aradı Şeriat'ül İslâm'ı buldı

Ki bir üstâd anı tasnif itmiş
Zihi alim ki hoş telif itmiş

Sahabe sünnetiyle mülmesa
Molla san'atı ile müsanna

Hadis-i Mustafa anda mübeyyen
Tarîkî enbiya anda müeyyen

Kelâmullah tefsiri ahadis
Anı sanma ki nehbar-ı havadis

Hudâ'nın buyruğı ilm ü şeriat
Tarikat isteyen bulur hakikat

Ne hâcet isterisen anda mevcud
Dile anda bulasın cümle maksud

Velakin her kişi bilmezdi anı
Ki lafzından alamazdı ma'nı

Arab lafzıyla benzerdi arusa
Ki değme kişiye virmezdi bûse

Hudâ fırsat virirse ger makale
Vucudum şemsi irmezse zevâle

Didim bir gevheri nazm ideyin ben
Yiyüp ol şekerı hazm ideyin ben

Veli yogidi kudret nazma bende
Zaruri düşdi bu dil merg-u bende

Didim var mı aceb bu derde çâre
Didiler kıl bu yolda istihâre

Meğer bir gice dotun içinde turdum
Teessüf eyleyüp yüz yire urdum

Tevazzu birle turmuşdım namâza
Namazdan sonra başladım niyâza

Înâyet isteyü dergâh-ı Hakk'dan
Delâlet isteyü ol râh-ı Hakk'dan

Yüz vurup Hâlîk'a Kıblâ-yı kadre
Tazarru eyleyüb vardıkda vecde

İrüşdü Cenâb-ı Hakk'dan beşâret
Bu derdin nazmına oldu işâret

Ki saldım ana fikrim bülbülünü
Girüb gülzarına dirdi gülünü

Gönül şehbâzını saldı bağına
Mekân-ı keyken aldı kıyneysine

Alup basanından anın mu'cizini
Nikâbın kaldurub açdı yüzini

Kesad itdi anun kıymetlü taşın
Kim ister rayikan olsun kumaşın

Sıgnub halka nazm eylüdüm hoş
Arab şahına Türk'ü işledim uş

Çıkarub giydüğü şah-ı abayı
Giyürdüm eğnine rumî kabayı

Bu derdi bahr-ı dil olmakda bahri
Makâm olmuşdı Kostantin şehri

Ümidim var ki düz ola yegâne
Düz ol vaktin olur ki ol habgâne

Ki lutf-ı anların hâki zerreyler
Kabûli kimyâdur gevher eyler

Nazar kılursa ol kalmaya methure
Güneş gibi ola alemde meşhure

İderüse can-ı dilden ana meyli
Ana rağbet idiser halk-ı hayli

İnayet güzele ger bak ol mah
Ne dilerse dileğin vire Allah

Stanbul içre olub iptidası
Demürhişar'da oldı intihâsı

Bu dil levhine nakş itdüğünde kudret
Tokuz yüz on yedi olmuşdı Hicret

Dinüp fihirist ebyâtı yazıldı
Adetle elli bab üzre düzildi

Kitâbı nazm iden adın komuşdur
Adına Ravatü'l İslâm dimişdür

Dil uzadub iderlerse hitabı
Sözüm yok muhtasar kıldım kitâbı

Bu denlü söyleyibildim dilimden
Ki yazdım geldügi miktar elimden

Kişi kim ilm-i Kur'an ehlüdür ol
Ânı okur ki imân ehlüdür ol

Okumayan okudub dinleyenler
Zebâni Türk'dür pes anlayanlar

Eğerçi oldı mânâ çok âzâde
Murad-ı Abidin'in Hud duâde

Âlâ ey rahmet umanlara Hudâ'dan
Unutmanız bu miskini duâdan

El bab-ı evvel imân ne ile sabit olur anı beyan

ider.

Evvela iman nedür bilmek gerek
Pes ana göre amel kılmak gerek

Oldur iman bileler Hak varlığın
Ham dahi tevhid ideler ki birliğin

Hen Muhammed Hak resülüdür anın
İsa Peygamber de kuldır anın

Dahi gökden her ne kim indi kitab
Cümle Hakdandır hitabı hem sevab

Hak durur cennet-cehennem hem azab
Hem terazü hem Sırat hem hisab

Hem cehennem maliki Rıdvan dahi
Cennet içre huriler Gilman dahi

Hakdurur Mekke-Medine hen salât
Hem tavaf-ı Haç oruç hem de zekât

Hakdurur hem mucizat-ı enbiya
Hem terazü hem Sırat hem hisab

Hem cehennem maliki Rıdvan dahi
Cennet içre huriler Gilman dahi

Hakdurur Mekke-Medine hen salât
Hem tavaf-ı Hac oruç hem de zekât

Hakdurur hem mucizat-ı enbiya
Hem keramet hakdurur hem evliya

Yidi kat gök yidi yir hem zulem
Arş-ı kursi-yi levh-i mahtuz hem kalem

Kâtibi Hak vardurur mevt-i hayat
Yazar anı levha oldurur Hak berat

Anası karnında ilen muşşeki
kimin yazar sa'id kimin şaki

Kini yapar kimin yıkar ol
Kimine kudret göziyle bakar ol

Hiç o yıkdığını kimse yapamaz
Hiç o yıkdığını kimse yıkamaz

Ol ileri çekdügi gelmez gerü
Ol gerü çekdügi gelmez ilerü

Tanrı emri ile olur hesab-ı hayr u şer

Eyle buyurmuş anı hayr'ul beşer

ŞİİR VE MÛSİKÎNİN İZDİVACI YAHUT "DORUKTAN DORUĞA GÜFTE ŞAİRLERİ"

Mehmet Turan YARAR Doruktan Doruğa Güfte Şairleri, Antakya, 1992, 391 sayfa.

Prof. Dr. Abdulkerim ABDULKADİROĞLU

G.Ü. Türk Dili Edebiyatı
Bölüm Başkanı

Sanat, icra edenlerin ve ondan anlayanlarla zevk alanların yüksek morallerle yaşamalarını sağlayan unsurların başında gelir. Meslek edinilen sanatlar olduğu gibi hobi olarak yapılanları da vardır. Bunlarda başarıya ulaşmak için, özellikle mesâiye bağlı olanların, tatil gün ve saatleriyle istirahatlarından fedakârlık etmeleri şarttır. Günlük hayatın sıkıntılarını ve monotonluğunu, âdetta def etmek için, güzel bir uğraşı ile hem-hâl olmaktan başka çâre yoktur; onların üstesinden böylesi güzel meşgalelerle gelinebilir.

Meslek edinmenin ötesinde zevk için yapılan işlerin ve belli düzeyde beceriye sahip olduktan sonra icrâ edilen sanatların başında edebiyat, mûsikî, resim, hat ve süsleme sanatları ile bunların benzerleri gelir. Bunlar, bir dereceye kadar vehbî olarak (doğuştan kabiliyetle) yapılabileceği gibi kesbî olarak (çalışarak kazanılan) da elde edilebilir. Vehbî kabiliyete kesbî çalışmalar da eklenince çok daha mükemmel sonuçlar alınacağı hususu inkâr edilemez.

Geniş açıdan baktığımızda edebiyat, insanlara hayatın gerçeklerini öğreten; uğraşanları, yüksek moralli ve uzun ömürlü yaşatan bir bilim ve sanat dalıdır. Türk edebi-

yatı zengindir. Çünkü Türk dili ve Türk kültürü zengindir. Klâsik edebiyat, Türk halk edebiyatı, âşık edebiyatı, tekke edebiyatı... gibi sınıflara ayrılması; manzûm mensûr, her şubede sayısız eserlerin bulunması gibi müsbet sonuçlar, insanların ilgi ve çalışma alanları ile zevkleri doğrultusunda, bunlardan biri ile uğraşmalarını netice verir. Bu hâl o dereceyi bulur ki kişinin esas mesleği ve kariyeri ikinci plânda kalır, hatta unutulur, fakat hobi olarak başlayan bu gayretler, onun, geleceğe intikalini ve unutulmamasını sağlayan kuvvetli bağlar oluverir. Meselâ Alâaddin Yavaşça'nın hekimliğini bilen bilmeyen binlerce insan vardır, bilmeyenlerin sayısı çok daha fazladır, fakat bestekâr, icracı ve koro şefi olarak kendisini tanırlar; en sade bir ifade ile "şarkıcı" deyiverirler.

Burada kitabını tanıttığımız Mehmet Turan Yarar beyefendi de böylesi bir zâttır. Asıl mesleği veteriner hekimlik olan dostumuz edebiyata ilgisinin başlangıcını şöyle anlatıyor : "Bende ilk merak anemden başlar, Onun mektupları, mektuplarda yazılı şiirler dikkatimi çeker, okurdum. Daha sonra Antakya Lisesi orta kısmında Türkçe öğretmenimiz, rahmetli Nedime Ersan, bende ilk defa aruz sevgisini uyandırdı. Adana Erkek Lise-

si'nde okudum. Rahmetli Şevket Kutkan ve Arif Nihat Asya hocalarım oldular. Özellikle Elbistanlı olup Mekke doğumlu olan Şevket Kutkan Arapça'yada son derece vakıf biri idi".

M. Turan Yarar yaşayan ve aruzla yazan şâirlerimizdendir. Aile eğitimine ilâveten ilk ve orta öğretimde, kuvvetli hocaların tedrisinden geçmenin, bir gencin geleceğinde ne derece mühim rol oynadığının başarılı bir örneğini Turan Yarar bey'in hayatında görmekteyiz.

Güfte yazarı ve bestekâr da olan şâirimizin son eseri olan **Doruktan Doruğa Güfte Şairleri**, memleketi olan Antakya'da, 1992 yılında basılmış. 24x16 cm. ebadında, 391 sayfa olan kitap için Avni Anıl, Sadık Ayhan İpek ve Mehmet Tekin beyler birer takrîz yazmışlardır. Kişilinde olduğu gibi ifadesinde de tevâzuunu açıkca gördüğümüz M. Turan Yarar, "Birkaç Söz" başlığı ile yazdığı takdimde; "Binlerce, hattâ on binlerce kaynağa dalıp çıktıktan, alın teri ve göz nuru döktükten sonra, böyle eksikleri gizlenemez bir çalışma ortaya koymanın ne gereği vardı, düşüncesine kapıldığım oldu elbette. Ama hemen arkasından 'Burada yaptığım, başka araştırmaların bir yan ürünüdür, doğal olarak

eksikleri görülecektir; önemli olan, eksiki değil, yanlış en az ürünler vermektir.' diye kendimi kendime karşı savunmaya çalıştım..." demektedir.

Güfte şâiri olarak toplum 154 şâirin dahil edildiği kitaba Yunus Emre ile başlanmıştır ve bir ölçüde yaşayan şâirler de alınmıştır. Şâirlerin kitaba alınışlarında isim sırası esas tutulmuştur. Kitap içinde alfabetik sıra yoktur, fakat sonunda bulunan Şairler Dizini, bu sıraya göredir ki aranan güfte şâiri rahatlıkla bulunabilmektedir. Bu dizine göre kitaba 154 güfte şâirinin alındığını öğreniyoruz. 256-361'inci sayfalarda kendi hayatına da yer verilen M. Turan Yazar'ın, 67 şiiri bestelenmiş; bunlardan bazılarının birden fazla makamda ve başka başka bestekârlarca da besteleri yapılmıştır.

Güftelerin, şâirlerine göre kendi içlerinde alfabetik sıralı ol-

ması, takibi kolaylaştırmaktadır. "Şâirlerin Dizini"ne ilâveten, bestekârların adlarına göre bir dizin daha yapılarak, kitap sayfalarındaki besteleri ile irtibat kurulması; hatta kitap içindeki bütün mısraların alfabetik sıra ile verilerek yanlarında şâirlerinin yazılması şeklinde ayrı bir dizin verilmesi, başka başka cihetlerden de faydalı olurdu. Yeni baskısı yapılması halinde bunları tavsiye ederiz.

Kitabın en büyük eksikliği, güftelerin sadece birinci mısralarının verilmekle yetinilmiş olmasıdır. Güftelerin tamamı verilmiş olsaydı bu çalışma en azından eldeki gibi dört cild olacaktı. Arşivinde bu imkânın da bulunduğunu bildiğimiz M. Turan Yazar, emekli maaşı tasarrufu ile bastırmaya muvaffak olduğu bu kıymetli çalışması ile güç olanı başarmıştır.

Edebiyat ve mûsikî gibi sanatın ve bedî zevkin zirvede

birleştiği böylesi eserlere resmî ve özel kurum ve kuruluşların sahip çıkmaları lâzımdır. İşte o zaman yazar olarak fikir ürünleri ve el emeklerinin bastırılması düşüncesi ve fedakârlığından kurtarılacak olan araştırmacılarımız, ilim ve fikir adamlarımız, geleceğe dönük çok daha faydalı eserler verecekler; Türk kültürüne armağan olmak üzere her türlü birikimlerini ortaya sereceklerdir.

Şâir, güfte yazarı ve bestekâr M. Turan Yazar beyefendiyi hem yazar hem de el emeği ve göz nurunu bastırarak istifadeye sunan fedakâr biri olarak tebrik ile bu el altı eseri, sahalarında çalışma yapanlarla konuya ilgi duyanlara tavsiye ediyor; birer nüshasının Türkiye kütüphanelerinde bulundurulması için Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nün dikkatlerini çekmek istiyoruz.

"MÜLTECİ KAMPLARINDAN KARAÇAY - MALKAR TÜRKÇESİ MEKTUPLARI"

İsmail DOĞAN, Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları, Karaçay Kültür Derneği, Konya - 1992, 95 s.

Kemal GÜLER

Bilim Uzmanı

İsmail Doğan'ın bu çalışması, Ramazan Karça ile Dr. Phil. Hamit Zübeyir Koşay'ın "Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler. (Ankara 1954)" adlı çalışmalarından sonra, bu güne kadar Türkiye'de Karaçay-Malkar Türkçesi'ne dair yapılmış en hacimli metin yayımıdır.

Doğan, 93 sayfalık çalışmasının ilk bölümünde (s. 1-15) Karaçay-Malkar Türklerinin coğrafyasına, nüfuslarına, Kafkasya'daki ve Türkiye'deki durumlarına, komünist rejimden önceki hayatlarına, uğradıkları katliamlara ve iktisatlarına dair bilgiler veriyor. Genel bilgi edinmek amacıyla başvurulabilecek bir kaynak niteliği taşıyorsa da, "Karaçay-Malkar Kuzey Kafkasya'da töre, kültür, tarih ve dil açısından Türklüğü temsil eden en önemli Türk boyudur." (s. 9) türünden hissi ifadelerle, "Kafkasya'da Gürcü, Ermeni, Oset, Çeçen, İnguş, Adige, Çerkez, /.../ Kaytak, Kumuk v.b.

kavimlerin yanında Türklüğü Avar, Nogay, Kıpçak, Azeri ve Karaçay-Malkar boyları temsil eder." (s. 9) gibi bilgi yanlışları, söz konusu bölümün bu niteliğine gölge düşürmüştür. Bilindiği gibi, araştırmacının Kafkasya Türkleri arasında saydığı Avarlar Türk değil, sadece müslümandırlar ve dilleri Kuzeydoğu Kafkas dilleri grubundandır1, Türk olmayan kavimler arasında sıralanan Kumuklar ile onların bir boyu olan Kaytaklar ise, Türktürler ve Karaçay-Malkar Türkçesi'ne çok yakın bir Kıpçak şivesi konuşurlar2, Ayrıca bu gün ne Kafkasya'da ne de başka bir yerde, kendisini Kıpçak diye adlandıran veya adlandırılan bir boy yoktur. Bu kelime

bugün, tıpkı "Oğuz" gibi, malûm şiveleri konuşan Türk boyları için, yalnızca ilmi literatürde kullanılan genel bir terimdir.

Araştırmacının dikkatinden mi kaçmıştır, yoksa baskı hatası mıdır, bilemiyoruz, fakat "mektupların el yazmasıyla kaleme alınmış olması" (s. 6), "bindirilmiş zırhlı birlikler" (s. 12), "bindirilmiş komünist birlikler" (s. 13) ifadelerindeki altlarını çizdiğimiz kelimelerin alışılmadık kullanılışları, "Bu da gerek Türklük dünyası içerisindeki gerekse bulunmuş oldukları milletler topluluğu içerisinde nüfusça az sayıda olmalarına, buna

Araştırmacının dikkatinden mi kaçmıştır, yoksa baskı hatası mıdır, bilemiyoruz, fakat "mektupların el yazmasıyla kaleme alınmış olması", "bindirilmiş zırhlı birlikler", "bindirilmiş komünist birlikler" ifadelerindeki altlarını çizdiğim kelimelerin alışılmadık kullanılışları... okuyucuyu rahatsız ediyor.

karşılık bir çok kıyımaya uğramalarına rağmen varlıklarını asimile olmadan koruyabilmişlerdir." (s.11) gibi fiil-fail uyumsuzluğunun bulunduğu cümleler ve kelime gruplarının bağlantısı için gerekli olan eklerin olmadığı "Karaçay-Malkar Türklüğü en kesin delil ise dil malzemesidir." (s. 7) gibi

yapılar okuyucuyu rahatsız ediyor.

Çalışmanın konusunu teşkil eden ikinci bölüm (s. 19-90) ise, II'nci Dünya Savaşı yıllarında Karaçay-Malkarlıların Romanya, İtalya, Almanya ve Mısır mülteci kamplarından, daha sonra Türkiye'ye gelebilenlerin Türkiye'nin muhtelif yerlerinden, Maltaya'daki yurttaşları Yusuf Baksan Efendioğlu'ya yazdıkları 150 civarındaki mektuptan seçilmiş 23 mektubu ihtiva etmektedir. Bunlardan 21'i deşifre ve çeviri olarak verilmiştir. Kalan 2 mektuptan birinin (s. 32) yalnızca Türkiye Türkçesine çevirisi vardır. Mektubu yazan Necmeddin "senin adresinde ne iş yaptığın yazılı ama bir Türkçeyi az bil-

diğimiz için senin ne iş yaptığını anlayamıyoruz onu da bize yaz" talebinde bulunduğuna göre mektubun Türkiye Türkçesi'yle kaleme alınmış olması ihtimali pek zayıf olup, orijinal Karaçay-Malkarca metni unutulmuş olmalıdır. Diğerinin (s. 88-90) -12.7.1955 tarihli M. Korkabop imzalı mektubun - ise, doğrudan Türkiye Türkçesi'yle kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir, çevrilmiş hissi vermemektedir. İlk 20 mektup gönderildikleri tarih sırasına göre (13.08.1947 - 10.10.1950) dizilmiş, bunları tarihsiz 2 mektup ve 12.7.1955'de (Afyon) Çay'dan yazılmış 1 mektup takip etmektedir. Kitabın sonunda ise bir fotoğraf, "Karaçay-Çerkez Otonom Bölgesi" adı altında bir harita³ ve Botaş Ulu Hamit'in **Curtum** "Yurdum" adlı bir şiiri ve Türkiye Türkçesi'ne çevirisi bulunmaktadır. Mektuplar, olayları bizzat yaşayanların kaleminden, Karaçay-Malkar - kısmen Kuzey Kafkasya - tarihinin 1917 Bolşevik ihtilali'nden 1944 Sürgünü'ne kadar süren kritik dönemine ve II'nci Dünya savaşı sonrasındaki Türkiye'nin mülteci politikasına ışık tutan bilgileri ihtiva etmeleri sebebiyle, dil malzemesi olmanın yanı sıra, hiç şüphesiz tarihî kaynak niteliğindedir.

Bağlama (kontekste), söz dizimine, fiilin kipine ve zamanına yeterince dikkat edilmeyip, kelimelere de bir takım yakıştırma manalar verildiğinden, çeviriler, örneklerde de görüleceği gibi, genellikle eksik, isabetsiz veya tamamen yanlış.

Araştırmacı, deşifrede kullandığı harflerin, hangi sesleri, mektupların yazıldığı alfabe'deki hangi harf veya harfleri karşıladığına dair hiç bir bilgi vermemiş, - galiba rahat okunur bir metin ortaya koymak amacıyla olacak - hiç bir ilâve harf veya ayırıcı işaret kullanmadan, mektupları normal alfabe ile deşifre etmekle yetinmiştir. Farklı fonetik değerlere sahip olmaları sebebiyle, Karaçay-Malkar alfabesinde farklı harflerle karşılanan 2, bazen 3 ayrı sesin tek bir harfle gösterildiği görülmektedir : Mesela /n/n ve ñ seslerini; /g/g, y ve q seslerini karşılamaktadır. Bunun yanı sıra deşifredeki tutarsızlık; yani kelime ve eklerin, bazen aynı sayfada, iki veya daha fazla şekilde yazılmaları (1), okuma ve imlâ yanlışlarının bolluğu (2) metni yer yer zor anlaşılır, hatta bazen tamamen anlaşılmaz ve manasız kılıyor :

(1) cıl "yıl" = 3 defa ç ile cıl, 3 defa da c ile cıl (s. 19); köp "çok" = 2 defa b ile köb, 4 defa p ile köp (s. 41); sau "sağ, canlı" = saulug, sau (s. 25), sauyluglu (s. 30), savluk (s. 36); gızıw, qızu "sıcak, hararet" = gızıv (s. 19), gızıuv, gızıu (s. 33), kıziv (s. 74) vb.

(2) ıynıkıbidı? (s. 25), *arıyuv caşırın (s. 26) < arıw caşçığı "güzel oğlu"; *çiik (gagıtını)? (s. 52); *çiib sanab < cıyib sanab "yığıp sayıp" (s. 54); *kavayık (s. 68) < quwanayıq "kıvanalım, sevinelim"; ölibiznibiz? (s. 80); *kerüge < körürge "görmeğe" (s. 81) vb.

Bazen iki kelime yanlış bir okuyuşla birleştirilip tek bir kelime gibi yazılırken; barabla (s. 20) [bar bıla "var bunlar"], siydetip (s. 25) [süd etip "yargılayıp"], bazen de bir kelime bölünerek 2 ayrı kelime gibi yazılmış; bilgeni bizge köre (s. 25) [bilgenibizge köre "bildiğimize göre, bildiğimiz kadarıyla"]. Bilhassa çevirilerde, Karaçay-Malkarca metnin paragraf düzenine uyulmayıp, konu itibarıyla de bir bütünlük arzettiği açıkça görülen bir paragrafın ikiye bölünerek 2 paragraf yapılması veya takip eden paragrafla birleştirilmesine de rastlanıyor : (bkz. s. 21., 39., 86.)

Bağlama (kontekste), söz dizimine, fiilin kipine ve zamanına yeterince dikkat edilmeyip, kelimelere de bir takım yakıştırma manalar verildiğinden, çeviriler örnekte de görüleceği gibi, genellikle eksik, isabetsiz veya tamamen yanlış. Örnekler - sırasıyla önce deşifre metin, sonra çevirisi olmak üzere - yanlış olup olmadıklarına bakılmaksızın, orijinal imlâlarıyla aynen iktibas edilmiştir. Sadece manayı bozacak derecede yanlış okunmuş

kelimeler * ile işaretlenerek, yanlarında köşeli parantez içinde yatık çizgi ile ayrılarak yazılan rakamlardan ilki, deşifre metnin, ikincisi, çevirinin sayfa numarasıdır. Bunu, gerekiyorsa, köşeli parantez içinde verdiğimiz kendi açıklamalarımız ve çeviri tekliflerimiz takip etmiştir. Eğer örnek çok uzun bir cümleden veya cümlelerden oluşuyorsa, anlamın bozulmamasına özen gösterilerek /.../ işaretiyle kısaltılmıştır.

/.../ seni üydeginden em ahlularından /.../ senin adresinden ve ev ahalisinden /.../" (19/21). [üydegi "aile fertleri, çocuklar ve zevce" anlamlarına gelir, bu sebeple "senin aileden ve akrabalarından" şeklinde çevirilmesi gerekir.]

* Nasan [Hasan] Hacını *siydetip [süd etip] Sibirge igenedile da anda auşhandı Nafisat aurub üde ölgändi. İstanbul aman zat bolmay bizden sau (s. 25) elde galgandı. Sapuv da sau *saramat [salamat] üde galgandı /.../ "Hasan Hacı'yı, Sibiryaya gönderdiler. Orada yaşıyordu. Nafisat hastalanıp öldüler. İstanbul, kötü bir yer olmasın. Bizden sağ kalan Sapuv da sağ selamet evde kaldı." (25/28). [İstanbul şehrinin kontekste yeri olmadığı açıktır. Anadolu'da kız çocuklarının Mekke Medine ve başka şehir isimleriyle adlandırılmaları gibi, Karaçay-Malkarlılarda da çocuklara Astrahan, Cambul, Kitay, Kırım, Koban, Misir, İstanbul gibi yer isimlerinin verilmesi geleneği vardır.⁴ Kısacası burada İstanbul şahıs ismi olarak anlaşılmalıdır. "Hasan Hacı'yı yargılayıp Sibiryaya göndermişlerdi de orada öldü, Nafisat

hastalanıp evde öldü. İstanbul'a kötü (hiç) bir şey olmayıp, biz ayrılırken sağ (salim) köyde kaldı. Sapuv da sağ selamet evde kaldı."

Hamit Almanlarda pilende bolgandı annan sora bilmeybiz. Hamit Almanya'da falan olmuştu ondan sonrasını bilmiyoruz. (25/28). [*pilende kelimesinin "falan" ile bir ilgisi olmayıp, - yanlış yazılmış veya yanlış deşifre edilmiş- bir yer adı olduğuna kuşku yok. Cümle "Hamit Almanya'da *Pilen'de idi, ondan sonrasını bilmiyoruz." şeklinde çevrilmelidir.]

.../ bolsa da sen sorganlaga *bilgeni bizge köre [bilgenibizge] hapaqların cazayık. "Bununla birlikte seni soranlara bilenlere haberlerini veriyoruz." (25/28). ["/.../ bununla birlikte, bildiğimiz kadarıyla senin sorduklarının (sorduğun kimselerin) haberlerini yazalım.]

Anabız Urguat, Paşahan sauvgalgandıla, sayrıv (?) Sibir'de ölgendi. "Anamız Urguat Paşahan sağ kaldılar. Fakat, hastalanarak Sibiryada öldüler." (26/28). [iki cümleden ilkinin fiili çoğul, ikincisinin tekil olup, iki cümleyi birbirine bağlayan "fakat" manasında "alay, alay bol-yanlıqya", veya "bolsa da" gibi bir edat da yoktur. Galiba yanlış okunmuş olan sayrıv kelimesinin Anadolu ağızlarındaki sayrı "hasta" kelimesiyle bir ilgisi olmayıp, şahıs ismi olduğu açıktır. Karaçay-Malkar Türkçesi'nde hasta kelimesinin karşılığı awruw'dur. "Anamız Urkuyat (ve) Paşahan sağ kaldılar, Sayrıv (?) Sibiryada öldü."]

"12 adamnan ölgeni da bar ne bolganı bilinmegenle da bardı. "12 adamın öldüğünü ya da kaldığını ne olduğunu bilmiyorum." (26/29). ["12 Adamdan öleni de var, ne olduğu bilinmeyenler de var."]

Hacikni sud etib Sibirge igenedile anda Avuşhan üydegisi Gürcü çanında Garayaz degende çaşay turgandıla. "Hacıyı kaybedip Sibiryaya gönderdiler. Orda Avuşhanın evdeşi Gürcü yanında Garayaz denilen yerde yaşayıp duruyorlar." (25-26/28). [süd et- "kaybet-" değil "yargılamak (mahkeme etmek)" demektir. avuşhan ise "kayboldu, yitti; öldü" anlamlarına gelir, şahıs ismi değildir. Ayrıca üydegi "aile fertleri, zevce" kelimesini evdeş ile Türkiye Türkçesi'ne çevirmek pek isabetli olmaz. Bizce çeviri "Hacik'i yargılayıp Sibiryaya gönderdiler, orada öldü. Aile fertleri, Gürcü tarafından Garayaz denilen yerde yaşıyorlardı." olmalıdır.]

.../ men eşitgen habarlara köre biz milletleden guralgın asker guamlanı aslamısın uruş boşalgan za-

manda zor bla ızlarına gaytargandıla. "Benim duyduğum haberlere göre bizim milletten kurulmuş olan askerî birlikler Ruslar gittikten sonra bile geriye zor dönmüşler." (33/35). [uruş "savaş" kelimesi uruş "Rus" ile karıştırılmış, boşal- "bit-, bitiril-" fiiline de "git-" anlamı verilmiştir. "/.../ benim duyduğum haberlere göre, bizim (gibi) milletlerden kurulmuş olan askerî birliklerin çoğunu savaş bittiği zaman güçlkle geriye döndüler (dönüşlerinde, terhislerinde zorluk çıkardılar)."]

Özdenlanı Anverni üsünden men bilgen habar 1943 cılda .../ "Benim bildiğime göre 1943 yılında Özdenlerden Enver'in yüzünden .../" (33/35) ["Özdenlerin Anver hakkında benim bildiğim : 1943 yılında .../"]

Hoculnı üslerinden aythan zatın kertidi .../ "Hoca hakkında söylenen şahıs kendisiydi .../" (33/34) [Hoculnı üslerinden isim tamlamasının tamlananından ve daha sonra gelen cümleden anlaşıldığına göre, çeviridekinin aksine tamlayan çoğul olmalıdır. Bu sebeple çoğul ekine sahip olmayan Hoculnı okuyuşu doğru olmaz, doğrusu Hoçulanı (sülale ismi Hoçula + nı) olabilir. Zat kelimesi Karaçay-Malkar Türkçesi'nde diğer pek çok lehçedeki gibi "şey, nesne" anlamlarına gelir. Kerti'nin de kendi (= Kar. - Malk. kesi) ile bir ilişkisi olmayıp, "doğru" anlamındadır. "Hoçuların (?) hakkında söylediğin şey doğrudur."]

.../ biz sorgan zatladan köb hapaqlar da çazgansa .../ "Bizi soran kimselere çok haber yazmışsın .../" (41/43). ["Bizim sorduğumuz şeylerden (şeylere dair) çok haber yazmışsın .../"]

Aythan zatlarımı bek carathandıla, .../ "konusduğum şahıslar pek ilgiydiler." (74/75). ["Söylediğim şeyleri pek beğendiler."]

Temir caldişe *gapalañnan [gaplannan] aslanlaca çan-çanına garab yardamlıg izleybiz .../ "Gündelikçiliğe başlayan Aslanla Temir beraberler. (34/35). ["Demir kafese kapatılan aslanlar gibi etrafımıza bakıp yardım istiyoruz."]

.../ manna alanı ketmeklikleri bek gıyındı kim manna garar endi alada ketdile deb. "Benim de onlar gibi gitmem çok zor, bana kim bakar, şimdi onlar da gittiler deyip düşünüyorum." (38/40). ["/.../ onların gitmesi benim için çok üzücü, onlar da gittiler, şimdi bana kim bakar diye."]

.../ endi bizge sormay bir adamga cuk bolma asın köp adamga berese *suratçılarını [suratçıklarını] .../ "Şimdi çok fazla adama yakınlaştı. Bir adamla

yakınlaşmayı bize sormuyor. Fazlaca adama şu anda senin adreslerini veriyor." (41/43). [Çeviri tamamen yanlıştır. Doğrusu bizce ".../ şimdi bize sormadan hiç kimseye (kimseyle) yakın (samimî) olma. Çok fazla adama veriyorsun resimlerini!" olmalıdır.]

.../ ne garannı bolsag da mında Europanı bilebiz anda Aslan kirbinu ne da öseni (?) bolmaganın bilebiz mında bizden bek gorgub gıslılıb kim da turmaydı. ".../ cahil de olsak Avrupa'yı biliyoruz. Orda Aslan gilin iyi olmadığının, toplanıp çoğalamadıklarını biliyoruz. Burda bizimkiler çok korku ve sıkıntı içindeler kimse duramıyor." (55-56/57). [Doğru deşifre edilip edilmediğinden emin olamadığımız "ösen" de bir hayvan ismi olmalıdır. "anda (Avrupa'da) aslan kirbini ne da öseni bolmaganın bilebiz" cümlesiyle, mektubu yazan Malkarlı Mahamet-Buniyamin kardeşler, Avrupa'da - söz konusu hayvanlar arasında olduğu gibi - kaba kuvvete dayalı bir hiyerarşinin, zorbalığın geçerli olmadığını bildiklerini ifade ediyor olmalıdır. Nitekim kontekst de buna tamamen uygundur. Bu sebeple ".../ ne kadar cahil olsak da, şunun şurasında Avrupa'yı biliyoruz, orada aslanın, kirpinin veya "ösenin olmadığını biliyoruz, burada bizden bir kimse de korkup çekinip durmuyor." şeklinde çevirilmesi gerekir, düşüncesindeyiz.]

.../ *kol kolnundan [kolumdan] kelse har tav elde birer asmak tüyül cuzuşer asmak kurub ol itleni barın da *tubun [tübün] eterem. ".../ elimden gelse her dağ memleketinde birer kişiyi asmak değil yüzer kişiyi asıp o itlerin hepsini de mahvederdim." (76/78). [asmak fiil değil nesne isimdir, "darağacı" demektir. ".../ elimden gelse her dağ köyünde bir darağacı değil yüz darağacı kurup o itlerin hepsinin de kökünü kazırım."]

Cella, Sapu, Culduz, Harib İbrahimcikni acıvunna öldüle ulla caş bolganedi. Allah sana caşau bersin .../ "Cella, Sapu, Culduz, Harip, İbrahim ızdıraplardan öldüler. Büyüyüp genç olmuşlardı. Allah sana bir versin, .../" (80/82). ["Cella, Sapu, Culduz garip İbrahimciğin acısından öldüler, delikanlı olmuştu. Allah sana ömür versin .../"]

Meşinala çürüy edile elektrika bla başınnan magıdanı özende fabrikaga keltire edile. "Makinalar engelleri aşıp, elektiriği ova içerisinden geçerek fabrikaya getiriyorlardı. (85/87). [Olay, madedin teleferik sistemiyle dağın zirvesinden vadideki fabrikaya taşınmasıdır. Çeviri: "Makinalar yürüyorlardı elektrikle, madeni, dağın zirvesinden vadideki fabrikaya getiriyorlardı."]

Mal gazauvat cıgar çillaga bek ulla ösgenedi, Alamanla kirgen çerleden gacırabız ne da Alamanlağa goymaybız deb komunistiile girganda köb etedile *ollanı [alanı].

Ellede elektrikalaz az az salına edi bolsa da almatlıg cogdu el çurtunu başında bek ulla magıdan cıg-

ganedi bek ulla zat baredi Kamukda suvnu ogarı çanında fabrikale işlegen edile. "Mal, savaşın çıktığı yıllarda pek çok çoğalmıştı. Almanları girdikleri yerlerden kaçırdık. Almanları bırakmayalım diye, fakat, komünistler, malların hepsini kırdılar. Memleketlerinde elektrik çok az bırakılıyordu. Olsa da pek iyi değildi.

Köylerde elektrikle az da olsa bırakılıyordu, memleketin başındakiler sahip çıkmaya çalışıyorlardı. Baştakilerden biri de çok büyük adamdır. Kamug'da suyun öbür tarafında, fabrikada çalışıyorlardı" (85/87). [Araştırmacının çevirisi mektupta ifade edilenden çok uzaktır. Bizce metin, "mal (davar, sığır, yıldı) savaşın çıkacağı yıllara doğru pek çok artmıştı, (hayvanları) Almanlar'ın girdiği yerlerden kaçırılmalı, ya da Almanlar'a bırakmayalım diye komünistler onları pek çok (onların pek çoğunu) kırdılar.

Köylerde az az elektrik tesisatları yapılıyordu, fakat pek ahım şahım (bir şey) yoktu. El Curtu'nun (dağ ismi?) başında pek büyük (bir) maden çıkmıştı, pek büyük rezerv vardı. Kamuk'da suyun yukarı yanında fabrikalar yapmışlardı." şeklinde çevirilmelidir.]

Malzemesinin yazımızın başında zikrettiğim özelliğinin yanısıra, neşir tarihindeki fevkalâde talihi zamanlamasıyla, İsmail Doğan'ın çalışması yalnızca Türk dili araştırmacılarının ve tarihçilerin değil, aynı zamanda dikkate değer bir amatör okuyucu kitlesinin ilgisine mazhar olabilir. Fakat araştırmacı, metin neşrinin ve çevirisinin gerektirdiği ilmî titizliğe yeterince riayet etmemekle, materyalin yukarıda sıraladığımız özellik ve avantajlarını lâyıkıyla değerlendirememiştir. Çalışma ilmî araştırmalarda kullanılmaya pek az elverişli ise de, yine kendisinin daha önceki iki yazısından5 sonra, ilgilenenlere bu kıymetli materyalin varlığını tekrar hatırlatmakla bir hizmet ifa etmiştir. Kendisine teşekkür ederiz.

Dipnotlar

1 Hadumod Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart 1990, s. 534.

2 Johannes BENZING, *Das Kumükische*. (=Philologiae Turcica Fundamenta), Wiesbaden 1959, s. 392.

3 Aslında harita yalnızca Karaçay-Çerkez Otonom Bölgesi'ni değil, aynı zamanda Kabardey-Malkar Otonom Cumhuriyeti'ni de göstermektedir.

4 Xubıyları MAGOMET, *Batmaz Culduznu Carığı*. Çerkesk, 1989. s. 232-233.

5 İsmail DOĞAN, "M. Aday Paşa'dan İnönü'ye Mektup", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 51/1991; "Mülteci Kamplarından Karaçay-malkar Türkçesi Mektuplar", *Türkiye Türkçesi ile 5 Mektup*, aynı dergi 53/1991.

KAYNAK ESER OLARAK MENAKIBNAMELER VE MUHYİ'NİN MENAKIB-I İBRAHİM GÜLŞENİ'Sİ ÜZERİNE

A. Y. OCAK, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler, 27-28, Ankara - 1982.

Himmet KONUR

DEÜ İlahiyat Fakültesi
Tasavvuf Tarihi Ar. Gör.

Arapça nekabe (ısabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak yahut haber vermek) kökünden türeyen menkabe (çoğulu menâkıb) sözlükte, öğrenülecek güzel iş, hareket ve davranış manalarına gelmektedir. Terim çoğul şekliyle ilk defa IX'uncu yüzyılda kaleme alınmaya ve derlenmeye başlayan hadis külliyatlarında, ashabın meziyet ve faziletleri için kullanılmış görülmektedir. Bundan başka tarihî şahsiyetlerin tercüme-i halleri, bazı zümrelerin övgüye değer işleri için kullanıldığı da olmuştur. Hatta, bazı mukaddes şehirlerin tasvirlerinden ibaret yazılara da menâkıb denildiği görülmüştür.

Bunların yanında bir de mankabe yahut menâkıb kelimesi tahminen IX'uncu yüzyıldan itibaren, tasavvuf tarihinde sūfîlerin ızhâr ettikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler manasına da kullanılmıştır¹. Neticede ele alınan sūfî ve çevresindekilerin kerametler ağıyla örülü hayatını anlatan ve menâkıbnâme adı verilen geniş bir külliyat oluşmuştur.

IX'uncu yüzyıldan itibaren tasavvuf akımlarının gelişmesiyle birlikte yaygınlaşan menkabelerin ilk örneklerine büyük velilerin yaşadıkları bölgelere ait tarih kitaplarında rastlanmaktadır. X'uncu yüzyıldan itibaren evliyâ menkabeleri, sūfî tabakatı kitaplarında yer almaya başlamıştır. İlk müstakil menâkıb kitaplarının yazılışı ise XI'inci yüzyılda gerçekleşmiştir. Yalnızca büyük mutasavvıflara özgü bu ilk menâkıb kitaplarından sonra çerçeve genişlemiş ve tarikat içinde önemli bir yere sahip her ermiş hakkında menâkıbnâmeler yazılır olmuştur. Özellikle XII'nci yüzyıldan sonra bütün İslâm dünyasında kuvvetli bir menâkıbnâme edebiyatı kendini hissettirmiştir. Arapça yanında Türkçe ve Farsça menâkıb kitapları da yazılmıştır.

Menâkıbnâmeler Türkler arasında çok fazla rağbet görmüştür. İlk Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ı konu edinen Tezkire-i Satuk Buğra Han'dan itibaren Türk toplumunda pek rağbet edilen alp eren hikâyeleri menkabevî bir tarzda anlatılmıştır. İslâmiyeti daha çok tasavvuf yoluyla öğrenen ve yaşayan Orta Asya Türkleri arasında şamanların ve budist azizlerin gösterdikleri olağanüstü hallerin hala canlı şekilde yaşıyor olması menâkıbnâmeler için yeterli zemini hazırlamıştır. Önceleri Türkler arasında sözlü bir gelenek halinde teşekkül eden menkabeler XIII'üncü yüzyıldan sonra Anadolu'daki canlı tasavvufî hayatın da etkisiyle yazıya geçirilmeye başlanmıştır. XV'nci yüzyıl ve sonrasında ise menâkıbnâme türü Osmanlı sahasında büyük bir gelişme göstermiş ve tekkelerin kapatılmasına dek yaygın bir şekilde sürmüştür. Türk edebiyatında 100'ü aşkın menâkıbnâme yazılmıştır.²

Bunların isimleri ve genel özellikleri hakkında A. Yaşar Ocak **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler** adlı eserinde yeterince bilgi vermişti. Biz bunlar içerisinden halvetiyye tarikatının Rûşeniyye şubesinin bir kolu olan Gülşeniyye tarikatının kurucusu **İbrahim Gülşeni**'yi konu edinen **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni**'den biraz daha detaylı olarak bahsederek bazı hususları dile getirmek istiyoruz. Muhyî-yi Gülşenî tarafından, Şeyhi Ahmed Hayâlî'nin teşvikiyle, Türkçe olarak yazılan eser hicrî 1013 yılında tamamlanmıştır. Eser incelendiğinde yayımlayıcının şu tesbitleri açıkça müşahade edilir. "Eserde İbrahim Gülşenî ve etrafındakilerin Tebriz'den başlayarak Mısır'da sona eren hal tercümeleri anlatılırken, o devirlerdeki bu bölgenin tarihî kısmen sosyal durumu, ünlü kişileri, bilginleri ve şairleri hakkında çok defa başka kaynaklarda bulunmayan ilgi çe-

kici bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler, eserin asıl konusuyla ilgili olanları adeta gölgede bırakır³. Bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, bazı konularda büyük bir boşluk doldurabilecek böyle bir eserin Türk Tarih Kurumu Yayınları (III. Dizi-s. 9) arasında neşredilmesinin ne denli isabetli olduğu anlaşılır.

Diğer menâkıbnâmeler gibi **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni** de pek çık ilim dalı için kaynak eser olabilecek niteliktedir. Ancak menâkıbnâmelerin genel özellikleri bilimmediinden olsa gerek, diğerleri gibi bunun da gerektiği kadar ele alınıp incelendiğini söylemek zordur. Menâkıb kelimesinin, vefilerden sâdr olan hârikulâde olaylara ad olan kerâmetle özdeşleşmiş olması, günümüz bilim adamlarını adeta bu eserlerden kaçırmıştır. Bu eserlerde hârikulâde olayların bulunduğu doğrudur. Ancak eserin tümü göz önünde bulundurulduğunda bunlar, **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni**'de olduğu gibi, genellikle çok az bir yekün tutar.

A.Y. OCAK age'de (33, 65-69) menâkıbnâmelerden azamî derecede yararlanabilmemizi sağlayacak, menâkıbnâmelerin özellikleri ve hangi konularda malzeme sağlayacağına dair çok ehemmiyetli bilgiler sunmuştur. Bu konuda biz de menâkıbnâmeleri yazılış gayesi bakımından ele alıp, **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni**'nin verdiği ipuçlarıyla, bazı açıklamalarda bulunmak istiyoruz.

Menâkıbnâmeler belirli "dünya görüşü" ve "hayat tarzı"nı benimsetmek gayesiyle yazılmış eserlerdir. Bu "hayat tarzı ve dünya görüşü" genel olarak tasavvufî hayat tarzı ve dünya görüşüdür denilebilir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için yazıya dökülebilecek her türlü malzeme ve vasita kullanılmıştır. İşte bu yüzden bu eserler pek çok ilim dalına kaynaklık edebilecek özelliktedir.

Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni'yi gözönünde bulunduracak olursak, bu eser tasavvuf tarihi açısından önemlidir; çünkü içinde, genelde tasavvufî dünya görüşünden, özelden tasavvuf müessesesi olan tarikâtlardan birisinin, Gülşeniyye'nin, kurucusunun yaşantısından ve görüşlerinden bahsedilmektedir.

Tarihle ilgilidir; çünkü eserde, Gülşeni'nin yaşadığı dönemdeki pek çok tarihî hadiseden bahsedilmektedir. Gülşeni, Anadolu, Azerbeycan ve Mısır gibi çok geniş bir coğrafî alanda, bir asırdan fazla hayat sürmüştür. Bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak devlet adamlarıyla ilişkisi olmuş; onları etkilemiş, onlardan etkilenmiştir. Özellikle Akkoyunlu devlet ricaliyle çok sıkı ilişkisi olmuştur. Eserde bunlardan başka İbrahim Gülşeni

ile ilgisi olmayan bazı tarihî hadiseler de yer almıştır. Gülşeni'nin yaşadığı dönemden sonra cereyan etmiş, eserin yazıldığı zamana kadarki bir takım olaylar da esere kaydedilmiştir. Devletler düzeyinde ifade edecek olursak, eserde Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevî, Memlûk ve Osmanlı devletleriyle ilgili çok kıymetli bilgi ve malzemeler vardır.

Eser edebiyat tarihimiz açısından da önemlidir. Döneminin yazı dili ve üslûbu hakkında bize bilgi vermektedir. (Meselâ bu eserle birlikte neşredilen XVII'nci yüzyıl'ın sonlarına doğru yazılmış olan, Şemleli-zâde'nin Şive-i Tarikat-ı Gülşeniyye'sinin, **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni**'ye göre, oldukça ağır bir dille yazıldığı ve burada farsça kelime ve terkiplere çok fazla yer verildiği dikkati çekmektedir.) Eserde yeri geldikçe Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerin zikredildiği de görülmektedir. Esere konu olan İbrahim Gülşeni aynı zamanda bu üç dilde şiirleri olan bir Türk şâiri'dir. Kaynaklarda onun baba tarafından nesebi Türk dilinin kurucusu (vâzıu'l-lisâni't-türkî) Oğuz Ata'ya dayandırılır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun, diğer tasavvufî eserler gibi, menâkıbnâmelerin de tasavvufî terimlerle örülü olduğu ve tasavvufî eserlerde günlük dilde kullanılan kelimelere bu anlamlarından çok farklı manalar yüklediği hiç bir zaman unutulmamalıdır. Bu açıdan bakılınca bu eserlerde adeta farklı bir lisan kullanıldığı söylenebilir. Bu da eserlerin anlaşılmasında ek bir güçlük doğurmaktadır. Başka bir güçlük de tasavvufî farklı "varlık" anlayışından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; mutasavvıflar "varlık"ı bir bütün olarak algılar. Varlığın hiç bir nev'i arasında fark görmezler. Mutasavvıflara göre var olmak bakımından hisler, hayaller, rüyalar ve fizikî şeyler arasında hiçbir fark yoktur. Onların gözünde fizikî dünyada olup bitenler kadar his, hayal ve rüya âlemindekiler de önemlidir. Onlar hayatlarını tanzim ederken daima bu sonucuları da göz önünde bulundururlar. Bunlardan aldıkları mesajı göre hayatlarına yön verirler.

Günümüz insanının genellikle duygularını, hayallerini ve rüyalarını görmezlikten gelerek hayat sürmesi ve böyle bir zihin yapısına sahip olması mutasavvıfları anlamasını büyük ölçüde güçleştirmektedir. Bu noktada günümüz insanının, psikanalizle birlikte, rasyonel bir çizgide olsa bile, rüyalara değer vermeye başlamış olmasına, bir noktada, onları mutasavvıflara yaklaştıracak bir adım gözüyle bakılabilir.

Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşeni'de "vâkıa" adı altın-

da bazı rüyalara ve bunların yorumlarına yer verilmiştir ki, psikolojinin dünüyle de ilgilenen bir psikolog için bunlar oldukça önemli bilgiler olsa gerek.

Bu eserde tıp tarihi açısından da önemli bilgiler vardır. İnsanların o dönemde kol çıkığı, göz rahatsızlığı, veba gibi hastalıklar için nasıl bir tedavi yöntemine başvurduklarına da rastlanmaktadır.

Bunların yanında eserde sosyoloji, eğitim, folklor gibi alanlara konu olabilecek bilgiler bulunduğu, bu konularda derinlemesine bilgisi olmayan bir kimsenin bile dikkatinden kaçmamaktadır. Kısacası, bu eserde tarihin o döneminde, kendi disiplinleriyle ilgili, ne olup bittiğini merak eden hemen her branştan ilim adamına malzeme

teşkil edecek bilgi yer almaktadır, diyebiliriz.

Son olarak **Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî**'nin baskısı üzerinde bir kaç şey söylemek istiyoruz. Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında neşredilen eser 499 sayfa orta boy, arap harfleriyle basılmıştır. Çok sık rastlanmayan baskı hataları, büyük oranda, doğru-yanlış cetveliyle telâfi edilmiştir. Eseri yayıma hazırlayan Tahsin Yazıcı hazırladığı önsöz ve kişi, yer, kabile adları indeksiyle eserden istifadeyi oldukça kolaylaştırmıştır. Arap harfleriyle okuma bilmeyenler için eserin latin harfleriyle de baskısının yapılması yararlı olacaktır.

Eserin ilim çevrelerinden hakettiği ilgiyi görmesini temenni ediyoruz.

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
YAYINLARI**

**ANADOLU SELÇUKLU
TÜRBELERİ**

**Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL
Ankara - 1995**

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
YAYINLARI**

**GÜLHANE SERRİYAT
HASTANESİ'NİN
KURULUŞUNUN
TÜRK TIBBININ
MODERNLEŞMESİNE
ETKİLERİ**

**Sadık ERDEM
Ankara - 1995**

"AVRASYA ETÜDLERİ - I"

Avrasya Etüdleri, TİKA yayını, 128 s.

Ejder ÇELİK

Atatürk Yüksek Kurumu
Basın-Yayın Uzmanı

Değişen dünya dengeleri son yıllarda en belirgin biçimde Türk dünyasında kendini göstermektedir.

Türk Cumhuriyetlerinin komünist yaklaşımlardan uzaklaşarak gerçek anlamda bağımsız birer cumhuriyet olmaya başlamaları ile Türkiye, Türk cumhuriyetleri gözünde örnek alınan bağımsız bir devlet olma niteliği kazanmıştır. Türkiye ve Türk dünyası hem kendi içinde güçlü ilişkiler ağı oluşturmaya başlamış hem de hür dünya ile ekonomik, diplomatik, siyasi bağlantılar içerisine girmiştir.

Bu büyük değişim süreci içerisinde Avrasya-Orta Asya bütünü tanımlamak tüm yönleriyle analize tabi tutmak bilimsel bir gayeden öte tarihî bir gereklilik halini almıştır.

Avrasya Etüdleri dergisi bu alandaki ihtiyaca cevap vermeyi amaçlayan yayınlardan önemli bir tanesidir. Dergi, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'nın (TİKA) desteğiyle üç ayda bir 128 sayfa olarak yayımlanmaktadır. Türkçe ve İngilizce dışında Türkmen, Özbek, Kazak ve Kırgız Türklerinin lehçeleriyle hazırlanmaktadır.

Avrasya Etüdleri'nin TİKA adına sahipliğini bünyelçi ve başkan Umut ARIK üstlenmiş. Yayın Kurulunda Prof. Aydın YALÇIN, Mustafa AKŞİN, Ecmel BARUTCU, Ayhan ÇİLİNGİROĞLU, Kamuran GÜRÜN, Kâmrân İNAN, Osman OLCAY, Seyfi TAŞTAN,, Birten GÖKYAY, Mustafa AKKERMAN, Olgan BEKAR yer almaktadır.

Derginin 1'inci sayısı (İlkbahar 1994) yayın anlayışı ve muhtevası hakkında gerekli bilgileri vermektedir. Makaleler, Kronoloji, Kitap İncelemeleri ve Editöre Mektuplar bölümlerinden oluşan derginin 1'inci sayısında dokuz makale yer almaktadır.

Makalelerden ilki Albert Wohlstetter'in "Balkanlar'da Düşmanlar, Müttefikler ve Çok Yönlülük 1" başlığını taşımaktadır. Wohlstetter, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonrasında meydana gelen yeni dünyada Batı Bloku'nun uluslararası ör-

gütlerinin özellikle NATO'nun batılı ülkelerin bazılarının çıkarları doğrultusunda amaçları dışında kullanıldığına dikkati çekiyor ve Somali operasyonunun ikinci yarısı ile Bosna Herseği bu tek yanlı kullanıma örnek gösteriyor.

Prof. Aydın YALÇIN, "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği" adlı makalesinde : Bağımsızlık kazanan Türk cumhuriyetlerinin, Orta Asya'nın uzun tarihî geçmişi yanında irredantist Rus milliyetçiliği ve emperyalizmini nasıl değerlendirdiklerini, bağımsızlık süreci içerisinde gelecekteki hakkındaki düşüncelerini ele alıyor.

Makale; Rus ve Bolşevik Egemenlik Dönemi, Rus ve Bolşevik İşgalinin Anakronizmi, İslâmiyetten Önce ve Sonra Orta Asya, Son Gelişmeler ve Orta Asya'nın Geleceği, Geriye Dönüş Mümkün mü? bölümlerinden meydana geliyor.

Zbigniew BRZEZINSKI "Büyük Transformasyon" adlı makalesinde "Perestroika" döneminden sonra yaşanan "transformasyon" sürecine ilişkin dört önemli soruyu tartışmaya açmaktadır: Post-komünist politik ve transformasyon süreci hakkında şimdiye kadar ne öğrenilmiş olması gerektiği; bu transformasyona yardımcı olmak ve ilerletmek maksadı güden batı politikaları hakkında ne öğrenilmiş olmamız gerektiği; devam eden süreç içerisinde öngörülebilir bir zaman dilimi içinde ne sonuçlar umabileceğimiz; Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konuda daha neler yapabileceği.

Makale; Transformasyon Süreci, Batı Daha Neler Yapmalıdır? alt başlıklarını taşımaktadır.

Yasin ASLAN, "Elçibey, Aliyev ve Azerbaycan Fenomeni" adlı makalesinde Elçibey döneminin Rusya'yı ve İran'ı rahatsız edici etkinliğini vurguluyor ve Elçibey'in devrilmesinin Rusya'nın bölgede nüfuzunu kaybetmeye başladığı döneme rastlamasının anlamlı olduğuna dikkat çekiyor.

Aslan, makalesinde ayrıca iki rapordan söz ediyor; birincisi merkezi New York'da bulunan Freedom House'un hazırladığı rapor; burada Azerbaycan, bir çok

Afrika ülkesiyle birlikte "hür olmayan" devletler listesinde gösterilmektedir. İkincisi ise ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1993'e ait yıllık İnsan Hakları Raporu; burada, demokratik seçimlerle işbaşına gelen Elçibey'in devrilmesinden dolayı demokratik toplum kurulması yönündeki gelişmelere büyük darbe vurulduğunu belirtmektedir.

Paul B. HENZE, "Kafkasya'da Çatışma (Geçmiş, Sorunlar ve Gelecek İçin Öngörüler)" adlı makalesinde Kafkasya bölgesinin genel coğrafya ve doğal kaynaklar açısından özelliklerini belirtiyor. Bölgenin ekonomik siyasî ve sosyal değişimi üzerinde duruyor.

Makale, Tarih, Etnik Yapı, Sovyet Sömürgeciliği, Ekonomi, Sosyal Sıkıntılar, Yönetim ve Siyasal Kabiliyet Eksikliği, Rus Faktörü, 1993'de Başlıca Gelişmeler, Uluslararası Sorumluluklar ve Fırsatlar alt başlıklarından meydana geliyor.

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, "Türk Ortak Yazı Dili Problemi" adlı makalesinde başlangıçta tek kol halinde bütün millet tarafından kullanılan Türkçenin XIII"üncü yüzyıldan itibaren coğrafi, siyasî, sosyal, kültürel sebeplerle farklı lehçelere ayrıldığını ve büyük tahribat gördüğünü belirtiyor.

Yazar 1917 ihtilalinden itibaren Türkçenin doğu kolunun kasıtlı olarak parçalandığını Türk boyları arasında iletişim dili olarak Rus dilinin belirlendiğini bir problem olarak ortaya koyuyor ve bazı önlemler öneriyor.

Prof. Zafer İMAM, "Taşkent'teki Al - Beruni Kütüphanesi" adlı makalesinde : Özbekistan'da bulunan Al-Beruni kütüphanesinin Orta Asya, İran ve Arap ülkeleri aynı zamanda Hindistan ve Pakistan'ın tarihleri, kültürleri ve uygarlıklarıyla ilgili muhtemelen en zengin kaynaklara sahip olduğunu belirtiyor.

Kütüphanede tarihleri IX'uncu yüzyıla kadar uzanan çoğunlukla elle yazılmış olan nadide belgeler bulunduğu üzerinde duruluyor. Farklı Türk lehçeleriyle ayrıca Farsça ve Arapça yazılı olan belgelerin Tarih, Felsefe, Bilim Dalları, Edebiyatla ilgili olduğu açıklanıyor.

Ertuğrul YAMAN, "Özbekistan'da Bir Sempozyum ve Kaşkaderya Vilayeti" adlı makalesinde, Özbekistan'ın Karşı şehrinde yapılan "Eğitim Kademelerinde Ana Dilini Okutma Esaslarını Belirleme Sempozyumu" hakkında bilgi veriliyor.

8-9 Nisan 1993 tarihinde yapılan Sempozyumun asıl amacı Özbekçeyi geliştirmek ve okullardaki Özbekçeyle ilgili meseleleri tartışmak olarak belirlenmiş.

Yazar, makalesinde Karşı şehri Kaşkaderya vilayetindeki izlenimlerine, şehirler hakkında bilgilere de yer veriyor.

Turar KOİCHUYEV, "Sovyet Sonrası Dönemde Orta Asya'nın Dünya Toplumuna Giriş" adlı makalesinde Sovyet sonrası dönemde yeni bağımsız devletlerin bir merkezi olan Asya'nın uluslararası plânda artan önemine değiniyor.

Makalede, bölgenin ekonomik ve siyasî alandaki yeni konumunun muhtevasının aktif mi, pasif mi, bağımlı mı bağımsız mı? olduğu sorularını ortaya koyuyor ve bu sorulara cevap arıyor.

Avrasya Etüdleri'nin 1'inci sayısının sonunda Olgan BEKAR tarafından hazırlanan bir kronoloji yer alıyor Kronoloji; Türkiye, Rusya, BDT, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan Azerbaycan, Kazakistan bölümlerinden meydana geliyor ve 1993'den bu yana gelişen siyasî, ekonomik, stratejik gelişmeler çeşitli yayınlardan haber alıntılılarıyla veriliyor.

Ayrıca "Kitap İncelemesi" bölümünde Renad Muhammediyef'in, **Sultan Galiyef, Sırat Köprüsü** adlı eserini konu alan bir incelemesine de yer veriliyor.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ'NDEKİ BAZI TIP TARİHİ MADDELERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. İter UZEL

Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı Başkanı

İslâm Medeniyeti'nin önemli başarılarından birisi de Antik çağın Yunan ve Roma tıp kaynaklarını yeniden ele alıp değerlendirmesi; getirdiği katkılarla Orta Çağda tıp biliminde tek yetkili olması; daha sonra da bunları Rönesans Avrupasına aktarması olmuştur. Orta Çağ İslâm tıbbının tıp tarihindeki yeri gerçekten çok önemlidir. Bu çağda tıptaki başarılar sadece klinik tıp ile sınırlı kalmamıştır. Birçok İslâm hekimi, kitaplarıyla, klinik tıptaki başarılarıyla, usta cerrahî uygulamaları hatta tıp deneyleri ile adlarını tıp tarihine yazdırmışlardır.

Türkiye Diyanet Vakfınca yayımlanan, İslâm dini ve medeniyetini bütün ayrıntıları ile göz önüne sermeye; bu konuda bir "temel kaynak eser" oluşturmaya yö-

nelik **İslâm Ansiklopedisi**, diğer alanlarda olduğu gibi tıp tarihi ile ilgili çeşitli konulardaki maddeleri yetkililere yazdırmaktadır. Ne var ki bu maddelerden bazıları hem doyurucu hem de tartışma götürmez bir titizlikle hazırlanmışken, bazılarında gereken özenin gösterilmediği anlaşılmaktadır. Aşağıda vereceğim üç örneğin bu görüşümü doğrulayacağı kanısındayım :

Mesela İslâm hastaneciliği ve Türk İslâm hastaneleri, "**Bimarhane - Bimaristan**" maddesinde gözden geçirilmiştir. (15) sayfa tutan bu maddede zaten dünya ölçüsünde otoritesi bulunan yazar, resimler, plânlar, rölemler ve verdiği öz bilgilerle İslâm hastaneciliğinin evrensel niteliğini gözler önüne sermiştir. Maddenin sonunda yer alan Eski harfli Türkçe, Arapça, Almanca, İngilizce ve Fransızca kaynaklar da bu konuda ek bilgi edinmek isteyenlere ışık tutmaktadır. Bu mad-

deden ilkökul öğrencisinden üniversite öğretim üyesi, hatta bir tıp tarihçisine kadar herkesin yararlanması mümkündür. Ne var ki aynı özen bazı maddeler için gösterilmemiştir. Aşağıda vereceğim iki örnek bunu doğrular niteliktedir :

Konuyu biraz bilen bir kimse ilk göz atışta "**Cerrahlık**" maddesinin tıp tarihine meraklı bir amatör tarafından yazıldığını hemen fark eder. Çünkü makale, alıntı yapılan yazarların değişik üsluplarının bir karışımıdır. Başka deyişle bu madde niteliksiz bir derleme halindedir ve içerik yönünden incelendiğinde yazarın İslâm cerrahisinden çok İslâm genel tıbbına ağırlık verdiği görülür. Oysa, burada İslâm cerrahisi, bunun

"Aramco" firmasının yayımladığı bir popüler dergiden resim derlemek yerine ülkemizdeki yazmalardan (meselâ Beyazıt Veliyüddin Efendi Kütüphanesindeki veya Topkapı Sarayı'ndaki at-Tasrif'ten) cerrahî alet örnekleri verilebilirdi. Yazarın konuyu pek ciddiye almadığının bir başka kanıtı da dişçilik aletlerini "cerrahî aleti" olarak tanıtmasıdır.

bilim tarihindeki yeri ile özellikle etkisini 18'inci yüzyıla kadar sürdüren Ebulkasım ve Türk hekimi Sabuncuoğlu ve öz bilgilerle vurgulanabilirdi.

Madde gözden geçirildiğinde yazarın bazı önemli Türkçe yazma eserleri de görmediği (veya incelemeyeceği) anlaşılmaktadır. Meselâ, metinde yer alan Mümin bin Mukbil'in Zahir-i Muradiyye'si bir cerrahî eser değildir. Benim doktora çalışmalarım sırasında 1979'da tanıttığım, daha sonra üzerinde ayrı bir doktora çalışması yapılan "Alâim-i Cerrahîn" de bir cerrahî eserden ziyade çoğunlukla post-operatif (Ameliyat sonrası) bakımı öne alan bir tıbbî tedavi kitabıdır.

Ayrıca yazar, (123) şekil içeren Manisa Kütüphanesindeki Zahravî cerrahî yazmasının Türkçe tercümesini görmediği gibi, bu konuda Belleten'de yayımlanan tanıtma yazısını da okumamıştır. Öte yandan

seçilen resimler de niteliksizdir. Şöyle ki : "Aramco" firmasının yayımladığı bir popüler dergiden resim derlemek yerine ülkemizdeki yazmalardan (meselâ Beyazıt Veliyüddin Efendi Kütüphanesindeki veya Topkapı Sarayı'ndaki at-Tasrif'ten) cerrahî alet örnekleri verilebilirdi. Yazarın konuyu pek ciddiye almadığının bir başka kanıtı da dişçilik aletlerini "cerrahî aleti" olarak tanımasıdır. Süleymaniye Beşir Ağa Nu : 502'deki nüshadan verilen resimdeki şekiller diş taşlarını kazımaya yarayan "micred" (kazgı = grattuar)lerdir. Bunlar ne cerrahî ne de bir diş cerrahisi aletidir (s : 421), (Bk : Resim - 1)

Aynı maddede Sabuncuoğlu'ndan alınan cerrahi ameliye resimleri de dikkatsizce seçilmiştir. Sağdaki resim "çocuğun başındaki absenin" değil "çocukta hidrosefalinin yarılması"dır. Metin okunmadığı için alt yazı yanlış yazılmıştır. Soldaki ise "öpken marazı" veya "öksürüğün dağlanması"dır (s : 422). Temelde medikal tedaviye yöneliktir; yapılan bir dağlama olsa da bu olayda bir cerrahî lezyon söz konusu değildir. Dolayısıyla cerrahi tedavi amaçlı daha "s sofistike" bir resim seçilebilirdi.

Başka bir madde de **Cerrahiyyetü-Haniye** maddesi ile ilgilidir. Bilindiği gibi bu eserin diğer adı da "**Cerrahiye-i İlhaniye**" dir. Her iki isim de yapılan bilimsel yayınlarda kullanılmıştır. Madde yazarı eserin adını Cerrahiye-i İlhaniye olarak benimsemiş, maddenin sonundaki bibliyografya, hatta kendi makalesinde "Cerrahiyyetü'l - Haniye" adını kullandığı halde metin içinde - nedense- o adı ısrarla yok saymıştır³. Şayın yazarın asıl önemli ihmali, bu eserin 1992'de yapılan tam metin ve tıpkı basımına da kaynaklar bölümünde yer vermesi ve bu çalışmadan hiç söz etmemesidir⁴. (Ansiklopedinin bu cildi 1993'de yayımlanmıştır. Olayın öneminden dolayı metin matbaada iken bile düzeltilebilirdi. Bu önemli eserin, tıpkı basımı 1992'de Türk Tarih Kurumu'nca da yayımlanmıştır. İki cilt halinde hazırlanan eserin birinci cildi giriş, açıklama, tanı ve tenkidli metin; ikinci cildi ise tam tıpkı basımı içermektedir⁵: Yazarın bu ihmali Ansiklopedi okuyucusunu madde ile doğrudan ilgili bu eserden mahrum etmiştir.

SONUÇ

Tıp tarihi, Bilimler Tarihi'nin bir alt bölümüdür. Tıp Tarihi yazımcılığı da, (bir sosyal bilim alanı olarak) metodoloji (başka deyişle ciddi ve yöntemli bir çaba) gerektirir. Oysa bizde tıp tarihi yazımcılığı çoğu zaman küçüksenmekte, bazen yaşlı hekimlerin bir "emeklilik çağı uğraşı" olmakta; tarih metodolojisinin öneminden ha-

bersiz hevesli hekimler de bilim dışı çalışmalar hazırlamaktadır. Bazen de konuyu iyi bilen tıp tarihçileri duygusal nedenlerle yazılarında gereken objektifliği gösterememektedir. Herhangi bir dergide yayımlanacak bir makale için belki hoş görülebilecek (?) böyle bir durum başvuru kaynakları olan ansiklopediler için bağışlanamaz kusurdur. Hele **İslâm Ansiklopedisi** gibi kalıcı, mükemmel görünüşlü ve ciddi bir eser için...

Dipnotlar

1 Bimarhane : İslâm Ansiklopedisi, Cilt : 6, s. 163-178, İstanbul, 1992.

2 Cerrahi : İslâm Ansiklopedisi, Cilt : 7, s. 421-423, İstanbul, 1993.

3 Bayat, A.H. : Türk-İslâm Cerrahi Tarihinde Sünnet, 1. Türk Tıp Tarihi Kongresi, TTK Yay. Nu : 297-307, Ankara, 1992.

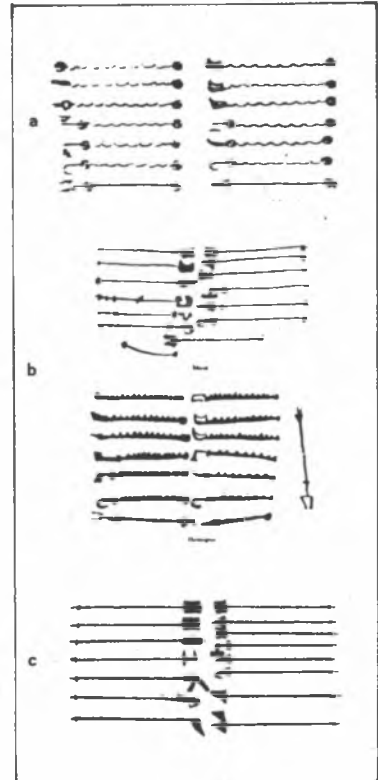
4 Cerrahiye-i İlhaniye : İslâm Ansiklopedisi Cilt : 7 s. 420, İstanbul, 1993.

5 Sabuncuoğlu, Ş. : Cerrahiyyetü'l - Haniye (2 cilt), TTK Basımevi, Ankara, 1992.

Resim 1 - a. İslâm Ans. "Cerrahi" maddesinde "cerrahlık aleti" olarak verilen diştaşı kazıma aletleri.

b. Aynı aletlerin "Spink-Levis-Albucasis On Surgery and Instruments, London, 1973" s. 272-274'deki kopyası.

c. Aynı aletlerin Manisa Kütüphanesi Nu : 1844 s. 66 a'daki kopyası.

"KÜRTÇENİN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ"

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü -Deneme Ankara 1994 Türk Tarih Kurumu Basımevi, LXXVII + 155+2 sayfa

Atilla BAŞÇUHADAR

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un bu değerli eseri, Prof. Dr. Reşat Genç tarafından yazılan **Sözbaşı**, izahat kısmını teşkil eden **Giriş** ve karşılaştırmalı olarak verdiği Kürtçe kelimelere ilişkin **Etimolojik sözlük** bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu gün bilinen bir gerçektir ki Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi üzerinde bazı oyunlar oynanmaktadır.

Bu oyunların bir kısmının Fransa, Almanya, Hollanda, İsveç ve İngiltere gibi batılı devletlerden, bir kısmında Irak, Suriye ve hattâ İran ile İsrail devletlerinden geldiği kuvvetle muhtemeldir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin бүtünleşmiş bir toplum, kalkınmış bir ülke olmasından rahatsız olanlar, Kürt meselesi veya mezhep kavgası gibi oyunları sahneye koymaktadır. Türk aydını ve özellikle Türk gençliğinin bu oyunlara gelmemesi için daha çok araştırıp, incelemeye ihtiyaç olduğu açıktır.

İşte bu sebeple sayın hocamız Prof. Dr. Reşat Genç "Sözbaşı" da Gülensoy'un bu ilmi eser ile Türk devletinin birliğini bozmaya yönelik propaganda faaliyetlerine bir cevap verildiğini belirterek Tun-

cer Gülensoy ve bu eseri hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu konuda ilmi ve derin çalışmalara olan ihtiyaçtan söz eder. Eserin "Giriş" kısmı beş alt başlıkta toplanmıştır.

GİRİŞ,

I. Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası,

II. Doğu Anadolu Ağızlarının Bazı Ses Özellikleri,

III. Doğu Anadolu Ağızları Üzerine Bir İnceleme,

Kürmanç Ağzı,

Kürmanç Ağzı Nasıl Meydana Geldi?,

Kürmanç Ağzının Bu günkü Durumu,

IV, Doğu Anadolu Ağızlarında Kelime Oluşması ve Yapısı Üzerinde Deneme,

1. Türkçe Kökenli Kelimelere Eklerin Getirilmesi,

2. Türkçe Kökenli Kelimelere Farsça Eklerin Getirilmesi,

3. Farsça Kökenli Kelimelere Farsça Eklerin Getirilmesi,

4. Farsça Kökenli Kelimelere Türkçe Eklerin Getirilmesi,

5. Arapça Kökenli Kelimelere Arapça Eklerin Getirilmesi,

6. Arapça Kökenli Kelimelere Farsça Eklerin Getirilmesi,

V. Palu ve Palu Ağzının Bazı Fonetik Özellikleri,

Sözlükte Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri,

Bibliyografya ve Kısaltmalar,

İl Adlarının Kısaltmaları,

ETİMOLOJİK SÖZLÜK.

Türklerin tarih sahnesinde yer alışından bu yana Türk dilinin geçirdiği sahafaları kısaca ele alarak başlayan eserin asıl yazılış amacı yazarın kendi dilinden 14'üncü sayfada şöyle ifade edilmektedir.

"Bilim adamı olan (!) Hollandalı J. Blau adlı Hollandalı kürdolog (?) tarafından hazırlanıp **Kürtçe-Türkçe, İngilizce, Fransızca Sözlük** (Ankara 1975) adı ile yayımlanan sözlüğe dayanmaktadır.

Büyük bir iddia ile hazırlanmış ve bilim dünyasına sürülmüş olan bu "sözlük" Türkiye'de yayımlanan öteki örneklerine göre farklıdır. Mesela :

"Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın, **Kürtçe-Türkçe Sözlük** (İstanbul 1978) adlı eserinde geçen yüzlerce Türkçe kelime bu sözlüğe kasden alınmamış, Arap ve İran bölgelerinden derlenmiş Arapça ve Farsça kelimeler ile türevlerine yer verilmiştir. Bu durum **Doğu Anadolu Osmanlıcası** adlı sözlük ile

elinizdeki sözlük incelendiğinde açıkça görülecektir."

Eserde Yöredeki adı ile Kurmançî veya Kirdî olarak geçen "Kürtçe" vernekuler bir dil olup, Anadolu da dahi en az 30 değişik şive ile konuşulan bu dilin kelime hazinesi de konuşulduğu yöreye göre çok farklılık gösterdiği belirtilir. Anadolunun iç bölgelerinde Türkçe ağırlıklı Arapça ve Farsça destekli olan Kürtçenin ancak İran topraklarına yakın yörelerde Farsça, Irak ve Suriye topraklarına yakın yörelerde de Arapça ağırlık kazandığını görüyoruz. Tamamı yedi bin (7000) "Kürtçe" kelimenin eserde beşbinden fazlası ilmî metotta incelenip kaynak gösterilerek desteklenmiş, verilen anlamların kaynağı olarak 10'dan fazla sözlük kullanılmıştır.

Gülensoy, Joyce Blau'nun eserindeki Türkçe kelimeleri köken itibarıyla belirtmediği için kendi eserinde bu kelimeleri belirtmiştir. Sözlükte geçen Türkçe kelimelerden bazıları şunlardır.

al, alay, ap, apa, apter (< abtal), aş, axa (ağa), axur (ahır), axû (ağu), bajar (kasaba, kent), ban (ses, gürültü), baş (iyi), bav (baba), bebik (bebek), bejin (boy, endam), beg (bey), belek (birdin) (kızıl saçlı), belge, beq (kurbağa),

beran (koç başı), beri (evvel, önce), (ber) bukî (çiçek tarhı; BUK= Türkçe. gelin), bexşîn (bağışlamak; bexş < Türkçe: bağış), bez (don yağı, iç yağı; beze), birh (güç, kuvvet; <Türkçe : berk) bizim (keçi), boş, boşehî (bolluk), boxe (boğa), boz, bük (yeni evli gelin ya da kız; Türkçe: BUK). yüzlerce başkaları.

Etimolojik sözlük bölümünden önce (LXX-LXXVII) sayfaları arasında "Sözlükte Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri" "Bibliyografya ve Kısaltmalar" "İ Adları Kısaltmaları" bölümleri vardır.

Etimolojik sözlük kısmı yeniden numara almış, 155 sayfada son bulmuştur.

Kürtçe üzerine Türkiye'de 1982 yılından bu ayan ilmî ağırlıklı çalışmalar yapılmaktadır. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un da bu konuda zaman zaman yayımlanmış çeşitli eserleri vardır. Bunlardan bazıları **Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma** (Ankara 1985), **Doğu Anadolu Osmanlıcası** -Etimolojik Sözlük Denemesi (Ankara 1986), adlı eserleri bu alanda yapılan ilk çalışmalardır. Her iki eserde de Kürmançî ve Zazacanın eski ve modern Türkçe ile mukayesesi yapılmış ve zengin örnekleri verilmiştir. Ayrıca **Türk dili,**

Türk Kültürü, Erciyes, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları gibi ilmî dergilerde yayımlanmış olan önemli makeleri de vardır.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy bu kıymetli eser ile, Hollandalı bir araştırmacının bölücülerle işbirliğinin sonucu olan kitabını hem değerlendirilmiş oluyor hem de doğruyu gösteriyor.

Günümüz Türk ve Dünya siyaseti göz önüne alındığında, Türk devletinin yanı başında görev alıp Tarih, Sosyoloji, Filoloji bilimlerinin ulaştığı hükümleri açıkça ortaya koyacak kadar, (Gülensoy hoca gibi dikkat, sabır ve derin bilgileriyle eserler hazırlayacak) medenî ve ilmî cesareti olan vatansever yazarlara ihtiyaç vardır.

Dr. Mahmut Rişvanoğlu'nun hazırladığı **SAKLANAN GERÇEK : Kurmaçlar ve Zazaarın kimliği**, C.I, II, (Ankara 1994) adlı yaklaşık 1200 sayfa tutan eseri filolojik yönden genişleten Gülensoy'u da, Rişvanoğlu'nu da tebrik etmeyi zevkli bir vazife sayıyoruz.

FELSEFE'Yİ ÖĞRETEMİYEN DERS KİTAPLARI

Prof. Dr. Mübahat Türker - KÜYEL

Atatürk Kültür Merkezi
Yönetim Kurulu Üyesi

Herkesin kendine bir yer aramakta olduğu veya kendisine, **yeniden** bir yer yapmaya çalıştığı dünyamızda, değişim rüzgârlarının esmekte olduğu şu sıralarda, ülkemizde, felsefe alanında, özellikle lise kitapları halinde yapılmakta olan yayımlarda, **bir tür hareket** göze çarpmaktadır¹. Bu durum bizi, 1940'lardan bu yana yazılmış olan lise felsefe kitaplarımızı, yazar adları bizde saklı kalmak şartıyla, -bu bakımdan, yazar adı vermeyeceğimize göre, sadece yazar diyeceğiz-, yalnız orada ileri sürülmüş olan fikirler veya temsil edilmiş görüşler bakımından, bir kez gözden geçirmeye sevk etmektedir².

Yerin elvermiş olduğu ölçüde, biz, felsefe kitaplarını gözden geçirirken, asıl, oradaki bazı ana kavramların, yazarlarınca, doğru belirlenip belirlenmediğine bakacağız. Böyle bir bakış, felsefenin geleneğine de uygundur. Çünkü, hem, Platon, Akademi'sinin kapısına "Geometri bilmeyen içeri girmesin" gibi bir uyarı yazdırmıştı; ve, bu suretle, o, felsefenin kavramlarının, tıpkı matematikteki örneğinde olduğu gibi, doğru belirlenmesini istemişti, hem,

Aristoteles, son olgunluk eseri sayılan Peri Hermenias'ında (İbâre, Önerme) "homonim", "sinonim", "paronim" nedir diye sorarak, felsefe ile uğraşma işine, her şeyden önce, kavram belirlemeleriyle başlamak lüzumunu hissettirmişti³, hem de, Fârâbî, bunlara, felsefe yapmak için, diğer şartlar yanında, ilk şart olarak, insanın "bilimsel nâmûs"a (probité intellectuelle) sahip olması gerektiğini eklemiştir⁴. Netekim, liselerimize, ilk felsefe kitaplarını yazarlar arasında bulunan Erişirgil de, bilindiği üzere, kendisine "Bizde niçin filozof yoktur?" diye bir soru sormuş ve bu soruya, "Bizde felsefe yoktur,

çünkü, bizde bilim yoktur, sanat yoktur, yalan, iftira, kıskançlık, çekememezlik manâsında, ahlâk ve vicdan da yoktur, -Bizde, gerçi, ahlâk vardır, ama, bizde, ahlâklı olana da deli diyorlar" gibi bir müstehzî ve içler açısı cevap vermiştir⁵. Bunun, ayrıca, Sofist Gorgias'ınki gibi, aynı bir konuda, "Roma'da başka, Atina'da başka türlü konuşmanın" felsefe ile (aslında, hikmet ile) uğraşanlara yakışmayacağı anlamına gelmiş olması gerektiği de düşünülebilir. Fârâbî, bu tür bir felsefeye, "**Hikmet-i mümevvihe**", İbn Sînâ ise bu tür felsefe yapanlara "muşâ-gabe ehli" demiştir.

Ama, bizim için burada asıl önemli olan nokta, liseli gençte, felsefe kavramlarının **doğru** olarak yerleştirilebilmesi için, o kavramların, **doğru** olarak, yani,

Dilin kelimelerini, geldikleri asıl anlamlarından saptırmak, insana, dili karıştırarak, hem düşünceyi hem de düşünmeyi karıştırmak imkânını verir; ve, doğru düşünmeyi ortadan kaldırmak fırsatını da hazırlar. Böylece, artık, düşünceyi karıştırmak için dili karıştırmak âdet haline gelir veya getirilir. Hattâ, bu işin son ucu, toplumu karıştırmaya kadar uzanabilir.

onlar her ne iseler veya her ne idiyeler, işte o şekilde, ve o şekilleriyle, asıllarına ve olgulara uygun olarak, belirlenmiş olup olmadıklarına bakmaktır. Çünkü, bilindiği üzere, dil, ("nutk-i hâ-ric") ile düşünme ("Nutm-i dâ-hil") arasında sımsıkı ve karşılıklı bir bağlantı bulunmaktadır. Asıl anlam-

da dil, -bu arada, felsefenin dili de-, insanın ağızından çıkan ve bir takım anlam yükleri almış ve kendi aralarında, kurallarına uygun olarak bağlanmış olan ses (veya yazı) işaretleri birliğidir. İster, darlaştırılmış manâsında, isterse de genişletilmiş manâsında alınmış olsun, dilin anlam yükü taşıması demek, o dilin sembolleri her ne iseler, (seslendirilmiş veya yazılmış olan kelimeleri, renkli ışıkları, duman kümeleri, tamtam veya düdüğü sesleri, flâma, bayrak, el-kol-yüz-göz-baş hareketleri, her tür işareti : "em". "en", "im", "ben", "ok"), insanın, işte onları kullanarak bir anlamı göstermekte olması demektir. Bu, dilin, düşünceyi yansıtmaya vâkı-

sından başka bir şey değildir. Dilin kelimelerini, geldikleri asıl anlamlarından saptırmak, insana, dili karıştırarak, hem düşünceyi hem de düşünmeyi karıştırmak imkânını verir; ve, doğru düşünmeyi ortadan kaldırmak fırsatını da hazırlar. Böylece, artık, düşünceyi karıştırmak için dili karıştırmak âdet hâline gelir veya getirilir. Hattâ, bu işin son ucu, toplumu karıştırmaya kadar uzanabilir -değil mi ki, insan, "Düşünen bir canlı" olduğu kadar, "Toplumsal bir canlı" (**zoon politikon**) dır da- ve insanın tarifinden bile uzaklaşabilir; bu suretle, aralarında bir türlü uzlaşma sağlanamayan, başka başka, bir takım "insan" tarifleri ortaya çıkar; "hümanizma"lar oluşturulur⁶. Dilin, böyle muamelelere maruz bırakılabileceğinden hemen hemen bütün uygarlıklar haberdar bulunmakta idiler : Sumerliler⁷, eski Mısırlılar⁸, eski Yunanlılar⁹, Çinliler¹⁰, Türkler¹¹, Batılılar¹²....

Lise felsefe kitaplarımızda, özellikle de, bilimin sergilenmiş olduğu bahislerde, "manzara-i umûmiyye", genelde yanlış anlaşılmalı veya anlatılmış olan, bu yüz-

"bilimsel felsefe yapmak" ile "bilim yapmak" arasındaki çok büyük ve derin farkın farkına varılmalıdır; liseli lâboratuvarda, rasathanede, kütüphanede, hastahanede veya "saha"da araştırma yapmak yerine, henüz yetkisi olmayan bir alanda, bilim alanında, bir takım "speculation"lar yapmaya, bilerek veya bilmeyerek itilmemelidir.

den de bir kavram kargaşasına sürükleyebilecek olan "Yeni" veya eski, "Pozitivist" görüşün hâkim olduğudur. Çağdaş felsefeyi en iyi anlatan Bopenhenski, bilindiği üzere, "Viyana Çevresi'nin bir ürünü olan "Yeni Pozitivism"i, Russel'ı merkeze alarak sergilemiş olduğu "Yeni Realizm" ve Marx'ı öne alarak anlatmış olduğu "Diyalektik Materyalizm" ile birlikte, ontolojileri bakımından, "Madde Felsefesi" olarak göstermiştir¹³. Mesleği felsefe olmayanlar arasında, felsefenin tâ kendisinin, "Pozitivism" in tâ kendisi olduğunu zannedenlerin düşüncelerinin, liselerimizde bu türden bir formasyon almış olmalarından da kaynaklanmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Durum, lise kitaplarımızda, kavramın bir soyutlama ürünü olduğunu zannetmek vâkiasında da, aynen, yine, böyledir. Kavramı, bir soyutlama ürünü saymak, aslında, sansüalistlerin ve meselâ Epikuros'un ve Epikurosçuların görüşüdür. Bu görüş, yüzyıllar içerisinde yürüyerek, nihayet, Pozitivism yoluyla, liselerimize, oradan da aydınlarımıza kadar taşınmıştır. Hattâ, "Bilimsel felsefe yapmak" ile bilim yapılmış olduğu bile zan edilmiştir¹⁴. Oysa, "bilimsel felsefe yapmak" ile "bilim yapmak" arasındaki çok büyük ve derin farkın farkına varılmalıdır; liseli lâboratuvarda, rasathanede, kütüphanede, hastahanede veya "saha"da araştırma yapmak

yerine, henüz yetkisi olmayan bir alanda, bilim alanında, bir takım "spéculation"lar yapmaya, bilerek veya bilmeyerek itilmemelidir. Mantık derslerimizde, p>q türünden hiçbir ibarenin, bilgisayar alanı hariç, gündelik hayatta kullanılmadığı, gündelik hayatta itibarî bir takım semboller ağı yerine, anlamları oturmuş kelimelerden oluşmuş **ana dilin** kullanılmakta olduğu hakkında da öğrenciyi uyarılmalı ve bilinçlendirilmelidir. Aksi hallerde, gencin, bilim ile ve ana diliyle bağlantısının önünün kesilme ihtimali de belirir.

Burada, Türk dilinin meselâ, Arapçanın, meselâ Lâtincenin, meselâ başlıca Batı dillerinin yaşamış oldukları gibi, bir "Çeviri Devri" yaşayamamış olmasının da büyük payı bulunduğu unutulmamalıdır. MEB'in "Klâsikler" dizisi içerisinde, Eukleides'in, Archimedes'in, Ptolemaios'un Galilei'nin, Kepler'in, Einstein'nın... v.s. nin Türkçeye çevrilmiş bir tek eseri dahi bulunmamaktadır. Orada "Belles-Lettres"¹⁵ ile "Littérature"¹⁶ kavramları birbirlerine karıştırılmış görünüşleriyle, "Belles-Lettres", "Littérature" yerine geçirilmiştir. Bu suretle, bilim başta olmak üzere, teknik, hukuk, ekonomi, sanat... ve felsefe alanındaki şaheserler dışarıda bırakılmıştır; "hümanizma" kavramı darlaştırılmıştır; "edebî" eserlere indirgenmiştir. Gerçi, "Hümanizma" kavramı "Trivium" ve "Quadrivium" ile genişletilmiş olsaydı bile, bu hal, "Hiç **Humanitas**'tan, (Humanité'lerden) **Humanismus**'a (insanın bir çeşit tarifine) geçilebilir mi?", eğer geçilebilirse, "Nasil geçilir?", eğer, geçilemezse, "Neden dolayı geçilemez?" sorularını ortadan kaldıramazdı¹⁷.

Biz, bütün bu açıkca telâffuz etmiş olduğumuz çerçeveler içerisinde, lise felsefe kitaplarımızı, belirtmiş olduğumuz noktalarda, genel olarak gözden geçirirken, öncelikle, ilkin (I) İmlâ yanlışlarıyla noktalama işaretlerindeki hatalardan, sonra, (II) İfade bozukluklarından, ondan sonra, asıl, (III) Bilgi yanlışlarından, daha sonra, (IV) Yanlış belirlenmiş kavramlardan bahsedeceğiz; ve, asıl olarak, belirlemeleri lise felsefe kitaplarında yanlış yapılmış olan **bazı ana kavramları** ele alacağız. Bütün bu çabalarımız ise, kavramlardaki kargaşaya, aslında, "Felsefe kavramı"ndaki sığ anlayış sebep olmakla, kaynağında "felsefe kavramı"nın ne

olduğuna ulaşmak yönünde sarfedilecektir. Bizi bu yöne götürecek olan doğrultu üzerindeki merhaleler ise, ilkin, (1) "Kavram kavramı"nı, sonra sırasıyla, (2) "Şübhe" ve "yakîn", (3) "Akıl ilkeleri", (4) "Aydınlatma", (5) "Skolâstik", (6) "Dogmatik", (7) "Konseptüalizm", (8) "Bilim"- "Analiz"- "Sentez", (9) "Çağdaş", (10) "Evrim", (11) "Aristo Mantiği", (12) "Orta Çağ"- "İslâm Orta Çağı" kavramlarını ele almak olacaktır.

İlkin, (I) İmlâ yanlışları ve noktalama işaretlerinin yanlış kullanımı.

Acaba, niçin, ilkin imlâ (yazım) yanlışları ve noktalama işaretlerindeki hatalı kullanım ile başlıyoruz? Çünkü, bilindiği üzere, yazı dile, dil düşünceye, düşünce ise (bilinen veya bilinecek olan, bilgi konusu olan) "obje"ye delâlet eder. Objeye → düşünce → dil → yazı sırası, tabii bir sıradır. Bu bira bozulursa, zihinler bulanır veya bulandırılır. Dilin **anlam taşıma işlevinden** değil de, **telkin işlevinden** yararlanarak, artık, söz vasıtası (veya dil vasıtası) ile varlık yaratılmak istenir. Sofistler, işte böyle yapıyorlardı. Plâton ise, dil ve kavram incelemeleri yaparak, Diyaloglarında, bu yanlış düzeltmeye çalışıyordu; ve, hattâ, "Kavramları dikkatle ayırmak, felsefe yapmaktır" diye de ekliyordu. Elbette, yanlışlar, bazen, bugünün "Kâtib-i bed-tahrîr"i olan dizgicilerden gelebilir; ama, yanlışlar düzeltilmelidir, aksi halde, kavramların doğru yerleştirilmesi gereken yerlerde, özellikle de, felsefe, matematik ve yabancı dil derslerinde (hattâ, piyasadaki bazı ansiklopedilerde ve lûgatlarda da -çünkü, onlarda, bazen, yer yer yanlışlara ve yerleştirilmiş ideolojilere rastlanmaktadır-), bu türden ihmaller çok sakıncalıdır. Öyleki, meselâ, hiç, coğrafya kitaplarında, Himayalalar ile Alpler yer değiştirmekte midir? Eğer bunların yerleri değiştirilirse, hâl ne olur? Bu kolayca tahmin edilebilir. Noktalı virgölün kullanılmasında hemen daima hata yapılmaktadır. Hele cümlelerin failinden sonra bir noktalı virgöl koymak alışkanlığı tamamıyla yanlış bir davranıştır. Çünkü, noktalı virgöl uzun cümlelerdeki fikir bölüklerini birbirleriyle bağlamak için kullanılır. Eğer, "Biz hoşgörülüyüz" diyerek, gramer ve imlâ kurallarına aykırı davranışları da hoşgörülle karşılarsak, kendi ellerimizle zihinleri bulandırmış, hem de ana dilimizi, yakın bir gelecekte, ortadan kaldırma amacına olumsuz da olsa bir katkıda bulunmuş oluruz. "Ahmet çalışkandır" gibi bir cümlede "Ahmet" in süje (veya fail veya özne) "çalışkandır" ın ise "yüklem" olduğunu söylemek ve onu böyle öğretmek de aynı durumdadır. "Çalışkandır", o cümlede "yüklem" değildir; yüklem, "çalışkan" ın tâ kendisidir; "dır" ise bağlaç (co-

pula) tır. (Bize "koşaç" diye öğretilmiştir). Eğer, hâl, iddia edildiği gibi olsaydı, o cümlelerin "Ahmet çalışkandır dır" şeklinde olması gerekirdi. Böyle bir yanlış öğretim, öğrencinin, prensipte, değil sadece felsefeyi, yabancı bir dili öğrenmesine de engel olur. Çünkü, o, zihnen, daha, "konu"- "yüklem"- "bağlaç" veya "fail-fiil-mefûl"ü birbirinden ayırdedemez bir hâle getirilmiş durumdadır. Yanlış yazılmış kelimeler içerisinden en önemlisi "Yaratış" yerine "yaratılış" denmiş olmasıdır. Kaynakçalarda verilmiş olan eserlerin, sadece, başlıklarını vermekte yetmez. Onların, usulüne uygun olarak, "bibliyografik künyeleri" ile sunulması gerekir. Bilindiği üzere, "bibliyog-rafik künye" nin genel formülü çok basittir : Yazar adı-soyadı, Eser (makale) adı, (sürelî adı, cilt, sayı, ...-... S., Basıldığı yer, Tarih, Matbaa, Yayımcı.

Sonra, (II) ifade bozuklukları.

Buna bir kaç misâl verelim : 1. "Determinizm ahlâka ve eğitime nasıl da yön vermektedir". Yön veren "determinizm" in kendisi değildir; "determinist" olandır. 2. "Bilgi aktı demek, bir süjeden kalkıp, bir objeye yönelen bilinç eylemi demektir". Kalkan kim? belli değil! Bilinç mi, "bilinç eylemi" mi, "bilgi" mi? Eylem "kalkar mı? Doğrusu şöyle olmalıydı : "Bilinç aktı, bilinç eylemidir. Bu eylem, bilen süjenin, kalkıp, bilinen objeye doğru yönelmesiyle oluşur." Veya cümle "..... bilincin eylemi demektir" şeklinde verilmeliydi. 3. "İdeal olan gerçek olmayandır" cümlesinde, yazar, herhalde, "gerçek" i "cisim" ile karıştırmış olsa gerektir. Oysa, "gerçek", hem, "cisim" i, hem de "cisim olmayan" ı içine alacak surette, daha geniş bir kavramdır; ve, "doğru bilgi" ile de karıştırılmamalıdır. 4. "Duyular ile kavranılamayan" ibaresini alalım. İnsan, hiç, duyularla kavrar mı? İnsan, ancak, akıl ile kavrar. Duyularla duyulur, kavramlarla kavranır. -Son zamanlarda, "algı" nın "düşünme" yerine geçmiş olmasının kökünde, her halde bu yanlış formasyon olmalıdır. Yazara göre, "Tabiatla, bir takım ideal şeyler var (imiş)", ama, onları "duyularla kavrayamadığımız" için de endişelenmeli imişiz. Oysa, "ideal şeyler", adı üzerinde, tabiatla değil, fakat zihinde bulunurlar. -Gerçi, eğer insan zihni söz konusu ise, insan, zihniyle birlikte, elbette, tabiatla bulunmaktadır. Ama, meslekten felsefeci olmayanlar veya "yakın alan" gerekçesiyle, felsefe dışından bir lisans diplomasına dayanarak, felsefede lisans üstü yapanlar, çoğu kez, felsefede, insanın zihninden veya aklından başka, ister tabiatın içinde, isterse de tabiatın dışında olsun, bir takım zihinlerin veya akılların da söz konusu edilmiş olduğundan haberdar değildirler. 5. "Sanat bilgisi", "din

bilgisi", "biyoloji bilgisi", "teknik bilgisi" tamlamaları da tıpkı "bilinç eylemi" tamlamasında olduğu gibi, zihin bulandırıcıdır.. Bu izafet terkiplerinde, sanatın (veya dinin, biyolojinin, teknik'in) kendisinin, kendisi veya başkası hakkında, sahip olduğu bilgi ile, bizim, sanat (din, biyoloji, teknik) hakkında sahip olduğumuz bilgi biri birine karışmaktadır. Doğrusu şu olmalıdır : "Sanata, dine, biyolojiye, teknik'e dair bilgi, "Sanat hakkında bilgi", "Sanat denen bilgi". 6. "Açıklık taslağı" da yanlış anlaşılmaya müsaittir. Doğrusu : "Açıklama taslağı" olmalıdır. 7. "Kesin" ile "Genel" karıştırılmıştır. Oysa, bunlar farklı kavramlardır. 8. Yazar, "Canlı tabiat üzerinde rûhî varlık alanı vardır; o da bilinçtir" demektedir. Oysa, bilinç alanı şu yaşamakta olan insanda bile çok küçük bir alan iken, nasıl olur da, bitkiler ve hayvanlar âlemi üzerinde bir "ruh" veya bilinç âlemi yükselebilir? Acaba, yazar için bir "panpsişizm" mi söz konusudur? Sanmam. İfade zâfiyeti vardır. 8. "Pozitif bilimsel bilgi" denmektedir. Acaba, bir de "Negatif bilimsel bilgi" mi vardır? İfade netleştirilmelidir; yazardaki zihinsel bulanıklık ifadede yansıtılmamalıdır. 9. Yazara göre, "Tarihin yöntemi anlama ve sezgi" imiş. "Anlama" ve "sezme", acaba, zihnin iki ayrı fonksiyonu mudur? Bir usavurma veya bir çıkarım yaparken, acaba, önermeden önermeye ne yaparak geçiyoruz? Anlaya anlaya mı geçiyoruz, yoksa seze seze mi geçiyoruz? Bir kıyasta (Syllogisme), "orta terim'i" anladığımız için mi, yoksa, sezdiğimiz için mi iki öncülünü birbirini ile bağlıyoruz ve sonuç önermeye ulaşıyoruz? Bu sorular, henüz, özellikle psikoloji için bile çözülememiş iken veya haklarında, açık bir bilgi edinilememişken, onları, genç öğrenciye bir metot anlayışı olarak vermek mi yoksa, öğrenciye ortada bir metot anlayışının daha bulunduğunu söylemek mi daha doğrudur? 10. Yazar, "Felsefe tùmeldir, onun için bilimlerin anasıdır" gibi bir iddiada bulunmaktadır. Felsefenin bilimlerin anası olduğu iddiasında iki yanlış yapılmıştır. Birisi "tümel" in yanlış kullanılmış olmasıdır. Felsefe tümel olmaz, önerme tümel olur. Tümel, acaba, "générale" in mi yoksa "universelle" in mi karşılığı olarak kullanılmıştır? Veya Arapça "külli" nin mi, yoksa "cüzi" nin mi? Yazarın bunlar yerine felsefe için, daha uygun bir terim bulması beklenir. İkincisi, felsefenin bilimlerin anası olmasının onun "tümel" olmasından ileri gelmiş bir keyfiyet olduğudur. Oysa aşağıda, gerekçeleriyle göstereceğiz ki, durum böyle değildir. 11. Yazara göre, "Hıristiyanlık ve İslâm, aşkı ve yaratıcılık'ı

Yazar, kendisi için, istediği bir kaderi çizebilir; ama, bunu liseli gence yapmaya, onu, hem de felsefe kitabında, ontolojinin ne olduğunu anlamaya mahkûm etmeye hakkı yoktur.

soktu". Burada, yanlış, dizgiden geliyor da, "yaratış" yerine "yaratılış" yazılmamışsa, yazarın "ibdâ" ve "ihtirâ" ile "halk" ve "hilkat" i karıştırmış olduğu muhakkaktır. 12. Yazar, "Varlık gibi varlık" demekte ve bunu "être en tant qu'être" karşılığında kullanmaktadır. Bunun kadar anlaşılmayan ve "gibi" nin yanlış kullanılmış olduğu bir ibare daha az bulunur. Şair, "Sen gibi âlemde üftade bulunmaz", der : "Aslan gibi evladı var" deriz. Türkçede "gibi" nin anlamı çok açıktır. Yazar, hem, Fransızcadaki "comme" ile "en tant que" yü, Arapçadaki "ke" ile "bi-hasebi" yi, Türkçedeki "gibi" ile "hasebiyle", "bakımından", "açısından bakıldıkta" yı birbirine karıştırmaktadır, hem de, kendisini, bu ayırtları yapabilmek, "ontoloji" nin tarifini vereceği için, ontolojiyi ebediyen anlamamaya mahkûm etmektedir. Yazar, kendisi için, istediği bir kaderi çizebilir; ama, bunu liseli gence yapmaya, onu, hem de felsefe kitabında, ontolojinin ne olduğunu anlamamaya mahkûm etmeye hakkı yoktur. "En tant que" ibaresinin, Türkçedeki karşılığının doğrusu şudur : "(Ontoloji) Varlığı varlık olmak bakımından (incelemektir)" veya "Varlık'a sadece varlık olarak bakıldıkta". -Gerçi, İbn 'Sînâ da, Fârâbî'nin anlatımlarıyla yüz yüze gelmeden, bu ibarenin ne olduğunu bir türlü anlayamadığını itiraf etmiştir.

Sonra (III) Bilgi yanlışları.

Öğrenciyi yanlış bilgilendirme.

Bunlardan bazıları şunlardır :

1. Yazar demektedir ki : "Sokrates'ten eser kalmamıştır; öğren-
2. cilerinden Platon, onun eserlerini ortaya koymuştur". "Felsefe bilimleri birleştirir; aksi halde kuru ve boş lâftır". Bu iddia karşısında soralım : Acaba ahlâkı incelemekle, Kung Fu Tze, boş lâf mı etmiştir? Din, sanat, tarih, hukuk üzerine yapılan felsefeler birer "boş laf" mıdır? 3. Yazara göre felsefe hem hikmetin hem de bilimin sevgisi olmuştur; oysa hikmet yakîni bilgidir. 4. Aristoteles'in akıl teorisi, yazar tarafından yanlış anlatılmıştır; Aristoteles ile Sokrates birbirine karıştırılmıştır. Yanlış, Aristoteles'te, ontolojideki "to ti ên einai" (bir şeyi o şey yapan şey), epistemolojideki veya mantıktaki "ta'rîf" (définition), fizikteki "tabi'a (t)", "Füsis", "energeia" ("kuvve" nin zıddı olarak fi'l), metafizikteki ("akısal) sûret" in aynı olduklarının bilinmemesinden ileri gelmektedir¹⁸. 5. Kant'taki "apriori" ile "nûmen", "Kategoriler" ile "ide" ve yine Kant'taki "mekân" ile fiziğin uzayı (feza) birbirine karıştırılmıştır; Kant, bu suretle, yanlış anlatılmıştır. Acaba, biz öğrenciye, Matematikte bilgi verirken, hiç, "küre" ye-

rine "yuvarlak, "üçgen" yerine de "sivri" diyor muyuz? Bunlardan birini diğeri yerine alırsak, durumumuz ne olur? Asıl önemlisi, genç liselinin zihni ne hale gelir? 6. Felsefede, "Dış âlem meselesi" denen mesele, yazar tarafından, yanlış olarak, bir ontoloji meselesi olarak sunulmuştur. Oysa, bu mesele, epistemolojinin bir meselesidir. Onda, epistemoloji öndedir. -Gerçi, felsefede, çoğu zaman, ontoloji, epistemoloji ve değerler problemi bağlantılıdır. 7. Yazarın "Dış âlemden gelen duyular" "ibaresi yanlıştır. Duyum, süjenin bir ürünüdür. Gerçi uyaran duyumun dışında bulunur. 8. Yazara göre, "Bilimsiz felsefe yapılmaz" imiş. Hangi "bilim"? belli değil. Oysa yapılmaktadır.

Daha sonra, (IV) yanlış belirlenmiş kavramlar :

İlkin, (1) "Kavram" kavramını ele alalım. "Sensualisme", felsefe görüşlerinden, sadece, bir tanesi olduğu halde, "Kavram", öğrenciye, "Gerçek"i veren biricik görüş imişcesine, yazar tarafından "sensualiste" nokta-i nazardan anlatılmıştır. Buna karşılık "apriorist", "innéiste", "réaliste", "nominaliste", "conceptualiste" görüşlerin hiç birinden bahsedilmemiştir. Öğrenci, bu suretle ve ister istemez, belli bir görüşle eğitilmek durumuna düşürülmüştür.

(2) "Kuşku", "Şübhe", "Yakîn" "Şübhe" (şüphe) kelimesi hem, devamlı surette "şüpe" olarak yazılmıştır, hem de, Arapça olan bu "şübhe" kelimesinin Türkçe karşılığının "kuşku" olduğu zannedilmiştir. Oysa, "şübhe", Fransızca "doute" kelimesinin karşılığı olarak alınabilir. O takdirde "douteux", "şüpheli" ile karşılanır. Şüphe, eskilerin "su'-i zann" "vesvese", halkın ise "pirelenme" dedikleri "kuşku" ile karşılanmıştır; yanlıştır. "Kuşku", Fransızca "Suspicion"un veya "soupçon"un, İngilizce, "suspected" ve "suspicion"ın suspicious-şüpheli karşılığıdır. Bunlar, birbirlerine karıştırılmaması gereken ve iki ayrı ruh halini gösteren iki ayrı kavramdır. Öyleki, insan, bilgi hakkında kuşku duymaz, bilgiden pirenlenmez, bilgi hakkında, su'-i-zannda bulunmaz, bilgiden vesveseye düşmez, vesveelenmez, bilgiyi su'-i zann altında bırakmaz. İnsan, sadece, "Acaba, bilgim doğru mudur, yoksa yanlış mıdır?" diye şüpheye düşer. Ama, insan, parasını filâncanın çalıp çalmadığından kuşkulandır; o filâncayı sû'i-zann altında bırakır; o filânca hakkında sû'-i zanna kapılır. Kuşku, şüphe karşılığı ola-

rak hep, sanki onun karşılığı imiş gibi, hatta bazı akademisyenlerce bile yanlış kullanılmaktadır. Gerçi, "Galat-ı meşhûr, lûgat-ı fasihten evlâdir". Ama, dili, böyle, "galat-ı meşhûr"lar ile doldura doldura nereye varacağız? "Top Kapısı", "Edirne Kapısı", "Bahçe Kapısı"nın yerini "Topkapı", Edirne Kapı, "Bahçe Kapı" almıştır. Ankara'nın eski yerlileri "Çankaya" bilmezlerdi. Ona "Çan Kayası" derlerdi. Bu durumda "şekk ve şübhe" yerine, uygun bir Türkçe karşılık aramalıdır. Aksi halde, ana kavramlarından biri "la doute méthodique" olan "Moderne" felsefeyi öğrenciye nasıl anlatırız? Kuşkulunun "suspecté", "suspected", "suspicious" karşılığı olduğu unutulmamalıdır. Karışık durum "Çağdaş" için de aynıdır. Buna aşağıda temas edilecektir.

"Yakîn"e (Certitude) gelince : İkinci Muallim olan Fârâbî'nin terminolojisini kullanarak açıklayalım. Varlık, kendisini şu varlık derecelerinde gösterir : Varlık'ın var olmasının imkânsız olduğu derece (mümteni Yüzde yüz

imkansız) ile varlık'ın var olmamasının imkânsız bulunduğu derece (Vacib. Varlık'ın yüzde yüz var olması) arasında öteki imkân dereceleri sıralanır : "İttifâkî" (tesadüfi) (Aristoteles, buna "Tabiata aykırı hâl" der. Varlığa gel-

menin en zayıf olduğu imkân derecesidir.) "Fî'n-nedret" veya "al-asgar" (Yüzde sıfırdan büyük, ama yüzde eliden küçük ihtimalle varlığa gelme), "Ale't-Tesâvî" (Varlığa gelmekle gelmemekteki ihtimal eşit), "Ale'l-Ekser" (Yüzde elliden büyük yüzde yüzden küçük ihtimal derecesi). Şimdi de bilgideki derecelere bakalım ve bilgideki derecelere varlıktaki dereceler arasında bir karşılıklık olduğunu düşünelim : **Cehil, şübhe, tereddüt, sükûn-ı nefis, zann, zann-kaviyy ve nihâyet, yakîn.** Yakîn, böylece, varlığı zarurî olan varlık hakkında, insan ruhunda veya bilincinde, hiçbir şübhenin bulunmamasıdır. Yakîn, burhân'da, **apodeiktikte**, yani, "genel+zarurî+doğru+ilk+Doğrudan doğruya olan+is-ba-ta gerek duyulmayan+öncelikli+sonuçtan evvel olan+sonuçtan daha çok anlaşılır olan+sonucun sebebi olan" öncüllerden yola çıkılarak yapılan çıkarımlarda hasıl olur; ve, "Yakînî zarurî" ile "Vucudî zarurî" inikâs eder, evrilir. İdeal bilgi veya bilginin ideali budur. Bunun en güzel misâli matematiktir. Bilen, bildiğinin, her zaman ve her yerde zarurî olduğunun da bilincindedir; aksi hâlin bir çelişki olduğunu da bilir. İşte böyle bir bilgiye ilk defa

Kaldeliler sahip olmuşlardır. Bu nokta, hikmet kavramını belirlerken, bir dayanak oluşturacaktır.

(3) Akıl İlkeleri.

Yazarın "Akıl ilkeleri doğuştan gelmiştir diyen görüşe rasyonalizm, doğuştan gelmemiştir, tecrübe ile kazanılmıştır, diyen görüşe ise amprizm denir" iddiası yanlıştır. Çünkü, gerek rasyonalizmde, gerekse amprizmde, bu her iki görüşte de, "Akıl İlkeleri" doğuştan bir kabiliyet olarak kabul edilir. Bu konuda, bu iki görüş arasındaki fark, "Akıl ilkelerini"nin doğuştan gelip gelmemesine değildir. Fark, insanda, doğuştan, muhtevalı, yani, denemeden gelmediği halde, denemeden gelmişcesine, yüklemi konusundan daha fazla bilgi veren önermelerin getirilip getirilmediğindedir. Getirilir diyenlere rasyonalist, getirilmediğini iddia edenlere ise amprizm denir. Yazarın "Akıl ilkeleri evrimlenir" iddiası da yanlıştır. Bir kez, meselâ, Özdeşlik ilkesinin evrimlendiğini düşünelim. Bu ilke evrimlene evrimleme nereye varacaktır? Çelişmek ilkesine mi? Yani, öyle düşün ki çelişe çelişe düşün; çelişmek senin ilken olsun! Biliyoruz ki, böyle bir iddiada bulunan evrimci Schiller'e, Bochenski, "Çağımızın en extravagant sofist"i gözü ile bakmıştır. Eğer, "Akıl ilkeleri toplumda doğar, toplumla evrimlenir" diyen "sociologisme"e itibar edilirse, o zaman, her iki tarafında da birin tarifinin aynı olduğu Pirenelerin bir yanında iki kerre iki dört ederken, öteki yanında beş edecektir. Kaos! "Psychologisme" için de durum aynıdır. Eğer, "Akıl ilkeleri" insanın ruh hallerine tâbi ise, insanlar anlayacaklar demektir. Yazar, gence, "apriorizm"den hiç bahsetmemiş, ona, bu konuda başka görüşlerin de bulunabileceği şansını vermemiştir.

(4). "Aydınlanma" (Aufklärung) (Siècle des Lumières)

Yazar, "Aydınlanmanın karakterinin, salt insan aklını üstün tutmak olduğunu zannetmektedir. Bu yanlıştır. Çünkü, "Aydınlanma"nın "akılcılık"ında, hem, insanın yapmış olduğu deneyleri, denemeleri, hem de, insan aklının ilkeleri ihtiva edilmiştir. Aydınlanma'nın asıl karakteri, insanın işte bu hem aklın ilkelerini hem de insanın denemeler yoluyla elde etmiş olduğu kendi bilgilerini ihtiva eden "akıllı" karşısında, meselâ, vahiy gibi başka bir bilgi kaynağı kabul etmemektedir. Bu görüşe göre, biricik bilgi kaynağı "akıl" dır, "vahiy" değildir. Burada, insanın aklıyla doğayı kontrollü gözlemlerle inceleyen yapmış olduğu "denemeler"i terimine de açıklık getirilmelidir. Söz konusu olan "expérience" mı, "expérimentation" mu, yoksa "Expérience vécue" mü?

(5) "Skolastik" ve 6. "Dogmatik"

Bu iki kavramı da, yazar, birbirine karıştırmıştır. "Dogmatik", o kimsedir ki hiçbir eleştiri kabul etmez veya "critique" denen problemi kendine vâz etmez, insan aklının sınırları hakkında sorular sormaz. Önermeleri "catégorique" olduğu için her tür felsefe okulunda dogmatik olanlar bulunabilir. Dogmatik kişi, üzerinde tartışma kabul etmediği önermelere nass=dogma (vahiyle gönderilmiş bilgiler) muamelesi yapar. Ya da, aklın gücü hakkında bir eleştiri yapmadan, aklın her tür konuyu bileceğine inandığından, bazen, durumu "bön realist"e bile dönüşür. Buradan ideolojiye giden bir kapı açılabilir. "Skolâstik" diye öyle bir zihniyete sahip olan kişiye denir ki o kişi okulda hocalar, üstadlar, ne öğretmişlerse onu doğru bilir, onu beller; tahkike gerek duymaz; ne deney yapar, ne de eleştiri. "Üstad böyle söyledi (dicit)"lerle yetinir.

(7) "Conceptualisme"

Bu kavram yazar tarafından yanlış anlatılmıştır. Bu yanlışın kaynağı, yukarıda temas etmiş olduğumuz gibi, Aristoteles'in doğru olarak bilinmemesidir. Dolayısıyla, Aristoteles'teki "duyusal sûret" ile "akılsal sûret"i birbirine karıştırmaktır. "Conceptualisme", bir ferdi varlığın "akılsal sûreti'nin (to ti ên einai'nın, "tabiat"ının, "fûsis"inin, "natura"sının, hem, o ferdi varlığın "madde"sinde, hem de o ferdi varlığın bilgisini edinmekte olan kişinin, bilme anında, zihninde ve "Nûs apates"te (al-Akl al-Fa'âlde) gerçekten var olduğunu, bir isim, bir ses olmadığını, o ferdi varlığın "madde"sinden ayrı bir yerde bulunmadığını iddia etmektedir.

(8) Bilim. Analiz. Sentez.

Yazar, bilimde analiz, oysa felsefede sentez yapıldığını iddia etmektedir. Bu iddia yanlıştır. Çünkü, analiz ve sentez, öyle iki zihin ameliyesidir ki duruma göre, hangisi gerekirse o yapılır. Aksi halde, hiç, "Analitik (olan bir) Felsefe" ortaya çıkabilir miydi? Oysa, bu felsefede hep analiz yapmak esastır. Neyin analizi? Bilimsel bilginin kavramlarının ve yöntemlerinin analizi. "Deney" de kendi kendine deney yapmaz. Deneyi, aklına dayanarak insanın kendisi yapar. İnsan deneylerinde aklının ilkelerini kullanır. İşte tıpkı bunun gibi, insan, felsefede ve bilimde gerekirse analiz, gerekirse sentez yapar.

(9) Çağdaş.

"Muasır", yazar tarafından "çağdaş" ile karıştırılmıştır. Oysa, "muasır" Fransızca "contemporain"ın karşılığı olarak değil, "moderne"in karşılığı olarak, "asrî"

olarak, düşünölmüştür. "Contemporain", "hemasır", hemzaman", "çağdaş" demektir, tıpkı "hemzemin" teriminde olduğu gibi. "Moderne" ise, Batı'da, iki farklı zihniyeti gösterdiği için "Orta Çağ" terimine karşıt olarak kullanılmıştır. Mutfaktaki bir su küpü ile salondaki televizyon "hemasır"dır, "çağdaş"tır, bu ikisi aynı çağı paylaşırlar, aynı çağda birlikte bulunurlar, "contemporain"dirler, ama su küpü "arkaik"tir, Televizyon ise "moderne"dir. Bu önemli farkı hissettirmek için, "moderne"e "çağcıl" karşılığını teklif edenler de vardır.

(10) Evrim

Bu kavrama ilişkin olarak, yazar "évolution", "développement", "progrès" ve "perfection" terimleri arasında açık ve seçik bir ayırda ulaşamamış, hepsini birbirine karıştırmıştır. Gerçi, Darwin'den önce, felsefede, "évolution" terimi, özellikle, Plotinos ve öğrencileri tarafından kullanılmıştır. "e-volutio", kapalı olanın, meselâ, kapalı olan bir tohumun açılması olarak, silindir şeklinde dürölmüş olan bir halının, tekrar, gerisin geriye açılması şeklinde, düşünölmüştür. Hattâ, bazı eserlere, bu yüzden, "Halılar" veya "Florilegium" adı bile verilmiştir¹⁹. İslâm'da da "Devriyeler" düzülmüştür. Ama, Darwin'in "évolution"u, hayvanlar âleminde yapılmış gözlemlerin verilerine dayandırılmış bir "genelleme", bir "interpolation"dur. "Evolutionisme", Darwin'e göre, canlı fertlerde, bu arada insanda da, birdenbire ("mutation" ile) değil de, derece derece değişmelerin vâki olduğu gözlenmektedir. Darwin fertlerde vâki olan bu derece derece değişmeler sonunda, o fertlerin mensup buldukları türlerin de değiştiğini söyleyen bir "theoria" geliştirmiştir. Bu değişim bir "tekâmül" müdür, bir "tekemmül" müdür, o, ayrı bir tartışma konusudur. Halbuki Aristoteles'e göre, neville değişmezler, sâbittirler ("Création" nazariyesi). Bu görüş İslâm'da, "Levh-i Mahfûz" veya "Ayân-ı sâbite" görüşünü temellendirmekte kullanılacaktır. Yazarın "Felsefe tekâmül eder" iddiası temellendirilemeyecek bir iddiadır. Çünkü, elde, kendisine göre felsefenin, terakki (progrès) anlamında, evrimlenmekte olduğunu gösterebileceğimiz bir kriter yoktur. Oysa, bilimde ilerlemeyi gösterecek objektif bir kriter vardır; o da tekniktir.

(11) "Aristo mantığı"

Bu terim, farklı hattâ birbirlerine zıt felsefelerden koparılmış parçalardan yapılmış, "éclectique" değil, ama, "syncrétique" olan felsefe kitaplarımızın yazarlarınca, zâten mevcut olan kavram kargaşasına yapılmış olumsuz bir katkı niteliğindedir. Liseli genç, ortada, sanki adı Aristo olan bir filozofun elden ayrıkısı, ama, Aristo'ya has bir mantığı varmış zannedebilir; onun bir mantık kitabı yazarı olduğunu düşünmeyebilir. Oysa, mantık, akıl ilkelerine ve kurallara dayanarak gerçekleştirilen müşterek insan düşüncesinin tâ kendisidir; ve, tektir. Filân filozofun, o filozofa has bir mantığı veya herkesin kendine has bir mantığı olmaz. Mantık kelimesinin bir ıstılah, bir teknik terim olarak kullanılmamış olduğu söylenebilir ise de, yazarın "Dilin özel mantığı" demesi de akıl karıştırılabilir. Meselâ, Hegel'in de özel bir mantığı yoktur. İşin doğrusu, Hegel'in mantığına göre işleyen bir bilgisayar henüz imâl edilmiş değildir!

(12) "Orta Çağ" - "İslâm Orta Çağı".

Orta Çağ, bilindiği üzere, Batı'nın kültürünü kategorize eden, Batı'nın kendince önemli olan iki noktayı, M.S. 395 ile 1453'ü alarak icat etmiş olduğu bir terimdir. Onun başı ve sonu, Hıristiyan âlem için önem taşıyan iki siyasal olayla belirlenmiştir. Orta Çağ, "Antik Çağ" ile "Modern Çağ" arasında "media"dır, aradır, aradadır, mutavassıttır; "Kurûn-u vustâ" bunu ifade eder. Yazarın Orta Çağ'da felsefe bulunmadığı, bilgi teorisi olmadığı, Orta Çağın "skolâstik" ve "Dogmatik" olduğu iddiaları da yanlıştır. "Skolâstik", bir zihniyetin adıdır. Her devir için söz konusu edilebilir. Yöntem olarak "skolâstik", çağ ayırmaz, her çağın yöntemi olabilir. Çünkü, "Disputatio" ve "Lectio" şeklinde, bu yöntem, felsefe metinlerinde ve filolojilerde "şerh-i mütûn" adı altında uygulanır. Ama, tabiatı araştırma söz konusu olunca, "şerh-i mütûn", elbette kendini geriye çeker, lâboratuvar, rasathane, hastahane ve "saha" çalışmaları öne çıkar. İşte bu, modern olan taraftır. Orta Çağ, Batılılarca, Palatina Okulları, Katedralleri, içinde yazma kütüphaneleri bulunan manastırları, vitrayları, çeviri faaliyetleri ve şövalye ahlâkıyla, artık, "karanlık" da sayılmamaktadır. Yazar, "Orta Çağı atlayalım" demektedir. Biz, Batı'ya döndükten sonra, Batı'nın Orta Çağ hakkındaki "karanlık", "skolastik",atlanması gerekli bir çağ gibi kendi değerlendirmelerini de aldık;

üniversitelerimizde Orta Çağ felsefesini atlayan kitaplar yazdık. Ama, bir düşünelim. Eğer MS. 395 ile 1453 arasına isabet eden Orta Çağ atarsak ve atlarsak, biz, kendimiz, kendi kültürümüzden neleri atıyor, neleri atıyoruz? Araştırmacılara göre, Türkler Kültürlerinin en yüksek, en parlak seviyelerini, V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. ve XIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Buna Osmanlıları da katarsak, XVII. yüzyılın başlarına kadar geliriz. Biz, Orta Çağ atmakla Türk kültürünü iki kez, hattâ üç kez atmış ve atmış oluruz. Bir defasında "İslâm öncesi Türk kültürü" olarak. Bunu Emel Esin başta olmak üzere, incelemiş olan pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Bir defasında "Türk-İslâm kültürüne Türklerin getirmiş olduğu öğeler" olarak. Bir defasında da Türkler müslüman olduktan sonra yapmış oldukları katkılar bakımından. Bu son iki hali, Aydın Sayılı bütün ömrünü vererek araştırmıştır. Özellikle de Medrese, Rasathane, Hastahane ve Kütüphane kurumları üzerinde durmuştur²⁰.

"İslâm skolâstîği" terimine gelince : Bu terim de yanlış teşkil edilmiştir. Çünkü, hem Hıristiyan dini ile İslâm dininin "amentü"leri farklıdır, hem de eğer pejoratif anlamda bir "skolâstik" söz konusu ise, bu ikisinin zamanları farklıdır²¹. Yazarın "Arap düşünürleri" terimi de yanlış teşkil edilmiştir. Yazar, "Arapça yazarlar", "Arapçayı kullananlar" demeliydi. Olguya uygun olan budur²². Erişirgil, hem, Orta Çağ "dicit"lerden örülmüş bir tefekkürdür demek, hem "Maziye dönelim" önerisinde bulunmakta, hem de "İslâm felsefesi, İslâm filozoflarının dünya görüşüdür" iddiasını ileri sürmekte, hem de, "millî felsefe olmaz" sonucuna varmaktadır. Felsefeye veya kendi felsefelerine birer sistematik giriş yapan lise felsefe kitaplarında, İslâm filozoflarının görüşleri atlanmakta, onun yerine felsefe meseleleri "Moderne" Batı filozoflarına göre işlenmekte ve çözümlenmektedir. Bütün bunlar, bizde, henüz, "Moderne" bilim kurulumadığı için, bir "-isme" yerine bir başka "-isme" i ikâme etmiş görünümünü vermektedir, felsefede olgusuna sırt çevirmekten başka. Erişirgil'e atfen özetlemiş olduğumuz bütün şu birbirleriyle uzlaşmayan noktalar, ancak, yanlış teşkil edilmiş olan bu "İslâm skolâstîği" teriminin tahlil edilmesiyle ve felsefenin felsefe tarihinden müstağni kalıp kalamıyacağını sormakla ve meseleyi irdelemekle bir çözüme kavuşabilir. Ayrıca dünya görüşünün (die Weltanschauung) bir felsefe olup olmadığı da tartışılmıştır.

Sonuç olarak, Felsefe kavramı.

Felsefe hakkında, zaman içerisinde, pek çok belirlemeler yapılmıştır. Bunların büyük bir kısmını İbn Hindî bir araya toplamıştır²⁴. Ama, bizi burada ilgilendiren nokta, felsefe hakkında, lise kitaplarımızda yapılmış olan belirlemelerdir. Bunlardan birkaçını hatırlayalım : "Felsefe dünya görüşüdür", "Felsefe, bilim

gibi, bir malûmat toplayıcısıdır", "Bilim az, felsefe ise daha çok birleştirilmiş bir bilgidir", "Felsefe sentez yapar, bilim ise analiz", "Felsefe bilimsiz olmaz", "Felsefe bilimlerin üstündedir" "Felsefe tümel olduğu için bilimlerin anasıdır", "Felsefe, eskiden, eski kültürlerde din, sanat ve mitoloji ile karışık", "Orta Çağda felsefe yoktu", "Orta Çağda Hıristiyan ve Müslüman skolâstîği vardı", "Orta Çağda bilgi ilâhiyat idi", "Orta Çağda, sadece dogma hakkında araştırmalar yapılırdı; bu sebeple Orta Çağ atlayalım". Bu belirlemeler, yazarlarınca, iyi-kötü anlaşılmalı olan bir pozitivist görüşün ürünleridir. Oysa, felsefenin anlamını, lise öğrencisine, bir "-isme" e göre değil de olguya uyararak vermelidir. O olgu "Hikmet" in doğuşu ve zaman içerisindeki yürüyüşü olgusudur. Bu noktayı gözönünde bulundurarak kaleme alınmış olan bir lise felsefe kitabının bir "din" kitabı olduğu iddiası, "théâtrale" biçimde ileri sürülmüş kitapla hiçbir ilgisi bulunmayarak, sadece, amaca ulaşmakta, psikolojik telkin tekniklerinden yararlanılmış ama, iddiaların hiçbirisi isbat edilememiştir²⁵. Bundan sonra yazılmış olan lise felsefe kitaplarında, felsefe konusuna tarihî değil, ama, sistematik yaklaşmak gerekçesiyle, felsefenin menşei problemine, ortada duran 150 yıllık Mezopotamya araştırmalarına rağmen, dokunulmamıştır. Felsefenin doğuşu halâ bir "Mucize" olarak kalmış -Oysa, 1937'de toplanmış olan II. Türk Tarih Kongresi'nde, mesele tartışılmış, "Miracle avant le miracle grec" terimi bile ortaya atılmıştır-, felsefe bir kavmin dilsel²⁶, aslında ırksal, bir özelliği sayılmaya "implicite" olarak devam edilmiştir; bir kültür ideolojisine hizmette kusur edilmemiştir. Şurasını ilâve edelim ki "Theoria"nın bir kavme has, ırksal bir özellik olmadığı da ortaya konmuştur. Öyleki, Sümerliler matematiğin bazı problemlerinde "theoria"ya varmış oldukları hâlde, bazı problemlerinde varamamışlardır. Eski Yunanlılar da öyle, hattâ Descartes de öyle²⁷. "Theoria"nın ırksal veya dilsel bir özellik olmadığı, bilimin doğuşunu ve gelişmesini dil, din, ırk, cinsiyet faktörlerine -aslında ideolojilerine- itibar etmeden açıklamak amacıyla yola çıkan Sarton'un araştırmalarından bellidir. O, klâsik Yunanca-Lâtince-Arapçayı kullanan kültür çevresi yanında, Hind kültür çevresiyle, Çin-Japon kültür çevresini incelemeyi de hedeflemiştir²⁸. Onun tarihî zarûretlerle boş bırakmış olduğu alanı, Türk-İslâm alanını, "**Medrese, kütüphane, rasathane ve hastahane** kurumlarını ele alarak, Sarton zamanında genel sonuçlarına henüz ulaşamamış bulunan Mezopotamya ve özellikle Sümerli incelemelerinden yararlanarak, Aydın Sayılı doldurmuştur²⁹.

Konu ile alakası olan herkes bilmektedir ki, felsefe kelimesi, "Sofos" (Hikmet, bilgelik) ile "filia" (sevgi, dostluk, yakınlık, arayış) gibi iki kelimenin birleştirilmesi suretiyle, Pithagorasçılar tarafından icat edilmiş olduğu rivayet edilen bir kelimedir. Acaba "Hikmet" nedir? Himet

kendisinden h.k.m. kökünün türetilmiş olduğu bir masdardır. h.k.m.'nin aslı anlamı, "Hayvanı **doğru** yoldan suya götürmek"tir. Akkadca "meşarum" (meşru, **doğru**) ve **parsu** (farz) ile ilgilidir³⁰. Bunlar da Sümerli dilindeki **Nig.si.sa.**'nin (adâlet, **doğruluk**, uyum'un) karşılığıdır. Si., sa., çift sürerken, hayvanın sağa sola kaçmasını, **doğru** yoldan sapmasını önlemek üzere, "boynuzu **düzeltilmek**" anlamına gelir³¹. Si, bu gün de, Türkçede, **doğru** anlamına gelmektedir; eski metinlerimizde geçmektedir³². Nig, si, sa., evrende uyum, bilgide doğruluk, insanlar arasında doğru davranış anlamlarına gelmekle, hikmet'in tâ kendisidir. Bu gerekçeyle, onu, bir kültür ögesi olarak ilk yaratıcıların, Mezopotamya'nın güneyinde, M.Ö. 4000-3500'lerde yerleşmiş bir Asya kavmi olan Sümerliler olduğu, uzmanlarınca ortaya konmuştur³³. Nitekim Timaios'unda Platon, Eudemos'un "**Matematik Tarihi**"ne dayanan Aristoteles, sahip oldukları bilgilerin kaynağının Mısır'da olduğunu bilmekteydiler. Babilli Berossos, İskenderiyeliler, Yahudi Philon, **Kitâb-ı Nahmutan** yazarı astronom İbn Nevbaht, **Fihrist**'inde İbn Nedîm, **Tahsil us - Sa'âda**'sında Fârâbî, **Delâlet ul-Hâ'irîn**'inde İbn Meymûn, **Opus Malis**'unda Roger Bacon, **Deliliğe Methiye**'sinde Rönesans adamı Erasmus, **Novum Organum**'unda Francis Bacon, **Vocabulaire**'inde kısmen Voltaire, **Rudimenta**'sında, Kanûnî Devri Peç piskoposu Daczi Yanoş... gibi düşünürlerin hepsi Hikmet'in Mezopotamyadan geldiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda, 1850'lerden beri yapılagelmiş çivi yazılı incelemeler, Borger'in "**Handbuch der Keilschriftliteratur**" (Berlin, 1977-79 De Gruyter) adlı bibliyografyasından takip edilebilir. Bu konuda en çok bilgi veren Fârâbî³⁴, bu bilginin, yani, hikmetin ne olduğunu "**Şerâ'it ul-Yakîn**"inde açıklamıştır³⁵. Bu bilgi yukarıda vasıflarını saymış olduğumuz yakînî bilgidir; daha doğrusu, yakînî bilgi idealidir. Bu da felsefenin ta kendisidir. Konusu her ne olursa olsun, bilginin idealinin yakînî bilgi olduğu anlaşılacakça, kavram kargaşası devam eder gider. Tarihin bu gerçek olgusunu temele almadıkça, kültür kirlenmesine engel olamayız. Ne de Felsefe kendine düşen alanda, 1739 sayılı ME Temel Kanunu'nu uygulayabilir.

Dipnotlar

1. Bk. *Türkiye Bibliyografyası; Türkiye Makaleler Bibliyografyası*.
2. *Lise felsefe müfredat programları konusu da bir yüksek lisans tezi olarak işlenmiştir. Bk. Milây Köktürk, Lise Felsefe Müfredat Programlarımızın Değerlendirilmesi, Mekanik çoğaltma, Tez (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, 1987. (Millî Kütüphane)*.
3. *Aristo, Önerme Kitabı, Çev. H.R. Atademir, MEB, Klâsikler serisi, 1955, Ankara*.
4. *Bk. Fârâbî, R. fi mâ yenbağî En Yukaddeme Kable Ta'alliim al-Falsafa. Krş. A. Ateş, Fârâbî'nin Eserlerinin Bibliyografyası, Belleten, XV, 1951, (No. 72)*.
5. *Emin Erişirgil, Bizde Niçin Filozof Yok? 1951, Ankara*.
6. *Mübahat Türker-Küyel, "Klâsik, Skolâstik, Modern", Türk Klâsik*

Çağ Araştırmaları, DTCF, 1977 TTK, S. 29-43.

7. *S.N. Kramer, Tarih Sümerde Başlar, Çev. Muazzez Çiğ, TTK, 1990, Ankara*.

8. *Merikara, oğluna, dilin kılıncıdan daha keskin olduğunu hatırlatmıştır.*

9. *Platon (özellikle Kratylos) ile Aristoteles'in incelemeleri.*

10. *Kung Fu Tze'nin "Rectification of Names"i, bozulmuş toplumu düzene sokmak için, ilkin dilde, kavramların doğru tariflerinden başlanmalıdır görüşü.*

11. *Yusuf Has Hâcib'in (Özellikle Kutatgu Bilig'i), Yunus Emre'nin görüşleri.*

12. *Bilindiği üzere, A. Compté, bozulmuş toplumu düzenlemek için, dil'i, aile'yi, toplumsal tabakaları, mülkiyet'i ve devlet'i "statique sociale" olarak sayar. Ona göre, dil elden gitti mi o toplum da elden çıkar. Dili korumak, toplumu korumak anlamına gelir. Müsterek toprak ve müsterek gaye yanında müsterek dil, milliyet'i tayin eden öğelerdir. (Özellikle 1789 Fransız İhtilâli'nden itibaren). Bizde eğitim, "Millî Mücadele"imiz hariç, ilk millî meselemizdir. "Ma'arif-i umumiyye" yerine, "Ma'arif-i Millîye", "İrade-i millîye", "Hakimiyet-i Millîye", Millî mücadele'yi yürüten "Kuva-yı millîye", "Vahdet-i millîye" kavramları burada hatırlanmalıdır. Milliyetçiliğin devlet felsefesi ve politikası halinde tatbikini ilk kez başlatan, bilindiği üzere, Atatürk'tür. Eğitim anlayışının millî ve çağa uygun olmak gibi iki temel dinamiği, ifadesini 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda bulmuştur. Krş. Esat Can, Atatürk ve Eğitim Anlaşımının İki Temel Dinamiği, Türk Yurdu, Ks. 1994, sayı : 87, s. 46-47.*

13. *Bochenski, Europäische Philosophie der Gegenwart, Leo Lehnen, München, 1951. İngilizce çev. Contemporary European Philosophy, (Donald Nicholl ve Karl Aschenbrenner), University of California, Berkeley - Los Angeles, 1961, USA.*

14. *Mübahat Türker-Küyel, "Bilimsel Üzerine", Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri, 1985, Ank. Ü., S. 25-32.*

15. *Genellikle gramer, hitabet ve şiirin topluca adı. Edebiyat.*

16. *Bir ülkenin yazıya geçirilmiş olan kültür malzemesi.*

17. *Bk., "Klâsik, Skolâstik, Modern", s. 38 ve 42.*

18. *Bk. Mübahat Türker-Küyel, Aristoteles ve Fârâbî'nin Düşünce ve Varlık Öğretileri, 1961, A.Ü. DTCF yayınları.*

19. *Von Aster, Orta Çağ Felsefe Tarihi, İst. Üniv. 1950.*

20. *Sayılı'nın DTCF, TTK, Yüksek Kurum AKM ve İsis'teki yayınları.*

21. *Bu konu ayrıca incelenmektedir.*

22. *Mübahat Türker-Küyel, "İslam Felsefesi" (Türk Ansiklopedisi'nde)*

23. *Bk. Heimsoeth, Felsefenin Temel Disiplinleri, İstanbul Üniversitesi, 1969.*

24. *Bk. Mübahat Türker-Küyel, Cumal al - Falsafa'ye Göre, İbn-i Hindî'de İlimler Tasnifi, Araştırma, V. 1967, 1969, 55-61.*

25. *Bk. Cumhuriyet (Gazetesi)*

26. *II. Türk Tarih Kongresi Aktarı, 1937, TTK, Ankara.*

27. *A. Sayılı, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. 1967, TTK, Ankara. (Sonuç)*

28. *A. Sayılı, "George Sarton'un 'Introduction to the History of Science' Adlı Kitabının Tanıtılması, DTCF Dergisi, 1946.*

29. *A. Sayılı, The Observatory in Islam, 1960, TTK, Ankara "Higher Education in Mediaeval Islam, Belleten.*

30. *Mebrure Tosun ve Kemal Balkan'ın incelemeleri (TTK Konferansları Belleten)*

31. *Mebrure Tosun'un incelemeleri.*

32. *Orhun Anıtları, "Codex Cumanicus" v.s.*

33. *Arno Poebel, Landsberger, Thureau d'Angin, Thomson, Çhiera, van Dyck, Kramer...*

34. *Fârâbî, Tahsil us-Sâ'âda'da, "Hakikî hikmet"i, "En fâzıl ilim"i veya "Hakk-ı yakîn"i aynı şey olduğunu söylemektedir: İşte bu "hakikî hikmet"e ilk ulaşanlar, Fârâbî'ye göre, Kaldelilerdir. Bu "Hakikî hikmet"i, bu "En fâzıl ilim"i, yine, Kaldelilerden eski Mısırlılar, eski Mısırlılardan eski Yunanlılar, eski Yunanlılardan Şüryânîler, Şüryânîlerden de Araplar almışlardır. Fârâbî'ye göre, "Hakikî hikmet"i ihitiya ettiği her şey, Yunan dilinde, sonra Şüryânî, en sonda ise Arap dilinde ihitiya edilmiştir (BK. Tahsil, S. 43, Muhsin Mahdi İng. çevrisi).*

35. *Bk. Fârâbî, Şerâ'it ul-Yakîn, Araştırma, I, 1963, Ankara, 1964, Ayrıca Bk. A.K.M., Fârâbî Külliyyatı, no. 2.*

KIBRIS TÜRK EDEBİYATI'NIN TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞININ HAZIRLATTIĞI LİSE İ EDEBİYAT DERS KİTABINDAKİ İŞLENİŞİ ÜZERİNE ELEŞTİRİLER

II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (Ankara, 8-11 Aralık 1994)'na sunulan tebliğ. (ILESAM'ın izniyle yayımlanmıştır)

Harid Fedai

Lefke Üniversitesi Araştırma Merkezi

1 993 yılında T.C. Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayımlanan Türk Dili ve Edebiyatı'nın 4'üncü kitabında (Ders Kitapları Dizisi : 490) Türkiye dışındaki çağdaş Türk edebiyatlarına da bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde beşinci sırayı Kıbrıs Türk Edebiyatı oluşturur. (204-210 sayfalar.)

Kitabı ilgi ile alıp okuduğumuzda yazılanların Kıbrıs Türk Edebiyatını tanıtmaktan çok uzak olduğunu gördük; yuvarlak sözlere, geçiştirmelere, bilgi yanlışlarına bakarak şaşkınlığa düştük; ve keşke hiç yapmasalardı, demek durumunda kaldık.

Özel bir yayınevinin ürünü olsaydı dahi böylesi yanlışları yine gözardı edemezdik. Ama sözkonusu eser, hele lise ders kitabı ise T.C. ve Talim Terbiye Kurulu Başkanlığınca hazırlatılıp kabul edilmişse söyleyeceklerimiz elbette daha çok ve ayrıntılı olacaktır. Bu bakımdan Kıbrıs Türk Edebiyatı ile ilgili bir sayfalık özet, paragraf paragraf ele alıp, eleştirmeye çalışacağız :

" Kıbrıs 1571 yılında bir Türk yurdu haline gelmiş, bu tarihten itibaren de Batı Anadolu'dan gönderilen Türkler tarafından iskân edilmiştir." Şimdiye değin görebildiğimiz kaynaklarda Kıbrıs iskânının sırf "Batı Anadolu"dan yapıldığına dair herhangi bir kayda rastlamış değiliz. Sözgelimi, H. Fikret Alasya bu konuda şöyle yazar : "Karaman, Darende, Niğde, Kayseri, İçel, Bozok, Alaiye, Manavgat, Zülkadiriye, Teke'den sürgünler (mecburi göçler) yaptırıldı. Bu eyalete hemcivar olan Alaiye, Tarsus, İçel, Zülkadiriye, Sivas ve Trabulus Şam sancakları dahi ilhak edilip bunların tımarlı askerinden istifade edilme çareleri bulundu."¹ " Kıbrıs Türk Edebiyatının oluşumu fetih yıllarına kadar

gider. İlk yazılan eserler Ada'nın tarihiyle ilgilidir."

İlk yazılan eserlerin fetihnameler oldukları kabul edilse bile bunları kaleme alanlar (Pîri Efendi, Gelibolulu Âli, Selânikî Mustafa vb.) Kıbrıs'a gelip yerleşmiş kişiler değillerdi. Fetihnameleri edebî eserden sayıp saymamak ise ayrı bir konudur.

" XVII'nci ve XVIII'inci yüzyıllarda canlı bir kültür merkezi haline gelen Kıbrıs'ta bilinen ilk şairler şunlardır : Handî, Zekâyî, Siyahî, Musîb, Ârif Efendi, Tahsin Efendi vs."

Evvelemirde bu adlar kronolojik bir sıraya göre yazılmış değillerdir; yoksa Zekâyî, Siyahî, Ârif Efendi, Handî (Hızır Dede?) ve Musîb şeklinde olmaları gerekecekti.

Tahsin Efendi gibi (Bu herhalde Rumeli Kadısı Kôr Tahsin Bey olmalıdır : 1800-1861.) bir XIX'uncu yüzyıl şairinin "ilklerden" sayılmayacağı da peşinen hesaba katılmamıştır.

Kıbrısta, Handî mahlasıyla şiiirler yazan iki kişi var. Birisi Hızır Dede olarak bilinen mevlevî şeyhi; öteki ise Eski Zağra (Bulgaristan) doğumlu, Sultan Abdülmecid döneminde Kıbrıs'a görevle gelen zat olup "müretteb" divan sahibidir. Kitapta hangi Handî'nin anlatılmak istendiği belli değil. Murad edilen Lefkoşe Mevlevîhanesi şeyhlerinden olan idiyse, yanısıra, bilinen adı "Hızır Dede" ayraç içinde verilmeliydi, diyoruz. Aynı durum öbürleri için de geçerlidir. Sözgelimi,

Zekâyî : Kıbrıs Kadısı Mehmed Zekâyî,

Siyahî : Mevlevî Şeyhi Mustafa Siyahî,

Ârif Efendi : Mevlevî Şeyhi Ârif Efendi... şeklinde

pekâlâ gösterilebilirdi. Kaldı ki, adların karşılıklarına, en azından ölüm tarihleri konmuş olsaydı karışıklığa meydan verilmezdi. Sözelimi, edebiyatımızda Siyahî mahlasıyla bilinen 5-6 şair bulunduğu hatırlanırsa bunun gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar. Diğer taraftan, insan isimlerinden sonra v.s. kısaltmasını kullanmak en azından nezaketsizliktir.

"XIX'uncu yüzyılda yetişen Aşık Kenzî, Müftü Hasan Hilmî ve Müftü Râcî adlı şairler de klâsik tarzda şiirler kaleme almışlardır. Bunlardan Kenzî aynı zamanda bir saz şairidir."

Kenzî iki divan şairiyle aynı kefeye konuluyor, fazladan bir de saz şairi olduğu ekleniyor?

Kıbrıslı Aşık Kenzî herşeyden önce bir meydan şairidir. Şiirleri 3 cilt halinde KKTC. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nca yayımlanmış bulunuyor. Kendisi gibi aruzla da şiirler söyleyen Gevherî, Bayburtlu Zihni, Erzurumlu Emrah ve Aşık Dertli ile, pekâlâ, aynı kefeye konulabilir; ancak bir divan şairi, kesinlikle değildir.

Bunlara eklenecek kişiler arasında ilk akla gelenler Kaytaş-zâde Nâzım Efendi (ölm. 1924) ile Ahmet Tefik Efendi olabilir. İlki, Namık Kemal'in Magosa günlerinden arkadaşı olup 1913 yılında seçme şiirlerinden kendi el yazısıyla oluşturduğu defter (Rûh-i Mecrûh), KKTC. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nca içinde bulunduğumuz yıl yayımlanmıştır. İkincisi; gerçek anlamda ilk gazetecimiz sayılan; 1890'lı yıllarda **Kokonoz**, **Akbaba** gibi mizah dergilerini, **Mir'at-ı Zaman** gibi Jön-Türk yanlısı gazeteyi yayımlamış, hiciv/taşlama alanında çok başarılı bir kişidir. Kıbrıs günlerinde Şair Eşref'le yarışıp O'nu altettiğini Gazeteci Remzi Bey (Okan) başkalarından naklen yazmaktadır. Ahmet Tefik Efendi'nin bu dergiler ve gazetede onlarca şiiri ve düzyazıları kendilerine uzanacak eli bekliyor. (Bkz. : Harid Fedai, Kıbrıs Türk Halkının İlk Mizah Gazeteleri : **Kokonoz ile Akbaba**2.

" 1878 yılına kadar bir Türk adası olan Kıbrıs, bu tarihten 1923 yılına kadar siyasî sebeplerle İngilizler'e devredilmiştir."

Doğrusu şudur : İngilizler 1878 Haziranında II'inci Abdülhamid'in bir bunalımından (Ali Suavi olayı) istifade ile ve birtakım manevralar, vaatlerle oldu-bittiye getirerek yılda 96 bin altın karşılığında Kıbrıs'ı "icarlarına" alırlar. I'inci Büyük Savaş'ta Osmanlı imparatorluğu Almanlarla birlikte olunca İngilizler fırsattan istifadeye kalkarak 5 Kasım 1914 de Kıbrıs'ı tek yanlı olarak topraklarına kattıklarını ilân ederler. Ancak bunun resmen

kabulü, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte, 24 Temmuz 1923 Lozan Andlaşması'ya gerçekleşir.

Diyeceğim, bilerek isteyerek yapılmış, süresi belli bir devretişim değildi bu.

"Ada 1923'den 1955 senesine kadar da İngiliz sömürgesi olarak kalmıştır."

1878 de İngilizin Adaya ayak basmasıyla başlayan sömürge yönetimi, 1955 senesinde değil, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 20 Ağustos 1960'da sona ermiştir.

"Aynı yıllarda Rum örgütleri tarafından başlatılan Akritas Plânı (Toptan yok etme) yüzünden Türkiye 1974 senesinde Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmiştir."

1950'li yıllarda bir tek yeraltı örgütü Eoka vardı; ve sözü edilen örgüt 1 Nisan 1955'de yeraltından çıkıp etkinliklerine başlamıştır.

Akritas Plânı'nın yürürlüğe konması ise "Aynı yıllarda" değil, 1963 Noel'indedir.

Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesi de Akritas Plânı nedeniyle değil, 15 Temmuz 1974'de Yunanistan'daki cunta yönetiminin bir darbe ile Cumhurbaşkanı Makarios'u alaşağı etmesi yüzündendir. Ada'nın siyasî dengesi bozuluncu üç garantör devletten biri olan Türkiye, müdahale hakkını tek başına kullanmış ve Kıbrıs'a çıkarma yapmıştır.

"Roman, hikâye ve tiyatro denemeleri 1920'den sonra yeni, canlı ve modern örneklerle yoğunluk kazanır. H. Afif Mapolar, İsmail Karagözlü, A. Fadıl Korkut, Ali Nesim, Numan Ali Levent gibi hikâye ve romancılar 1940 kuşağını temsil eden en seçkin yazarlardandır."

Önce, neden 1920 yılı başlangıç alınsınki? Bir kere, Kıbrıslılar açısından, yokluk içinde kuşku 4 yıllık uzun, sessiz, I'inci Büyük Savaş biteli henüz çok olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu çökünce Kıbrıs Türklerini de gelecek kaygısı sardı. Rum tahriklerinin ivme kazanması da ayrı bir talihsizlikti. Tek umut Anadolu Kurtuluş Savaşı'na bağlanmıştı, ama, işin ucunda Yedi Düvellle başa çıkmak vardı. Yani kuşku, yani tetik üstünde bekleyiş... Sanatı düşünmenin, sanata zaman ayırmanın sırası değildi. Dış dünya ile ilişkiyi kesmemek; daha çok, Türkiye ile bağ kurabilmek için yeni gazeteler birbirini izledi. Hatta Larnaka'da **İrşad** diye birde dergi çıkarıldı. Ama bütün bunların bir tek hedefi vardı : Anadolu Kurtuluş Savaşı'nı "tebcil etmek." Gerçek sanat adamı olarak ortada bir tek Kaytaş-zâde Nâzım Efendi vardı, ama,

o da çok yaşlanmıştı artık. Tektük şiirleriyle dahi olsa gazete sayfalarını süslemeye devam edecekti. Ötekiler, Kurtuluş Savaşı'nın coşkusuyla meydana getirilen "manzumeler"den başka birşey değildir. Edebiyatın roman, hikâye, tiyatro gibi başka dallarında da örnekler yok. Sanat adına eğer birşey söylemek gerekiyorsa o da Ahmet Raik Efendi'nin, yüzyılımızın başlarındaki sosyal ve edebî yaşantımıza ışık tutan yazılarını Eski Şeyler (1926) adlı bir kitapçıkta toplamasıdır³.

1930'lu yıllar daha da kötü geldi. 1929'da başgösteren dünya ekonomik buhranı Kıbrıs'ı da kasıp kavuracak, 1931 Rum İsyanı'nın doğurduğu kısıtlamalar Türk halkını da sıkboğaz edecekti. Gazete sayfalarında bir iki lise öğrencisinin tektük manzumelerinden başka, şiire rastlanmaz. [Bu on yılda sanat etkinliği olarak Lise Müdürü İsmail Hikmet Bey'in (sonradan Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan) yazıp bizzat sahnelediği iki operet (Efenin Düşünü ve Korsanın Gözdesi) ile yine, yayımlanmasında kendisinin ön ayak olduğu can arkadaşı Rıza Tevfik'in Serab-ı Ömrüm'ü (1934) var.] Üstelik, Lozan Andlaşması'nın verdiği haktan yararlanan bir bölüm insanın başlattığı Türkiye'ye göç dalgaları 1930'larda da sürdürülmüş; aydın kesimde de epey azalmalar olmuştu.

Arkasından II'nci Büyük Savaş gelir; yokluklar daha da artar. Ancak bu yıllarda T.C. Kıbrıs Konsolosluluğu'na atanan Hikmet Taşkent adında Bursalı bir edebiyat heveslisi, sanat tutkunu bazı Kıbrıslıları etrafına toplayıp bir akım yaratmayı başaracaktı. Bu bir avuç insanın eserlerinden oluşturulmuş **Çığ** güldestesi işte o günlerin hatırasındır.

1943 yılına doğru savaşın galipleri anlaşılmaya başlayınca Sömürge Yönetiminin kemerleri gevşetmesiyle kısa ömürlü gazetelerin sayıları artar; hatta biri mizah (Zırlı) olmak üzere **Ocak, Dünya, Yeni Mecma** gibi edebî dergilerin de yayımlandığı görülür⁴.

Yine bu dönemde Çığ'cılardan bazılarının adları da Türkiye'nin **Hürriyet, 7 Gün** gibi gazete ve dergi sayfalarında görünmeye başlanacaktı.

Savaş sonrasında Türkiyeli öğretmenlerin Ada'ya gelmeye başlamasıyla 1950'li yıllardan itibaren edebiyat etkinlikleri ivme kazanır. Günümüze değin uzanan 40

yıllık süre de herkesin bilebileceği gibidir.

Bu kısa açıklamadan sonra paragraftaki adları birer birer ele alalım :

I. Hikmet Arif Mapolar : ilk eserini (Kahraman Kaplan) yayımladığı 1936'dan bu yana roman, hikâye, tiyatro denemelerinin yanısıra şiirle de uğraşmış; dergi/gazete çıkarmış, türlü gazetelerde köşe yazarlığını yaşamı boyunca sürdürmüştür (Ölm. 5 Mart 1989). En belirgin özelliği çok yazı yazmış olsaydı.

II. İsmail Karagözlü : Gençlik hevesiyle 1930'lu yılların sonlarında başlattığı bazı kalem denemelerini 1940'lı yılların ortalarında bırakmış ve sanat çizgisini noktalamıştır.

III. A. Fadıl Korkut : 1951 yılında yayımlanmış **Kore Yollarında** adlı kitabı kendi savaş izlenimlerini anlatır. Onu izleyen uzun hikâye kitabı **Kızlar Kocasız**

Kaldı (1953) dan sonra -rad-yofonik skeçleri bir yana bırakılırsa - Argun Fadıl Korkut'un edebiyat çizgisi başladığı yerde biter, demektir. Roman yazmamış ve 1930 doğumlu olduğu halde "1940 Kuşağı"ndan sayılmıştır.

IV. Ali Nesim : Eğitimci yanı sıra toplumbilim alanındaki araştırmalarıyla bilinir. Bir tiyatro oyunu denemesiyle bir hikâye kitabı **Şahmaran** (1989) vardır. Roman yazarları arasında yoktur, ve 1941 doğumlu olduğu halde "1940 kuşağı"na alınmıştır.

V. Numan Ali Levent : Paragrafta sözü edilen alanlarda kalem denemeleri yapmış, ilk kitabını 1955'de, sonuncusunu ise 1977'de yayımlamış, ve orada kalmıştır.

Daha ziyade gazeteciliği ve siyasî polemikleriyle bilinir. 1935 doğumlu iken "1940 kuşağı"ndan sayılmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki bu kişilerle ilgili hükümler düzeltilmeye muhtaçtır; ve eserlerinin incelenmesinden hareketle değil de sağdan soldan edinilen peşin hükümlü bilgiler ve yuvarlak cümlelerle sırf "birşeyler yazmış olmak" endişesinden öteye geçmez, bütün bunlar. Hem, hikâye derken bir Samet Mart ve Gökçeoğlu; roman derken bir İsmail Bozkurt devredışı bırakılacak gibi miydi? Dahası, paragraftaki ifade kimin hikâyeci, romancı; ya da her ikisi olduğuna açıklık getirmiyor.

Öyle anlaşılıyor ki bu kişilerle ilgili hükümler düzeltilmeye muhtaçtır; ve eserlerinin incelenmesinden hareketle değil de sağdan soldan edinilen peşin hükümlü bilgiler ve yuvarlak cümlelerle sırf "birşeyler yazmış olmak" endişesinden öteye geçmez.

"Şiirde Larnakalı Mehmet Nâzım Bey, klâsik geleneğinden modern (serbest) şiire geçişin ilk temsilcisidir. Mehmet Fikri Bey de hece vezniyle yazdığı şiirlerinde millî, manevî ve sosyal temaları incelemiştir."

Yukarıda da belirtmeye çalışmıştık : 1920'li yıllarda Kıbrıs Türk halkının en büyük emeli Anadolu Kurtuluş Savaşı'na, şartların elverdiğince, maddî-manevî katkıda bulunmak; Cumhuriyet kurulduktan sonra da genç Türkiye'nin çizgisine ayak uydurmak, aradaki bağları daha da güçlendirmektir. Bu nedenle gazetelerde düzyazıların yanısıra rastlanan şiirler hep bu hedefe yöneliktir; ama, bunlar, hiçbir zaman bir "manzume" çizgisinin üstüne çıkamamıştı. Yani kitaba Nâzım ile Fikri beylerin yerlerine başkaları alınsaydı pek fark edecek gibi değildi. O halde 20'li 30'lu yılları Kıbrıs Türk şiirinde bir aşama saymak yerine bu süreyi "durağan dönem" olarak ele almanın daha uygun düşeceği kanısındayız.

" 1940 sonrası da çok serbest vezinle şiirler yazan şairler karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemin N. Süleyman Ebeoğlu, Bener Hakkı Hakeri, Özker Yasin, M. İzzet Âdiloğlu gibi şairleri İngiliz ve Rum baskılarını belgeleyen şiirleriyle tanınmışlardır."

Bu paragraf da öbürleri gibi yuvarlak ifadeli, yüzeysel görüşlü cümlelerden oluşmaktadır. Bir kere, 1950'li yılların başlarından bu yana Varlık dergisinde çıkan pek çok şiirlerinden dolayı Türkiye'deki sanat çevreleri Özker Yaşın'ı iyice tanıdığı halde onun adını kitaba üç yerde "Yasin" diye yazmak bu "sümmetedarik" yaklaşımın somut göstergesidir.

İkincisi : Nazif Süleyman Ebeoğlu'nu bulup çıkarırken Necmi Sagıb Bodamyalı-zâde'yi unutmak, Âdiloğlu'nu sayarken Tamer Fikret Baybars'ı gözardı etmek hiç olmaz; hele Semih S. Umar'ı dışlamak tutarsızlığın dikâlâsıdır.

Dahası, Nazif Süleyman Ebeoğlu ile Mustafa İzzet Âdiloğlu'nun şiirlerinden alınmış paragrafta öngörülen "belgelenmeye" tanık bir tek mısra dahi yoktur. Kaldı ki Nazif Süleyman 1955'den önce Kıbrıstan ayrılmış, o acı günleri hiç yaşamamış, Kıbrıs'la ilgilenmemiştir.

Gerçek şudur : Bu bilgilerin ders kitabına nasıl ve ne şekilde aktarıldığını bilemeyiz. Ancak bilinen birşey varsa o da Kıbrıslı Türk sanatçılarının bir bütün halinde ele alınarak eserlerinden hareketle değerlendirile değerlendire bir sonuca varılmadığıdır.

" 1955-1966 yılları arasında yaşanan Rum

baskıları da edip ve şairlerin söz ettikleri belli başlı konulardandır."

Rum baskılarının şiire yansımalarına bakılarak Eoka yeraltı örgütünün etkinliğe başladığı 1955 yılı başlangıç alınsa dahi bunun 1966 ile sınırlandırmak doğru olmaz. Kaldı ki Kıbrıs'taki Rum-Yunan baskısı 1955'den önce de Türk yazınına yansımış bulunuyordu. Sözgelimi, Nevzat Karagil'in 1948 den itibaren yayımlamaya başladığı **Yeşilada** dergisinin ciltlerine bakılabilir."

"1964 senesinde Rumların Erenköy'e düzenledikleri baskın, Özker Yasin'in 'Kıbrısta Vuruşan Mücahitler', Oktay Öksüzöğlü'nun 'Erenköy Destanı', Mehmet Levent'in 'Erenköy Mektubu', Süleyman Uluçamgil'in 'Bir Şehitten Seslenişler' adlı eserlerinde manzum olarak dile getirilmiştir."

Özer Yaşın'ın Mücahitler ya da Kıbrıs'ta Vuruşanlar romanı (Kıbrısta Vuruşan Mücahitler değil) yalnız Erenköy Rum saldırısını değil; 21 Aralık 1963'den Türk jetlerinin Erenköy'ü bombaladıkları 8-9 Mayıs 1964'e kadar olan Türk direnişini konu edilir; ve, tabii, paragrafta sanıldığı gibi manzum değildir.

"Günümüzde yaşayan belli başlı şair ve yazarlar şunlardır : Fikret Demirağ, Kâmil Özey, Nevzat Yalçın, Osman Türkay, Özker Yasin, Mehmet Levent, Neriman Cahit, Ahmet Gazioğlu, Sabahattin İsmail vb."

Peki, bunlardan hangileri şair, hangileri yazar? Sözgelimi, Neriman Cahit'in hem yazarlık hem de şairlik yanı var; Ahmet Gazioğlu ile Sabahattin İsmail'e gelince : Gençlik hevesleri bir yana, şiirle uzak yakın ilgileri yok. Kitabı okuyan bunların sanatçı kimliklerini nasıl algılayacak? Hem, genç kuşaklardan hiç mi şair yok, bu ülkede? Dahası bu günlere gelene kadar bir Orbay Deliceirmak'ın, bir Mehmet Kansu'nun adları niye unutulmuş?

Kitapta bundan sonra iki şairin hayat hikayesi ile birer şiiri örnek olarak verilir. Osman Türkay'dan söz ederken, iki yerde, onun Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterildiğine de değiniliyor?

Özker Yaşın'a gelince : Belli başlıları değil de tüm eserlerinin dökümü, tarihleriyle birlikte, verilmeliydi, diyoruz. (Bu, Osman Türkay için de geçerlidir.) Sözgelimi, Kıbrıs'ın fethini anlatan **Zafer ve Bağış** (1988) adlı manzum oyunu dışarıda bırakılacak gibi değildi. Bütün şiirlerini topladığı iki ciltlik **Kıbrıs Benim Vatanım** (1986) ile **Önce Kuşlar Uyanır** (1986) adlı kitaplarından bile söz edilmedi. Ayrıca, Özker Yaşın'ın bir de mizah

taşıma yanı vardır ki, hiç gündeme gelmedi. Aslında Kıbrıs Türk Edebiyatı'nın güçlü sayılabilecek bu yanını da inceleyerek bir boşluğu daha doldurmağa bakmalıdır. Folkloru için de aynı şeyler söylenebilir.

Ada'da görev yapmış Hikmet Taşkent, İbrahim Zeki Burdurlu ve Arif Nihad Asya gibi Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda iz bırakan şairlerin, doğum yerlerine bakılarak, dışta tutulmalarının ne dereceye kadar doğru olduğu da ayrıca tartışma konusudur. (Arif Nihad'ın Kıbrıs Rubâileri ve Kıbrıs'a tahsis edilmiş şiirlerini acaba bilmiyorlar mıydı?)

Son Söz : Kıbrıs Türk Edebiyatı gerçekçi ölçülerle bir an önce yazılmalıdır, diyoruz. Şimdiye kadar Kıbrıs'ta bu yapılamadığından (Ayıp herşeyden önce Kıbrıslıdır) eldekilerle yetinilip edebiyatımız şurasından burasından tanıtılmaya çalışıldığında yanlışlar yanlışlara eklenir ve zamanla içinden çıkılmaz bir ortam oluşur. Bu kitapta görülen vahim yanlışlar bizi doğrulamış olmak bakımından dikkate değerdir.

Kıbrıs-Türkiye ilişkileri bu denli yakın olduğu halde edebiyatı için yazılanlara baktığımız zaman, diğer Cumhuriyetler adına verilen bilgilerden kuşku duymamak mümkün müdür?

O halde Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetleri ile ilgili konular işlenirken o cumhuriyetlerin yetkili kurumlarınınca onay verilmeksizin - hangi koşullarda ve nerede olursa olsun - yayın yoluna gidilmemelidir, diyoruz. Kaldı ki, kitap MEB'ce bir üniversiteye hazırlanmış!?

Şimdi, Kıbrıs Türk edebiyatı açısından yapılacak ilk iş, konuyu ivedilikle KKTC. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na havale edip önümüzdeki yılın ders kitabında doğru bir metnin yayımlanmasını sağlamak olmalıdır.

Dipnotlar

1. Tarihte Kıbrıs, Lefkışe 1988, 63 sayfa.
2. Selçuk Üniversitesi II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi Bildirileri, 19-21 Ekim, 1992 Konya.
3. Harid Fedai, Eski Şeyler, Yeni Kıbrıs Dergisi, Ekim, 1984.
4. Harid Fedai, "1940'lı Yıllarda Yayımlanan Türkçe Dergiler", Halkın Sesi Gazetesi, 24.3 - 3.4.1984; ve 40'lardan bir Gazete : Yankı, Bozkurt Gazetesi, 1.2.1985.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ - SAYI 88
TÜRK FİKİR VE SANAT ADAMLARI DİZİSİ - Nu. 11

**Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve
Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler**
(Batı Avrupa, A.B.D. ve Şark)
CİLT I

**Meinungen Über Die Publikationen und
Tätigkeiten
von Dr. Baymirza Hayit**
(West Europa, USA und Orient)
BAND I

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Ayfer KAYNAR

ÇİZGİ ROMAN VE ÇOCUK

Dr. Zeki GÜREL

Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Genellikle yetişkinlerin, çocuk ve gençlerin çizgi roman okumalarını pek onaylamadığı hâтта zaman zaman engellediği bir gerçektir. Çocuk yayınlarıyla ilgili basın veya sözlü herhangi bir yayında (isimler, açık oturum, konferans vb.) çizgi romanlar derhal 'zararlı' ya da en azından 'yararsız yayın' damgası yerler. Oysa, gözlenen gerçek hemen hemen bütün çocukların hâttâ yetişkinlerin çizgi romanları büyük bir istekle okumalarıdır. Ayrıca bu konuda çocuklara konan yasaklamaların da çizgi romanları büsbütün çekici hale getirdiğini ve çocukların mutlaka bir yolunu bularak bu yayınları deneyimlerimizle biliyoruz". Diyen Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'in **Çizgi Roman ve Çocuk** konulu araştırması Çocuk Vakfı tarafından yayımlandı¹.

1972 yılından beri Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünde akademik çalışmalarını yürütmekte olan Nilüfer Tuncer, çalışmalarını daha ziyade çocuk kitapları üzerinde yoğunlaştırmıştır. **Türkiye'de Yayımlanmış Resimli Çocuk Kitapları**² konulu doktora tezini **Çizgi Roman : Ankara İl Halk Kütüphanesi Çocuk Bölümünde Yapılan Bir Deneyim**³ başlıklı doçentlik tezi takip etmiş olan Nilüfer Tuncer'in çocuk kitapları üzerinde yayımlanmış makaleleri ve bildirileri de mevcuttur.

Bu gün dünyanın hemen her ülkesinde yayımlanmakta olan çizgi romanlar, ülkemizde de bol sayıda çıkmakta, "zararlı" ya da "yararsızlığı" hatta "faydası" sık sık tartışma konusu olmaktadır.

Teknolojik gelişmeye paralel olarak ortaya çıkan çizgi film furçasına rağmen çizgi romanların hâlâ yayınlamıyor olması ve okuyucuyla buluşmaya devam etmesi de üzerinde durulması gereken bir husustur.

Batılı veya doğulu bir çok ülkede aydınlar, artık çizgi romanlarla savaşmak yerine, onlardan eğitim, askerlik, iş hayatı, politika ve propoganda, kültürel kimlik

meselesinde millî ve dinî konularda, okuyucuyu kütüphanelere çekmek hususunda yararlanma yollarını araştırmaktadırlar.

Kütüphane kullanma alışkanlığı henüz bir mesele olan ülkemizde, çocuk kütüphanelerine okuyucu çekmek konusunda çizgi romanlardan faydalanılabileceği varsayımına açıklık kazandırmak amacıyla yönelik bir tezin meyvası olan **Çizgi Roman ve Çocuk** başlıklı bu eser dört bölümden oluşmaktadır.

"Çizgi Romanların Evrimi" başlıklı birinci bölümde, çizgi romanların Batı ülkelerinde ve bazı Doğu ülkelerinde doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. Nilüfer Tuncer, "Türkiye'de Çizgi Romanlar" bahsinde çizgi romanın ülkemizdeki gelişimini anlatırken bizdeki "ilk çizgi roman türü yayın, **Çocuk Dünyası** adlı derginin eki olarak yayımlanan **Kara Maske**'dir" demektedir⁴. 10 Nisan 1940'ta yayımlanmaya başlayan **Kara Maske**'den tam yirmi yıl önce Cemal Nadir'in çizgileriyle karşılaşmaktayız⁵.

1920'lerde "Amcabey" adlı babacan tipiyle çizgi roman devrinin ülkemizde ilk örneklerini vermeye başlayan Cemal Nadir Güler, "Dede ile Torun" "Dalkavuk", "Akla kara", "Salamon" ve "Yeni Zengin" adlı diğer tipleriyle çizgi roman geçmişimizin en müstesna mevkiini işgal eder⁶.

Nilüfer Tuncer'in de belirttiği gibi ülkemizde; buna şimdi Türk Dünyasını da eklersek, bizde çizgi romanın, ya da çizgi hikâyenin ilk defa ne zaman yapıldığı, orijinal, çeviri veya adaptasyon mu olduğu, hangi dergi veya gazetede yayımlandığı gibi pek çok konunun derinliğine araştırılması gerekmektedir.

Çizgi romanların tanımı, çizgi romanların türleri ve çizgi romanların yapı özelliklerinin anlatıldığı ikinci bölümde, çizgi romanların tarifi yapılırken "çizgi romanı", "çizgi öykü" dizilerinden ayırt etmek gerektiği vurgulanmaktadır :

"Çizgi öyküler, gazete ve bazı dergilerde çıkan, devamı olan öykülerin, 4 veya daha çok resim dizileriyle anlatılmalarından oluşurlar.

Çizgi romanlar ise, çizgi öykülerden doğmuş olmakla birlikte, sonradan kendi başlarına bir kitle iletişim aracı benliğine kavuşmuşlardır. Çizgi romanlar, dergi veya kitap biçiminde olabilirler. Bir veya birkaç öyküyü içerirler" (s. 28).

"Çizgi ve Romanlar ve Çocuklar" başlıklı üçüncü bölümde, söz konusu yayınların çocukları niçin bu kadar çok etkiledikleri yasaklamanın bir faydasının olup olmayacağı gibi konular altı başlık altında tartışılmaktadır.

Konu çocukla sınırlandırılmış olduğu için, bu bölümde çizgi romanların çocuklara olan etkisi incelenmiştir. Çizgi romanların gençlik ve yetişkinler üzerindeki etkisinin de incelenmesinin bizi enteresan sonuçlarla karşılaştıracığı kanaatindeyiz. Böyle bir çalışma da muhakkak yapılmalıdır diye düşünüyoruz.

Çizgi romanları çağın bir gerçeği olarak kabul eden Nilüfer Tuncer, bu bölümde Amerika'da 1954 yılından beri yürürlükte olan "Çizgi Roman Yayın Kuralları"ndan bahsetmektedir ki, bu kurallar çok enteresandır. Çünkü Türkiyemizde çizgi romanlarla ilgili olarak böyle bir kurallar manzumesi gündeme gelse "yayında sansüre hayır" diye sesini yükseltecek olanların sayısı pek de az olmayacaktır.

Bu kuralları özetleyecek olursak; hikâyeler daima iyinin, doğrunun ve haklının zaferiyle bitmeli, suç işleme teşvik edilmemeli, kanun koyucular ve uygulayıcılar hiçbir zaman saygınlıklarını kaybetmemeli, metin ve resimlemede seks, uyuşturucular, içki gibi konular özendirilmemeli, dergilerdeki reklâmlarda da bunlara dikkat edilmelidir. Ayrıca, ırk ve din ayrımcılığı yapmak, bayağı dil kullanmak, resimlerde suçu ayrıntılı biçimde göstermek, ya da kanlı ve ürkütücü sahneler çizmek yasaklanmıştır⁷.

Bugün birçok ülke, çizgi romanları çağın bir olgusu olarak kabul etmiş; çizgi romanlarla savaşmak yerine, onları kontrol altına alarak yararlanma yolunu seçmişlerdir. Özellikle son yıllarda, eğitim alanında, kütüphanelerde ve diğer kurumlarda çizgi romanlara karşı bir tutum değişikliği gözlenmektedir. Kitabın "Çizgi Romanlardan Yararlanma Yolları" başlıklı son bölümünde ise; Amerika Birleşik Devletleri, Batı Almanya ve İn-

giltere'de yapılan araştırmalar deneyimler ve faydalanma yolları ele alınmıştır.

Kitabın "Sonuç ve Öneriler" bölümü ise; araştırmacının vardığı hükümlerin ve tesbitlerin topluca ifadelendirilmesi mâhiyetini taşımaktadır. Nilüfer Tuncer'in vardığı ve vurgulamak istediği sonuçlardan bazıları şunlar :

"Kuşkusuz, ülkemizde yayımlanan her çizgi romanın iyi nitelikli olduğu söylenemez. Çünkü en azından, Batı'da görülen "Yayın Kuralları"na benzer bir denetim biçimi yoktur" Gerçi bu güne kadar toplattırılmış bir çizgi roman da yoktur, ama özellikle yerli eserlerde "Yayın Kuralları"nda sakıncalı bulunmuş olan resimleme ve dil özelliklerinin varlığı görülmektedir" (s. 81).

Biz burada özellikle şunu da vurgulamak zorundayız : Özel yayınevlerinin çizgi roman olarak piyasaya sürdüğü yayınlar bir tarafa bizzat devletin; meselâ Kültür Bakanlığı'nın, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı çizgi romanlar için benimsenen yayın kuralları nelerdir? Bu kitaplar yayımlanmadan önce gerçekten bu işin uzmanı olan kişilere incelettilmekte midir? Bu bakanlıklarımızın yayınlar daireleri'nin raporörlere listelerine bakılacak olursa bu sorulara alınacak cevaplar hakikaten bizi rahatlatabilecek mi?

Nilüfer Tuncer, Ankara İl Halk Kütüphanesi'nin Merkez Çocuk Kütüphanesi'nde yapmış olduğu çalışmanın sonucunu ise şöyle açıklıyor :

Kütüphaneye 16 adet çizgi romanın konmasından sonra, kütüphaneye gelenlerin sayısındaki artış ve kayıtlı üyelerin %30'una yakınının çizgi roman okuması, çizgi romana çocukların gösterdiği ilgiyi ispatlamaktadır.

Nilüfer Tuncer'in kitabın sonunda ek olarak verdiği "Türkiye'de 1939-1978 Yılları Arasında Yayımlanmış Çizgi Romanların Listesi"ne baktığımızda, ülkemizde bu yıllar arasında 201 çizgi romanın yayımlanmış olduğunu görmekteyiz. Bu listedeki sayıyı daha da arttırmak mümkündür. Çünkü Nilüfer Tuncer, haklı olarak Türkiye Bibliyografyasını taramış ve bu sonuca varmıştır. Biz Türkiye Bibliyografyası'nın bu konuda da eksikliklerinin olduğunu vurgulamak için sadece iki çizgi romanın daha varlığına (1939-1978 arasında) işaret etmek istiyoruz; bunlar İsmet Kırdar'ın yazarak resimlediği **Hacı Bektaş Velî** ve **Yunus Emre** isimli çizgi romanlardır⁸.

Nilüfer Tuncer'in verdiği listeye bakarak şunları rahatlıkla söyleyebiliriz : 1959 yılına kadar çeviri ve adaptasyonun ağırlıklı olduğu çizgi roman yayıncılığımızda, 1959-1976 dönemi içinde yerli eserlerin çoğaldığı gözlenmektedir ki, bunlar tarihimizden ve folklorumuzdan seçilmiş kahramanlar üzerine yazılıp çizilen çizgi romanlardır.

Şu da bir gerçek ki Türkiyemizde çizgi romanın bir piyasası vardır. 1978'den sonra da pek çok çizgi roman yayımlanmıştır. Hemen hemen akla gelebilecek pek çok konunun çizgi roman olarak karşımıza çıktığı son yıllarda ise, çizgi roman yayıncılığının adeta bir sektör haline dönüştüğünü görmekteyiz. Bu arada devletin de, bilhassa Kültür Bakanlığı'nın ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın da çizgi roman piyasasına girmiş olması, çizgi romanlar hakkındaki kanaatlerin değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak burada şunu da hemen belirtelim ki, Kültür Bakanlığı'nın 1990'ın son aylarında başlattığı çizgi roman atağı etrafında da pek çok tartışma yapılmıştır⁹.

Ülkemizde çizgi romanlarla ilgili araştırmalar yok denecek kadar azdır¹⁰. Bir iki araştırmancının dışında, ilmi bir yayına, veya yazıya rastlanmayan bu konu üzerinde yaptığı çalışmadan dolayı Prof. Dr. Nilüfer Tuncer'i kutluyoruz.

Dipnotlar

1 Prof. Dr. Nilüfer TUNCER; *Çizgi Roman ve Çocuk*, Çocuk Vakfı Yayınları : 47, Eğitim Dizisi : 1. İst., 1993, 104 s.

2 Dr. Nilüfer TUNCER; *Türkiye'de Yayımlanmış Resimli Çocuk Kitapları (1960-1972)*, Ank., 1974 (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi).

3 Doç. Dr. Nilüfer TUNCER; *Çizgi Romanlar : Ankara İl Halk Kütüphanesi Çocuk Bölümünde Yapılan Bir Deneyim*, Ank., 1980 (H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Doçentlik tezi).

4 Prof. Dr. Nilüfer TUNCER; *Çizgi Roman ve Çocuk* s. 23. 10 Nisan 1940'tan 17 Kasım 1943'e kadar her hafta yayımlanan *Kara Maske*'nin ilk sayıları, bu günkü anlamıyla çizgi roman olmakla birlikte, 1942'den sonraki sayıları bu niteliğini değiştirmiş ve yalnızca metin içeren bir yayın olarak çıkmıştır. Bunda II'nci Dünya Savaşı'nın etkisi olduğundan kuşku duymak mümkündür; çünkü *Kara Maske* bir çeviridir.

5 Burada şu hususu da özellikle belirtmeliyiz. Nilüfer Tuncer Hoca, *Türkiye Bibliyografyası*'nı esas tutarak, eserler aracılığıyla, çizgi romanların ülkemizdeki gelişiminin ana çizgilerini vermiştir.

6 Ülkemizdeki çizgi roman çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirmek için bkz.; Erol Yıldır; "Türkiye'de Çizgi Roman", *Töre*, Ocak 1984, Nu, 152, s. 12-15.

7 Amerika'daki Çizgi Roman Yayın Kuralları için bkz. : Nilüfer TUNCER; a.g.e., s. 88-94.

8 İsmet KIRDAR; *Yunus Emre* (Büyük Türk Ozanının Tamamen Resimli Muhteşem Hayat Romanı) Deha Yayınları, İst., 1973; *Hacı Bektaş Velî*, Bilmen. Basımevi, İst., 1973. 130 s.

9 Kültür Bakanlığının 91 kitaplık bu projesiyle ilgili olarak çıkan yazıların başlıkları bile bu tartışmaların seyrini ve seviyesini göstermeye yetecektir :

"Siyasal Boyutlu Keloğlan", "Conan'a Karşı Alparslan", "Türk Tipleri Tarihimiz Çizgi Roman", "Millî Kahramanlar, Tommiks, Teksas, Conan'a Karşı"

Bu tartışmalarla ilgili daha geniş bir bilgi için bkz.:

Dr. Zeki Gürel : "Çocuk Edebiyatında Farklı Bir Soluk : Çizgi Roman", *Gök Dergisi*, Aralık 1994, Nu. 1.

10 Haluk YAVUZER; "Çocuğun İlgileri Arasında Kitabın yeri ve önemi", *I. Uluslararası Çocuk Yayınları Semineri*, Nisan 1979, (sunulmuş bildiri, teksir)

-Buket UZUNER; "Vakvakoloji", *Dünya*, 27 Mart 1979; "Tommiks, Teksas ve Kinova", *Dünya*, 28 Mart 1979.

- "Türkiye'de Resimli Çocuk Kitapları Sorunu" 10 Aralık 1974, *TRT'de Açık Oturum*.

- Nilüfer TUNCER; "Çizgi Romanların Olumlu ve Olumsuz Yönleri Açısından Çocuk Edebiyatımızdaki Yeri", *Çocuk Edebiyatı Sempozyumu ve Çocuk Kitapları Sergisi*, 23 Nisan 1994 (sunulmuş bildiri, teksir).

- Dr. Haydar ÇAĞLAYAN; "Çizgi Roman Hakkında" *Töre*, Ocak 1984, Nu. 152 s. 22.

TÜRK DÜNYASI YAZARLARI

II. KURULTAYI SONUÇ BİLDİRİSİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in manevî destek, Devlet Bakanı Sayın Ayvaz Gökdemir'in yakın alâka ve destekleriyle, TİKA Başkanlığına, Atatürk Yüksek Kurumu'nun, Türkiye Gazetesi ile Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı'nun maddî katkılarıyla 8-10 Aralık 1994 tarihinde Ankara Başkent Öğretmenevi'nde heyecan ve düşünce alış verişlerine yol açan II'nci Kurultay tamamlanmıştır.

Aşağıdaki oniki madde Kurultayda okunarak ittifakla kabul edilmiştir.

1. Türk Dünyası Yazarları Birinci Kurultayı'nda ittifakla tavsiye kararı olarak alınan Türk Dünyası Yazarlar Birliğinin kurulabilmesi için kanun ve mevzuat düzenlemeleri ile ilgili olarak II'nci Kurultaya katılan ülke yazarları temsilcilerinin girişimlerde bulunmaları,

2. Aynı şekilde, Türkiye dışındaki Türk Cumhuriyetlerinin hepsinin uluslararası telif haklarını düzenleyen Bern Sözleşmesine dahil olma süreci tamamlanuncaya kadar Türk Dünyası telif hakları fonunun kurulması için kanunî ve resmî imkânların oluşturulması girişimlerinde bulunmak,

3. Türk Dünyasını ortak şahsiyetleri olan bilim ve edebiyat alanındaki tarihî isimlerin belli yıldönümlerinin ortaklaşa organizasyonlarla ele alınması; bu cümleden olarak, 1995 yılında Manas Destanı'nın 1000'inci yılı kutlamalarının, aynı şekilde Kazak Türk Yazarı Abay'ın 150'nci yılı anma faaliyetlerinin bütün Türk Cumhuriyet ve topluluklarında yapılması.

4. Sunulan bildirilerin ağırlık noktasını teşkil eden ortak konu ve temaları bünyesinde taşıyan eserlerin bütün cumhuriyet ve topluluklarının şivelerine aktararak yayımlanmasını sağlamak için girişimlerde bulunulması.

5. Ortak Büyük Türk Edebiyatı tarihinin yazılması konusunda Kurultay'da sunulan bildirilerin bu konuda proje sahibi olan Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nca dikkate alınması,

6. Türk Dünyasındaki edebiyat ve fikrî hayatın iki bin yıllık ortak şahsiyetlerinin biyografilerini ihtiva eden bir eserin hazırlanması konusunda gerekli çalışmaların başlatılması ve bu konuda bir büyük projesi bulunan Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'na destek sağlanması,

7. XX'nci Yüzyıl Türk Dünyası yazarlarının eserlerinden oluşan üç ciltlik bir antolojinin hazırlanmasında gerek metin seçimi gerekse Türkiye Türkçesine aktarımı konularında kardeş ülke Yazarlar Birliği temsilcilerinin İLESAM'a yardım etmeleri,

8. Türk Dünyasının edebî ve fikrî eserlerinin 7-13;13-24 yaş gruplarına uygun hale getirilmiş baskılarının hazırlanması ve yayımlanması; bu cümleden olmak üzere bir Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı Kurultayı ile Ankara, Bakü, Aşkabat, Bişkek, Almatı, Taşkent ve Kazan'da çocuk yayınları fuarının gerçekleştirilmesi için hazırlıklar yapılması.

9. Türk Dünyasında basılan eserlerden her birinin Türkiye Millî Kütüphanesi ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarındaki Millî kütüphanelere beşer adedinin basımından sonra en

geç üç ay içinde ulaştırılabilmesi için Türkiye'deki derleme kanununda değişiklik yapılabilmesi, Türk Dünyası Cumhuriyet ve Topluluklarında bu türden bir kanun oluşturulması için gerekli makamlarla temaslar yapılması,

10. Her kurultayda, ikinci akşam bu kurultayda yapıldığı gibi Türk Dünyasının kurultaya katılan şairlerin birer şiir okumalarının gelenek haline getirilmesi;

11. Bosna Hersek'te barbarca saldırılar sonucu yok edilen, insanlığın ortak değer ve mirası olan dörtüzdenden fazla sanat eserinin hukukun araştırılması ve insanlık tarihine verilen bu büyük zararın telâfisi yolunda ilgili kuruluşların dikkatinin çekilmesi görevinin İLESAM'a verilmesi.

12. Türk Dünyasında Demokrasi hareketlerinin yerleşmesi ve kökleşmesi için yazarların birbirleriyle daha yakın temas içinde bulunarak, Azerbaycan, Bosna Hersek, Çeçenistan ve Keşmirdeki insanlık dışı saldırılar karşısında ortak vicdanın sesinin duyurulması, II'nci Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı'nın bu kararının dünyadaki ilgili bütün mercilere duyurulması görevinin İLESAM'a verilmesi,

13. Avrasya yayınlarının Türkiye'den rahatça seyredilebilmesi ve bu yayınlardan kalitelerinin arttırılması, soydaşların istekleri doğrultusunda programlar yapılması hususunun dikkate alınması,

14. I'nci Türk Dünyası Yazarlar Kurultayında alınan karar gereğince III'üncü Türk Dünyası Yazarlar Kurultayının alfabetik sıralamaya uyularak Bakü'de toplanması.

İttifakla benimsenerek kabul edildi. ANKARA, 10.12.1994

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sadık Kemal TURAL

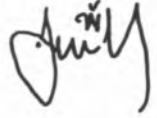
İLESAM Başkanı

Yahya AKENGİN

Divan Üyesi

Dr. Zeki GÜREL

DERGİ YAYIM İLKELERİ

* *BİLGE* dergisi Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bağlı kuruluşlarından **Atatürk Kültür Merkezi** yayını olarak 3 ayda bir, **Halk Bankası'nın** maddî ve manevî desteğiyle yayımlanmaktadır. Derginin içeriğini, basılı yayınların tanıtımını, tahlilini ve tenkidini, yapan yazılar oluşturur.

* *BİLGE*'ye gönderilen yazılar bir başka yayın organında yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş ise, yazarı tarafından belirtilmek şartı ile, Yayın Kurulu tarafından uygun görülmesi halinde, yayımlanabilir.

* *BİLGE*'ye gönderilen yazılar, iki satır aralıklı olarak ve sayfanın iki yanında 3'er cm boşluk bırakılarak daktilo ile yazılmalıdır. Yazıların başlıkları mümkün olduğunca 60 harfi geçmemelidir. Tanıtma yazıları en az 2, en çok 5; tahlil ve eleştiri yazıları en az 5, en çok 12 sayfa olabilecektir.

* *Yazarlar ad ve ünvanlarına açık adreslerine yazı başlığının altında yer vermeli ve takma ad kullanılmamalıdır.*

* *BİLGE*'ye gönderilen yazılar mümkün olduğunca Lâtin harfleriyle ve Türkiye Türkçesiyle kaleme alınmalıdır. Özellikle yurt dışından değişik alfabe ve dillerde (Kiril ve Arap harfleriyle) gönderilen yazılar Latin harflerine ve Yayın Kurulu gerekli görürse Türkiye Türkçesine aktarılacaktır.

* *Yazı içinde yeralacak şekil, fotoğraf, grafik, çizim ve şemaların tümü numaralandırılarak yazıda yeri geldikçe belirtilmelidir. Ayrıca makale yazarının adı, şekil, fotoğraf v.s. numaraları makale başlığı ve varsa alt yazıları yazılarak ayrı bir zarf ile gönderilebilir.*

* *Dergi'de yeralacak şekil, grafik, çizim ve şemalar aydınlar veya kuşe kağıda çini mürekkebi ile çizilmelidir. Yine gönderilecek fotoğrafların, derginin iç sayfa baskılarının tek renk olması nedeniyle, ayrıntıları görülecek derecede kontrast ve parlak kağıda basılmış olması gerekmektedir.*

* *Yayın Kurulu bütün yazıların redaksiyonunu ve gerek gördüğünde yazıdaki ana fikrin bütünlüğünü bozmamak kaydıyla kısaltmasını yapabilir.*

* *BİLGE* dergisi yayın ilkelerine uygun olarak gönderilmeyen yazılar Yayın Kurulu'nca dikkate alınmayacaktır.

* *BİLGE*'ye gönderilen yazılar, mümkün olduğunca **TDK 1994 baskısı İmlâ Kılavuzu'na** uygun olarak kaleme alınmalıdır. Yayın Kurulu gerekli gördüğünde yazıdaki imlâ değişikliklerini sözkonusu kılavuza göre yapabilir.

* *BİLGE*'de yayımlanacak her makalenin yazarına telif ücreti ödenir ve ayrıca ücretsiz dergi gönderilir.

* *BİLGE*'ye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın yazarlarına geri verilmaz.

* *BİLGE*'de yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Buna bağlı olarak gönderilen yazılarda, Yayın Kurulu'nca husumet veya hakaret sayılabilecek ibarelerin bulunmadığına kanaat getirilirse yayımlanacaktır.

* *BİLGE*'de yayımlanan makale, çizim, grafik ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

Zekai GÜNER-Orhan KABATAŞ, **Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**", Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı : 38, Ankara, 1990, XI+27 sayfa.

Millî Mücadele (1919-1923) döneminde yayımlanmış beyannamelerle çıkan süreli yayınları içine alıyor. Eser, basın ve arşiv materyelleri taranarak hazırlandı. Tamamı eski yazı ile yayımlanmış olan beyannamelerin asıllarından Türk harflerine yapılan çevirileri ilmi çalışmalara kaynaklık etmek üzere sadeleştirmeye gidilmeden verildi. Kitap, iki ana bölüm olarak düzenlendi. Birinci bölüm, beyannamelere ikinci bölüm ise basına ayrıldı.

Birinci bölümde yer alan beyannamelere kişi ve kuruluşlara göre bir sınıflama yapılarak, Millî Mücadele'nin yanında ve karşısında olmak üzere iki gruba bölünerek veriliyor.

Atatürk'ün beyannameleri, millî Mücadele içinde büyük bir önem taşıdığı ve diğer beyannamelerle bir bütünlük oluşturması bakımından bu kitaba alınmıştır.

Ankara hükümeti beyannamelerinin çoğu T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal imzası ile yayımlandığından, Atatürk imzalı beyannameler bölümünde yer alıyor.

Dernek ve parti beyannameleri Millî Mücadele'ye karşı olan tavırlarına göre iki grupta ele alıyor; birinci grupta destekleyenler, ikinci grupta karşı olan parti ve dernekler.

Millî Mücadele'nin başlangıcından önce kurulan parti ve dernekler, genellikle Meşrutiyetle başlayan Türkçülük, Osmanlılık ve İslâmcılık gibi fikir akımlarının savunucusu durumundadırlar. Bu dönemde görülen fikir akımlarını ve yapılan faaliyetleri dernek ve parti beyannamelerinden öğrenmek mümkündür.

Komutanların beyannameleri de Millî Mücadele'nin yanında ve karşısında olmak üzere iki ayrı grupta ele alınıyor. İstanbul hükümetinin beyannameleri, Ankara hükümetinin kuruluşuna kadar geçen sürede kurulan Osmanlı hükümetlerinin yayınladıkları beyannamelerden oluşuyor. Beyannameler bölümü, işgal kuvvetleri komutanlarının beyannameleriyle son buluyor. Bu beyannameler işgal kuvvetlerinin halka şirin görünmek, kendilerini bir işgalci değil, koruyucu göstermek ve onların direnişlerini engellemek amacıyla yayımladığı beyannamelerden oluşmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü basına ayrıldı. Bu dönemde zengin olmakla birlikte dağınık bir hâlde bulunan basın bütün sansür engellemelerine rağmen vatan savunmasında önemli ve etkin bir görev yerine getirmiştir. Bu yüzden yayımlandıkları dönemlerin önemli kaynakları durumunda bulunan gazete ve dergilerin bibliyografik künyelerin eser içinde verilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca mevcut gazete ve dergilerin açıklanmalı künyeleri de verilmiştir.

Prof. Dr. Mübahat TÜRKER KÜYEL, **Fârâbî'ye Atfedilen Küçük Bir Eser**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1989, 63 sayfa.

Felsefî eserlerden bazıları çeşitli sebeplerle gerçek yazarları yerine başkalarına atfedilmiştir... Yazmamış olduğu eserlerin yazarı sayılmak sadece Aristoteles'e has bir özellik olarak kalmamış, fakat aynı zamanda, Platon ve Fârâbî gibi felsefe tarihinde büyük ünü olan kişilerin de özelliği olmuştur.

Bazen Fârâbî'ye bazen de Platon'a atfedilen ve içinde **el-Hayr el-Mahz**'dan parçalar bulunan bu eserde, Risâle fî'r-Redd Men Kâle bi Telâş il-insân Ba'd el-Mevt (Ölümden Sonra İnsanın Bozulup Dağılıcağını Söyleyen Kimseyi Reddetmekle İlgili Risâle) ele alınmıştır.

Son yarım yüzyıllık çalışmalarda ortaya koyduğu gibi İslâm felsefesinin kurucusu sayılması gereken Fârâbî, hem Aristoteles'in hem de Platon'un eserleriyle onların Arapça çevirilerine dayanarak tefsir, şerh veya telhis yoluyla meşgul olmuştur.

Fî'r-Red risalesi birbirlerine göre daha uzun veya daha kısa olan birtakım diziden ibarettir. Bu dizide Tanrı, Tanrı ile Âlem arasındaki münasebet ve insan problemlerinden ibaret felsefî problemler serilmektedir. Eserde yer alan diziler İnsan ve Oluş-Yok oluş, Tanrı (Tanrı'nın vasıfları, Tanrı'nın bilinip bilinmeyeceği problemleri), Tanrı'dan mevcudatın çıkışı (Bir'den nasıl olup da çok çıkar problemi) gök cisimleri ve onların vasıfları gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır.

Kitap içerisinde risâlenin Arapça metni ve Fransızca özeti verilmiştir.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

Prof. Dr. Nihat NİRUN, **Sosyal Dinamik Bünye Analizi** (Sistematik Sosyoloji Yönünden), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı : 56, Ankara, 1991, 212 Sayfa.

Eser Sosyal Dinamik Bünye Analizinde genel prensiplere ulaşma yolunda çalışmalara önemli bir örnek teşkil etmektedir. Eserin aslı amacı, çoğu zaman birbiri yerine kullanılan "Sosyal Yapı" ve "Sosyal Bünye" mefhumlarının ayrıntılarını özellikleriyle, dayandığı prensipleri de kanuniyetleriyle ortaya koymaktadır.

Eser, birinci kısımda sosyal yapının elemanlarını ve değişkenlerini; bunların karşılıklı bağlan-tılarını göstermektedir. İkinci kısımda ise, sosyal bünyenin faktörlerini belirlemekte, sistemlerin analizini yaparak genel prensipleri açıklamakta ve buradan da bünyenin kanunlarına ulaşmak istemektedir. Üçüncü kısmında da probleme ilişkin örnekler verilmektedir.

Prof. Dr. Mübahat TÜRKER KÜYEL, **Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı : 31, Ankara, 1990, 126 Sayfa.

Fârâbî bibliyografik listelerden anlaşıldığı gibi, mantık konusunda çok sayıda eser vermiştir. Aristoteles'in **Organon** adı altında toplanan mantık kitaplarını kısaltmak suretiyle toplu olarak ele aldığı gibi, ayrı ayrı söz konusu ederek daha geniş özetler yapmış ve nihayet ciltler tutacak surette yine birer birer şerhetmiştir.

Bu eserlerin nüshaları ne zannedildiği gibidir ne de zannedildiği kadar azdır. İlk kez karşılaşılan nüshaların da yardımıyla yapmış olduğumuz yazmalar arasında yapılan karşılaştırmalarla, Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserlerine taallik eden önemli meselelerden birkaçı bu eserde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bibliyografyalarda görülen düzeltilmesi gereken yönlere değinilmiş ve mantık eserlerinin üç tanesinin ilk kez Arapça asıllarının tenkitli neşirleri Türkçe tercümeleriyle birlikte verilmiştir.

YAYINEVLERİNE DUYURU

1.1.1995'ten sonra yayınevlerince Atatürk Kültür Merkezi'ne gönderilen kitaplar "**Bize Gelenler**" başlığı altında yayınlanacaktır.

ŞİİR TAHLİLLERİNDE METOD adlı kitap yakında basılmış olacak.

- Ramazan KAPLAN
Edebiyat Bilimine Katkıları
- Harun GÜNGÖR
Uraanghay - Sahalar
- Melek DOSAY
Bilim Tarihi - I, İlkçağ
- Tuncer GÜLENSOY
Batı Bölgesinin Tanıtma Sözlüğü
- Yaşar ÇORUHLU
Cemeteries of Avar Period (567 - 829)
- Nusret ALPEREN
Bu Programa Göre Yazılmış Türkçe Ders Kitaplarıyla
Türkçe Öğretilebilir mi?
- Selahattin ÖZÇELİK
Müdafaa-i Milli Cemiyeti ve Düşündürdükleri
- Ufuk TAVKUL
Karaçay Lehçesi Sözlüğü Üzerine
- Bayram KAÇMAZOĞLU
Doğu Batı Topluluklarının Sosyolojik Kuramı
- Baki ASILTÜRK
Mehmet AKIF'in Sanat, Edebiyat ve Fikir Dünyasından
Çizgiler

1995 yılına girerken
Toplam Mevduatımız

100
Trilyonu
aştı.

Tesekkürler Türkiye!

Türkiye Halk Bankası, 1995 yılına girerken 100 trilyon lirayı

aşan bir mevduata ulaşmanın mutluluğunu yaşıyor...

Türkiye Halk Bankası, halkın desteğiyle, halkın gücüyle ulaştığı

100 trilyonu aşan mevduatını, yine halk için; istihdamı ve

üretimi artırmak, çalışana kaynak yaratmak için kullanıyor...

HALKBANK
TÜRKİYE HALK BANKASI

Çalışana, üretime kaynak.

